

genootschap

voor

CXXII 1985 3 - 4

geschiedenis

handelingen

INHOUD

BIJDRAGEN

- G. Declercq, *Wanneer ontstond het Sint-Donaaskapittel te Brugge ?* 145-157
- Michael H. Gelting, *Un prélat flamand au Danemark au XIIIe siècle. Hélie, évêque de Ribe (1142-1162).* 159-179
- Jan Parmentier, *De Handelaars en supercargo's in de Oostendse Moka- en Indiahandel (1714-1735).* 181-208
- Barbara Dewitte, *De afbraak van de waterhalle te Brugge (1787-1789).* 209-232

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- Koen Rotsaert, *Daensistische kiezers in West-Vlaanderen.* 233-239

VLAAMSE BIOGRAFICA

- B. Janssens de Bisthoven, *De Leyn's biografieën in twee registers van Sint-Salvators.* 241-243

BOEKBESPREKINGEN

- B. Augustijn en E. Palmboom, *Bronnen voor de agrarische geschiedenis van het middeleeuwse graafschap Vlaanderen. Deel I. Dokumenten bewaard in het Rijksarchief te Gent (J. Mertens).* 245-246
- Adelbert Denaux en Eric Vanden Berghe (o.r.v.), *De Duinenabdij (1627-1796) en het Grootseminarie (1833-1983) te Brugge (G. Dalle).* 246-252

- KRONIEK 253-273

- BOEKENSCHOUW 275-337

WANNEER ONTSTOND HET SINT-DONAASKAPITTEL TE BRUGGE ?

G. DECLERCQ

Sinds Jan Dhondt in zijn merkwaardige bijdrage over de vroege topografie van Brugge de stichting van het kapittel van Sint-Donaas aan Boudewijn V (1035-1067) heeft toegeschreven¹, is deze visie vrijwel algemeen geworden². Toch zijn er aanwijzingen om het ontstaan van dit kapittel hoger in de tijd te doen opklimmen.

Dhondt was er zoals bekend van overtuigd dat Boudewijn V — en in mindere mate zijn zoon Robrecht de Fries — in het kader van een administratieve reorganisatie van het vorstendom en ook om de stedelijke ontwikkeling van Binnen-Vlaanderen te stimuleren complexe van burcht-kapittel-jaarmarkt had gekreëerd, overwegend in de hoofdplaatsen van de door hem opgerichte kasselrijen³. Uit deze algemene overweging, nl. Boudewijn V = stichter van veel kapittels in kasselrijcentra, zou men, aldus Dhondt, «reeds kunnen een

1. J. DHONDT, *De vroege topografie van Brugge*, in H.M.G.O.G., n.r., XI (1957), p. 16-18.

2. A.E. VERHULST, *Les origines et l'histoire ancienne de la ville de Bruges (IX^e-XII^e siècle)*, in *Le Moyen Age*, LXVI (1960), p. 44 ; N. HUYGHEBAERT, «Hugo Tornacensis ecclesiae cancellarius». *Examen critique de la charte de fondation de l'abbaye de Phalempin (1039)*, in H.K.C.G., CXXVIII (1962), p. 210 ; A.C.F. KOCH, *Het graafschap Vlaanderen van de 9de eeuw tot 1070*, in *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, 1, Haarlem, 1981, p. 382.

3. J. DHONDT, *Développement urbain et initiative comtale en Flandre au XI^e siècle*, in *Revue du Nord*, XX (1948), p. 133-156 ; dat het kapittel van Ieper, door Dhondt in de reeks opgenomen, waarschijnlijk geen grafelijke stichting is, werd aangetoond door A. VERHULST, *De vroegste geschiedenis van het Sint-Maartenskapittel en het ontstaan van de stad Ieper*, in H.M.G.O.G., n.r., XI (1957), p. 31-48 ; ook ten opzichte van het kapittel van Gent dient o.i. voorbehoud gemaakt te worden (zie verder n. 35).

Wanneer ontstond het Sint-Donaaskapittel te Brugge ?

vermoeden scheppen voor de stichting van Sint-Donatiaan, vermoeden dat reeds enige kracht zou putten uit het feit dat hij in elk geval grote bouwwerken aan de Brugse burcht heeft uitgevoerd»⁴. Dit is natuurlijk slechts een zwak argument en Dhondt voegde er dan ook onmiddellijk aan toe dat de tweede helft van de 11de eeuw krioelt van de aanwijzingen dat er met Sint-Donaas iets gebeurd is. In de eerste plaats stelde hij vast dat Boudewijn V zich sterk bemoeid heeft om inlichtingen in te winnen over de oorsprong van de relieken van de hl. Donaas. Verder wees hij op de oudste vermelding van de proost van Sint-Donaas die voorkomt in de weliswaar verdachte oorkonde van Boudewijn V voor de abdij van Sint-Winoksbergen uit 1067, maar juist die passage kon zijns inziens moeilijk een vervalser geïnteresseerd hebben. De oudste charters betreffende Sint-Donaas, die handelen over de afbakening van de parochiale bevoegdheid van het kapittel en het aanstellen van de proost tot hoofd van de grafelijke domaniale administratie, dateren bovendien van 1086 en 1089, en tenslotte wees ook het weglaten na 1104 van het OLV-patrocinium uit de intitulatie, die tot dan toe «OLV en Sint-Donaas» had geluid, voor hem op een fundamentele verandering waardoor de vroegere OLV-burchtkapel dan het Sint-Donaaskapittel zou geworden zijn.

Kan men uit deze argumentatie inderdaad besluiten dat Boudewijn V het Sint-Donaaskapittel gesticht heeft ? Wij menen van niet. Uit Dhondt's eerste konkreet argument kan men immers eigenlijk niets afleiden i.v.m. het kapittel, terwijl de proostvermelding uit 1067 wel degelijk tot een geïnterpoleerde passage behoort⁵. Uit de charters van 1086 en 1089 kan enkel opgemaakt worden dat het kapittel toen reeds bestond en ook het verdwijnen van het OLV-patrocinium kan niet aangehaald worden als aanwijzing dat er kort voordien een

4. J. DHONDT, *De vroege topografie*, p. 16.

5. A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera diplomatica*, I, Brussel, 1723, p. 511-513 ; de geïnterpoleerde passage zou volgens N. Huyghebaert — die zich steunde op een mededeling van E.I. Strubbe — gaan van *reliquos vero hospites* tot *pro relevatione habebit* of tot *liberam facultatem* (N.N. HUYGHEBAERT, *De meier van Zwevezele in de «Miracula S. Winnoci»*, in A.S.E.B., CVIII (1971), p. 220 n. 24 en IDEM, *Adela van Frankrijk, gravin van Vlaanderen, stichteres van de abdij van Mesen (ca. 1017-1079)*, in Iepers Kwartier, 15 (1979), p. 129).

«fundamentele verandering» had plaatsgevonden, daar in andere kapitels dergelijke dubbele vokabels soms gedurende een vrij lange periode voorkwamen⁶ ; Dhondt voelde zelf de zwakheid van dit laatste argument aan, want hij achtte het niet uitgesloten dat de kerk reeds in het midden van de 10de eeuw omwille van de relieken Sint-Donaas heette⁷.

Na deze bespreking van Dhondt's argumentatie mogen we dus stellen dat er geen enkel concreet bewijs bestaat voor de stichting van het Sint-Donaaskapittel door Boudewijn V. Het enige dat eventueel nog ten gunste van Boudewijn V zou kunnen pleiten is dat hij inderdaad meerdere kapitels gesticht heeft, maar ook dit argument gaat niet op, gezien er aanwijzingen zijn dat het kapittel heel wat ouder is.

Eerst en vooral zijn er twee teksten waaruit we kunnen opmaken dat het Sint-Donaaskapittel wellicht reeds bestond ten tijde van Boudewijn IV (988-1035). Een ongedateerde oorkonde van deken Haket en het kapittel van Sint-Donaas van omstreeks 1166 vermeldt een schenking van *bonae memoriae comes Balduinus cum barba* — d.i.

6. Hoewel de relieken van de hl. Amatus zich reeds sinds het einde van de 9de eeuw te Douai bevonden en de stichting van het kapittel uit dezelfde periode dateert (cf. voor de interpretatie van de bronnen dienaangaande J. DHONDT, *Une dynastie inconnue de comtes d'Ostrevant*, in *Miscellanea historica in honorem Leonis van der Essen*, Brussel-Parijs, 1947, p. 177-187 en A. D'HAENENS, *Les invasions normandes en Belgique au IX^e siècle. Le phénomène et sa répercussion dans l'historiographie médiévale*, Leuven, 1967, p. 248-251, 286-287 en 303-307), droeg de burchtkerk, die oorspronkelijk aan OLV was toegewijd, er nog in de 12de eeuw soms een dubbel vokabel, zoals o.m. blijkt uit een oorkonde van Manasse, aartsbisschop van Reims, uit 1102 (Lille, AD Nord, 1G 194/1009 : *ecclesie sancte Dei genitricis Marie et gloriosii confessoris Amati de Duaco*) en uit een bul van Lucius III van 13 december 1181 (J. VON PFLUGK-HARTTUNG, *Acta pontificum Romanorum inedita*, I, Tübingen, 1881, nr. 334, p. 297-298 : ...*canonicis sancte Marie et sancti Amati Duacensis*).

7. J. DHONDT, *De vroege topografie*, p. 17.

waarschijnlijk Boudewijn IV — aan de Brugse kerk⁸. Deze schenking impliceert natuurlijk niet noodzakelijk het bestaan van een kapittel in deze periode, maar de tweede tekst toont aan dat we dit charter wel in die zin mogen interpreteren. In de *Miracula prima sancti Donatiani*, die uit de 11de eeuw dateren, is er i.v.m. een mirakel uit 1011 immers sprake van een proost en *fratres* of kanunniken die aan de kerk van het *castrum* van Brugge verbonden waren⁹.

De bronnen die we bezitten om nog hoger op te klimmen, en wel tot de regering van Arnulf de Grote (918-965), zijn zwakker en voor meerdere interpretaties vatbaar. Hoewel de bekende valse stichtingsoorkonde van Arnulf I uit 961 pas in 1261-1262 werd vervaardigd¹⁰, schrijft de B-versie van de *Flandria generosa*, die kort voor

8. ...*quod bonae memoriae comes Balduinus cum barba alodium de Malsma cum universis pertinentiis suis ecclesiae sancti Donatiani quae est in Brugis in elemosinam contradidit...* (Brussel, ARA, Kerkelijk archief, 4628, p. 473 ; ed. E. DE MARNEFFE, *Cartulaire de l'abbaye d'Affligem et des monastères qui en dépendaient*, Leuven, 1894-1901, nr. 127, p. 190-191). Boudewijn IV werd normaal aangeduid als *barbatus, pulchrae barbae*, e.d. (cf. L. VANDERKINDERE, *La formation territoriale des principautés belges au moyen-âge*, I, Brussel, 1902, p. 296), zodat mag aangenomen worden dat de hier bedoelde graaf inderdaad Boudewijn IV is ; helemaal zeker is dit echter niet, daar Galbert van Brugge de bijnaam *barbatus* gebruikt voor Boudewijn V (H. PIRENNE, *Histoire du meurtre de Charles le Bon, comte de Flandre (1127-1128), par Galbert de Bruges*, Parijs, 1891, p. 109-110).

9. *Igitur anno humanati verbi millesimo undecimo, videlicet die kalendarum maiarum, fratribus sacra missarum solemniam celebrantibus, ecce mulier alieno ductu ecclesiam ingressa ad locum in quo corporis sanctissimi patris nostri Donatiani debito fidelium frequentatur honore, devotione magna et fide accessit perfecta ;* iets verder in deze tekst is er sprake van de proost : *In argumentum quoque fidei accurens cum fratribus sacrae aedis praepositus...* (*Miracula prima sancti Donatiani*, ed. S. DYC-KIUS, AA.SS., oct. VI, p. 504). Deze bron, die twee mirakels uit de 11de eeuw beschrijft (1011 en 1096), is van de hand van verschillende auteurs (P. FRANSEN-H. MARAITE, *Index scriptorum operumque latino-belgicorum medii aevi. Nouveau répertoire des œuvres médiolatines belges. Deuxième partie : XI^e siècle*, Brussel, 1976, p. 141) ; de archaïsche dateringsformule in het mirakel uit 1011, nl. *die* gevolgd door een genitief, is typisch voor de 10de eeuw en kwam in de 11de eeuw nog slechts uitzonderlijk voor (N.N. HUYGHEBAERT, *Une translation de reliques à Gand en 944. Le sermo de adventu sanctorum Wandregisili, Ansberti et Vulframni in Blandinium*, Brussel, 1978, p. CXI en n. 4) ; dit wijst er o.i. op dat dit mirakel wellicht niet te lang na 1011 werd geschreven.

10. A. DEROLEZ, *De valse oorkonde van graaf Arnulf I van Vlaanderen voor het Sint-Donaaskapittel te Brugge (961, juli 31)*, in H.K.C.G., CXL (1974), p. 431-499.

1194 ontstond, de stichting van het Sint-Donaaskapittel reeds toe aan deze graaf¹¹. Het lijkt aanneembaar te veronderstellen dat de 13de-eeuwse vervalsers een stichtingscharter op naam van Arnulf I heeft opgesteld omdat er in het kapittel al een traditie bestond die hem als stichter aanzag. Deze verklaring is o.i. wel de meest waarschijnlijke, maar echter niet de enig mogelijke. Het probleem is immers dat de B-versie van de voornoemde kroniek enkel bekend is in een 16de-eeuws handschrift¹². Nu kan er niet aan getwijfeld worden dat de *Flandria generosa B* inderdaad van het einde van de 12de eeuw dateert, want Andreas van Marchiennes maakte er gebruik van voor zijn *Historia succincta de gestis et successione regum Francorum* uit 1194¹³, maar de ons aanbelangende passage werd niet overgenomen door deze kroniekschrijver. Men zou dus eventueel kunnen opwerpen dat het hier een latere interpolatie betreft, gemaakt aan de hand van de valse oorkonde uit 961¹⁴.

Ook een tweede tekst i.v.m. Arnulf I laat niet meer zekerheid toe. In de *Sermo de adventu sanctorum Wandregisili, Ansberti et Vulframni in Blandinium*, een vroeg 12de-eeuwse bewerking van een 10de-

11. *Qui Arnulfus instituit in ecclesia S. Donatiani Brugensis duodecim canonicos* (ed. L.C. BETHMANN, M.G.H., SS., IX, p. 318 n. 3). De *terminus ante quem* voor de redactie van de B-versie van de *Flandria generosa* is de ontstaansdatum van de *Historia succincta de gestis et successione regum Francorum* van Andreas van Marchiennes, die gebruik gemaakt heeft van deze kroniek (fragmenten van dit werk van Andreas van Marchiennes werden uitgegeven door G. WAITZ, M.G.H., SS., XXVI, p. 204-212 ; zie voor de ontstaansdatum ervan K.F. WERNER, *Andreas von Marchiennes und die Geschichtsschreibung von Anchin und Marchiennes in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts*, in *Deutsches Archiv*, 9 (1952), p. 458).

12. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, hs. 6410-16 (zie J. VAN DEN GHEYN, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque royale de Belgique*, VI, Brussel, 1906, p. 120-121, nr. 3775).

13. Cf. n. 11.

14. De passage i.v.m. Sint-Donaas kan echter in geen geval een toevoeging zijn van de 16de-eeuwse kopiïst, daar ze reeds voorkomt in de *Chronica sancti Bertini* van Iperius († 1384) (ed. O. HOLDER-EGGER, M.G.H., SS., XXV, p. 773) en in de *Rymkronyk van Vlaenderen* (1405) (ed. J.J. DE SMET, *Corpus chronicorum Flandriae*, IV, Brussel, 1865, p. 597), die beide de B-versie van de *Flandria generosa* als bron aangewend hebben.

eeuws verhaal over een *translatio* uit 944, wordt bij het onderbrengen van de relieken in de *basilica Sancti Donatiani* tijdens een halte in Brugge gewag gemaakt van een zekere Leutho, *archycapellanus*¹⁵. De term *archycapellanus* is een synoniem van kanselier¹⁶, en is dus duidelijk een toevoeging, of misschien beter een interpretatie, van de 12de-eeuwse bewerker, die schrijft op een ogenblik dat de proost van Sint-Donaas reeds kanselier van Vlaanderen is. We menen echter — maar dit is natuurlijk slechts een hypothese — dat in de 10de-eeuwse *Vorlage Leutho* wellicht de titel *praepositus* of zo droeg en dat de bewerker deze onder invloed van de situatie in zijn tijd gewijzigd heeft in *archycapellanus*¹⁷.

Uit de geschreven bronnen kunnen we dus opmaken dat er in het Brugse *castrum* hoogstwaarschijnlijk reeds een kapittel bestond ten tijde van Boudewijn IV¹⁸ en dat dit misschien ook reeds zo was onder

15. *Et facto mane, ecce clerus quamplurimus, ecce diverse conditionis populus, duce Leuthone archycapellano, cum crucibus et lampadibus, cum ymnis quoque occurrit et laudibus. Quorum obsequio sancta sanctorum inde levata, cum concentu in aures Domini Sabaoth reboante, Bruzzias sunt delata atque celebri honore in basilica Sancti Donatiani deposita* (ed. N.N. HUYGHEBAERT, *Une translation de reliques*, p. 46-47) ; volgens N. Huyghebaert behoort deze passage tot het oorspronkelijk verhaal uit de 10de eeuw (*Ibidem*, p. CX).

16. WALTER VAN TERWAAN, *Vita Karoli comitis Flandriae*, ed. R. KÖPKE, M.G.H., SS., XII, p. 545 : *Erat illis temporibus prepositus quidam Brugensis, Bertulfus nomine, archicapellanus et cancellarius totius Flandrensis curie* ; F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, Brussel, 1938, nr. 114, p. 262 (oorkonde Karel de Goede, a° 1123) : *Bertolfus, prepositus Brugensis, qui et archicapellanus* ; cf. N.N. HUYGHEBAERT, *Une translation de reliques*, p. 46 n. 4.

17. Op basis van deze passage meent N. HUYGHEBAERT (*L'énigme des reliques de Saint Vulfram, archevêque de Sens*, in *Revue bénédictine*, 87 (1977), p. 191) trouwens dat de Sint-Donaaskerk toen reeds bediend werd door een «collège de chapelains» of een «communauté de clercs», hoewel deze kerk volgens hem pas in 1089 van Robrecht II «le statut de collégiale» ontving.

18. Een bijkomend argument ten gunste van het bestaan van het kapittel onder Boudewijn IV zou kunnen zijn dat er toen misschien reeds een muntatelier bestond bij de Sint-Donaaskerk ; de munten van de markgraaf Boudewijn (BALDVINI MAR-[CHISI]) die als muntatelier Sint-Donaas (S[AN]C[T]I DONATI BRV[GENSIS]) vermelden, worden immers traditioneel aan Boudewijn IV toegeschreven (A. ENGEL-R. SERRURE, *Traité de numismatique du moyen âge*, II, Parijs, 1894, p. 504), maar zeker is dit niet, want in feite kunnen ze evengoed van Boudewijn V zijn (M. METCALF, *Coinage and the rise of the Flemish towns*, in *Coinage in the Low Countries (880-1500)*. *The third Oxford symposium on coinage and monetary history*, ed. N.J. MAYHEW, Oxford, 1979, p. 8).

Arnulf I, die wellicht al op het einde van de 12de eeuw aanzien werd als stichter van het Sint-Donaaskapittel. Om tot een ietwat duidelijker uitspraak i.v.m. de stichting van het kapittel te komen, dienen we onze toevlucht te nemen tot andere argumenten. In de eerste plaats moeten we de ouderdom van de Sint-Donaaskerk bepalen en vervolgens dienen we de vraag te stellen of de kerk ouder is dan het kapittel.

De archeoloog die in 1955 de opgravingen op de burg te Brugge leidde, nl. J. Mertens, meende dat de pre-romaanse kerk wellicht gebouwd werd onder de regering van Arnulf de Grote, hoewel het archeologisch materiaal eigenlijk een datering tussen het midden van de 9de en dat van de 10de eeuw toelaat¹⁹. Onlangs hebben J. De Meulemeester en A. Matthys de bouw van de Sint-Donaaskerk echter gesitueerd onder Boudewijn I († 879). Ze vertrekken hierbij van het feit dat de teruggevonden meetbaak, die diende om het ronde grondplan van de Karolingische kerk uit te zetten, door middel van de radiocarbonmethode omstreeks 861 kon gedateerd worden, en wijzen erop dat dit klopt met de in de middeleeuwen gangbare traditie (Van Maerlant, Iperius) die de bouw toeschreef aan Boudewijn I en dat ook het vondstenmateriaal in een kontekst van de tweede helft van de 9de eeuw kan worden ingepast²⁰. Deze argumentatie lijkt ons vrij zwak te zijn. Het aanhalen van auteurs als Van Maerlant en Iperius is o.i. in dit verband immers niet bruikbaar als argument²¹ en ook de gevonden keramiek kan moeilijk als precies dateringsmiddel aangewend worden; het roodgeverfd aardewerk komt nl. voor van het midden van de 8ste tot de 10de eeuw, en bovendien betreft het vondsten gedaan in de funderingsleuf van de kerk en in een oudere laag ten O. van het koor ervan²². Blijft dus

19. J. MERTENS, *Quelques édifices religieux à plan central découverts récemment en Belgique*, in Genava, n.s., XI (1963) (= Archeologia Belgica, 73), p. 148.

20. J. DE MEULEMEESTER-A. MATTHYS, *Vroegmiddeleeuwse sporen op de Burg te Brugge*, Brussel, 1980 (Archeologia Belgica, 226), p. 12-14.

21. Jacob van Maerlant leefde nl. in de 13de eeuw, en de *Chronica sancti Bertini* van Iperius († 1384) dateert pas uit de 14de eeuw.

22. J. DE MEULEMEESTER-A. MATTHYS, *Vroegmiddeleeuwse sporen*, p. 8 en 12-14.

Wanneer ontstond het Sint-Donaaskapittel te Brugge ?

enkel de C¹⁴-datering van de meetbaak, maar de auteurs geven zelf aan dat er hier aan marge van ± 72 jaar bestaat ; d.w.z. dat de meetbaak eigenlijk tussen 789 en 933 kan gedateerd worden ! Het enige wat we na dit onderzoek van de argumentatie van De Meulemeester en Matthys kunnen zeggen is dat het theoretisch niet uitgesloten is dat de Sint-Donaaskerk onder Boudewijn I gebouwd werd, maar deze mogelijkheid is o.i. eerder miniem. De kerk, die een kopie is van de Karolingische paltskapel van Aken, kan nl. beschouwd worden als een uiting van het gevoel van eigenwaarde van de eerste Vlaamse graven²³, zodat we mogen aannemen dat ze waarschijnlijk ten vroegste tijdens de regering van de eigenlijke-grondlegger van het vorstendom, Boudewijn II (879-918), gebouwd werd.

Wellicht vond de bouw, zoals J. Mertens reeds meende, plaats ten tijde van Arnulf I. We weten immers uit een laat 11de-eeuwse bron dat een graaf *Ernaldus Barbatus*, die waarschijnlijk te identificeren is met Arnulf I, met stenen uit het oude Romeinse *castellum* van Oudenburg bouwwerken liet uitvoeren in Brugge²⁴. Doorgaans denkt men dat dan het «Steen» in de zuidwesthoek van het latere *castrum*

23. Cf. A. VERBEEK, *Die architectonische Nachfolge der Aachener Pfalzkapelle, in Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben*, IV, Düsseldorf, 1967², p. 121.

24. *Quia, postquam comes Ernaldus Barbatus Bruggiam aedificare coepit, muros huius urbis destruere et lapides Bruggensibus tribuere in urbis aedificium fecit, quatenus, hac destructa, augmentaretur illa constructa (Tractatus de ecclesia sancti Petri Aldenburgensis*, ed. O. HOLDER-EGGER, M.G.H., SS., XV, 2, p. 872). Net als Holder-Egger menen diverse auteurs die deze passage gebruikt hebben dat hier waarschijnlijk graaf Arnulf I bedoeld wordt (J. DHONDT, *De vroege topografie*, p. 15 ; H. VAN WERVEKE, «Burgus» : *versterking of nederzetting ?*, Brussel, 1965, p. 67 ; A. VERHULST, *Die gräfliche Burgenverfassung in Flandern im Hochmittelalter*, in *Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung*, Sigmaringen, 1976, p. 273 ; L. DEVLIEGHER, *Galbert en de topografie van Brugge*, in GALBERT VAN BRUGGE, *De moord op Karel de Goede. Dagboek van de gebeurtenissen in de jaren 1127-1128*, vertaald uit het Latijn door A. DEMYTTENAERE, Antwerpen, 1978, p. 254) ; anderen echter identificeerden hem respectievelijk met Boudewijn II (H. ANECA, *Het slopen van het castrum te Oudenburg en de vroegste geschiedenis van Brugge*, in B.T.F.G., XLII (1964), p. 1296-1297), Arnulf II (L. VANDERKINDERE, *La formation territoriale*, P², p. 294 ; J. VANNERUS, *Le limes et les fortifications gallo-romaines de Belgique. Enquête toponymique*, Brussel, 1943, p. 264 ; A.C.F. KOCH, *Brugge's topografische ontwik-*

werd opgetrokken²⁵ ; daar tijdens de opgravingen van de kerk in 1955 ook herbruikt Romeins materiaal werd aangetroffen²⁶, is het o.i. niet uitgesloten dat Arnulf I toen o.m. met stenen uit Oudenburg ook de Sint-Donaaskerk liet bouwen. Een datering van de kerk onder Arnulf I is trouwens niet in tegenspraak met het hoger vermeld archeologisch materiaal.

Nu we aangenomen hebben dat de burchtkerk wellicht uit de tijd van Arnulf I dateert, rest ons nog de vraag : is de kerk ouder dan het kapittel²⁷ ? Wij menen van niet, en wel om volgende redenen. A. Verhulst wees er reeds op dat de ondergrond van het vierkante

keling tot in de 12de eeuw, in A.S.E.B., XCIX (1962), p. 62, n. 155) of Boudewijn IV (M. GYSSELING, *Toponymie van Oudenburg*, Brussel, 1950, p. 57). Hoewel uit andere teksten niet bekend is dat Arnulf I ooit de bijnaam *barbatus* heeft gevoerd en antitegenstaande het feit dat zijn kleinzoon Arnulf II wel degelijk in twee bronnen, nl. in de *Annales sancti Martini Tornacensis* (ed. O. HOLDER-EGGER, M.G.H., SS., XV, 2, p. 1296 : *obit Arnulfus iunior Barbatus*) en in één handschrift van de *Genealogia comitum Flandriae Bertiniana* (ed. L.C. BETHMANN, M.G.H., SS., IX, p. 307 : *...ex qua genuit Arnulfum Barbatum*), zo wordt genoemd, menen we toch dat *Ernaldus Barbatus* wellicht Arnulf I is ; op een andere plaats duidt de auteur van het *Tractatus Arnulf II* immers gewoon aan als vader van Boudewijn IV (p. 869 : *temporibus Arnulfi comitis, patris Balduini Barbat*) en gezien hij de andere graven die hij vermeldt steeds met hun bijnaam betitelt, lijkt het aannemelijk te veronderstellen dat hij geen bijnaam kende voor Arnulf II ; het valt trouwens op dat de meeste Vlaamse bronnen aan Arnulf II geen eigenlijke bijnaam geven, maar hem aanduiden als *Arnulfus iunior* (o.a. de *Vita Bertulfi*, ed. O. HOLDER-EGGER, M.G.H., SS., XV, 2, p. 638 en de *Flandria generosa*, ed. L.C. BETHMANN, M.G.H., SS., IX, p. 318) of *minor* (o.a. *De Arnulfo comite*, ed. L.C. BETHMANN, M.G.H., SS., IX, p. 304), en soms eenvoudig als kleinzoon van Arnulf I (o.a. de *Annales Blandinienses*, ed. Ph. GRIERSON, *Les annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint-Amand*, Brussel, 1937, p. 22).

25. J. DHONDT, *De vroege topografie*, p. 15 ; H. ANECA, *Het slopen...*, p. 1295 en 1297.

26. Zie i.v.m. deze opgravingen J. MERTENS, *De opgravingen in de Sint-Donaaskerk te Brugge*, in *Streven*, 9 (1955), p. 57-60 ; IDEM, *De opgravingen in de Sint-Donaaskerk te Brugge*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 15 (1955), kol. 246-248 ; IDEM, *The church of Saint-Donatian at Bruges*, in J.B. ROSS, *The murder of Charles the Good, count of Flanders, by Galbert of Bruges*, New York, 1960, p. 318-320.

27. J. DHONDT, *De vroege topografie*, p. 30 n. 70 wijst erop dat men uit het werk van Galbert van Brugge kan opmaken dat in 1127/28 de kapittelgebouwen (niet noodzakelijk het kapittel !) jonger waren dan de kerk.

Wanneer ontstond het Sint-Donaaskapittel te Brugge ?

castrum, waarvan vrij algemeen aangenomen wordt dat het op Boudewijn V teruggaat²⁸, verschillend is ten N. en ten Z. van de oude weg Oudenburg-Aardenburg die er dwars doorloopt ; ten N. betreft het zeer drassig land, en gezien de Sint-Donaaskerk in dit noordelijk gedeelte gebouwd werd op een fundering van boomstammen, mag aangenomen worden dat de burcht zich op dat ogenblik enkel op de zandgrond ten Z. van de weg uitstreckte, waar er wellicht zelfs in de eerste helft van de 10de eeuw niet genoeg plaats was om de kerk te bouwen op de open ruimte die later een centraal en essentieel deel van de burcht zou vormen²⁹. Deze redenering houdt in dat de oorspronkelijke burchtkapel zich niet op de plaats van de latere Sint-Donaaskerk bevond, en dat ter gelegenheid van het bouwen van deze kerk de burcht diende uitgebreid te worden. De omvang van de kerk — de buitenafmetingen zijn 38,5 m in de lengte en 25 m in de breedte — doet veronderstellen dat het hier geen eenvoudige burchtkapel betreft, maar een kerk die gebouwd werd voor een religieuze gemeenschap³⁰ ; de oorspronkelijke kapel was wellicht te klein om plaats te bieden aan een kapittel, zodat een nieuwe, ruimere kerk noodzakelijk was³¹.

Hoewel het natuurlijk allemaal erg hypothetisch blijft en ook wel nooit duidelijk zal kunnen bewezen worden, menen we toch te mogen stellen dat kerk en kapittel gelijktijdig ontstonden en dat, gezien het oude *castrum* ten Z. van de weg Oudenburg-Aardenburg

28. J. DHONDT, *De vroege topografie*, p. 15-18 ; A.E. VERHULST, *Les origines*, p. 43-45 ; IDEM, *Die gräfliche Burgenverfassung*, p. 272 ; M. RYCKAERT, *Brugge : van Romeinse vicus tot middeleeuwse stad*, in *Spiegel Historiae*, 13 (1978), p. 636.

29. A. VERHULST, *An aspect of the continuity between antiquity and middle ages : the origin of the Flemish cities between the North Sea and the Scheldt*, in *Journal of Medieval History*, 3 (1977), p. 179-180.

30. Betreffende de Sint-Donaaskerk, zie de reeds aangehaalde artikels van J. Mertens (n. 19 en 26), A. Verbeek (n. 23) en L. Devliegher (n. 24).

31. N. HUYGHEBAERT, *Iperius et la translation de la relique du Saint-Sang à Bruges*, in *A.S.E.B.*, C (1963), p. 156-164 oppert de mogelijkheid dat de Sint-Basilius-of H. Bloedkapel, die deel uitmaakte van het oude «Steen», wel eens de oorspronkelijke burchtkapel zou kunnen geweest zijn.

geen plaats bood voor de kerk en de noodzakelijke kapittelgebouwen, Arnulf I daarom de burcht ten N. van deze weg diende uit te breiden³². We weten immers dat deze graaf waarschijnlijk bouwwerken liet uitvoeren in Brugge en onze hypothese wordt ook gesteund door het feit dat de stichting van een kapittel in een burcht meestal samenviel met het bouwen van een nieuwe kerk ten behoeve van deze gemeenschap. Zo liet graaf Boudewijn II in de burcht van Sint-Winoksbergen een kerk bouwen, waarin hij een kapittel stichtte dat de hoede kreeg over de relieken van de hl. Winok die deze graaf van Sint-Omaars naar de door hem gebouwde kerk had laten overbrengen³³. Wanneer Boudewijn IX drie eeuwen later, nl. omstreeks 1200, besluit zijn burchtkapel te Kortrijk, *ob reverentiam reliquiarum, quas karissimus avunculus noster Philippus, dum peregrinationis sue iter arripere, ibidem deposuerat*, om te vormen tot een kollegiale, belooft hij in de boomgaard van zijn burcht een kerk voor

32. Of de burcht toen reeds de vierkante vorm aannam, die het verhaal van Galbert, valt niet met zekerheid te zeggen. Wel is het zeker dat de burcht zich, gezien de ligging van de Sint-Donaaskerk, in de 10de eeuw ook reeds ten N. van de weg Oudenburg-Aardenburg uitstreckte. De visie van J. DHONDT, *De vroege topografie*, p. 17 die meende dat Boudewijn V in het midden van de 11de eeuw planmatig het grote vierkante *castrum* zou hebben aangelegd, met ten Z. van de weg een wereldlijk deel en ten N. ervan een geestelijk, gaat dus eigenlijk niet op, want deze situatie bestond blijkbaar al in de 10de eeuw ; cf. i.v.m. de oorsprong van het kerkelijk burchtgedeelte ook A.C.F. KOCH, *Brugge's topografische ontwikkeling*, p. 61.

33. *Balduinus Calvus, Flandrensis comes, in inferioribus partibus burgi Bergensis in honore sanctorum confessorum Martini et Winnoci ecclesiam fundavit et canonicos, qui die noctuque Deo servient, ibidem instituit. Ecclesia quoque cum rerum, tum privilegiorum munificentia, magnifice dūtavit et sacrum corpus beati Winnoci, quod prae timore hostium multis ante temporibus a Wormhout in Sithiu erat translatum, reportavit et in praefata ecclesia Bergis collocavit* (A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera diplomatica*, I, p. 511-512 : oorkonde Boudewijn V, 27 mei 1067) ; in de *Miracula Winnoci* vernemen we dat de translatio van de relieken van de hl. Winnok op 30 december 899 plaatsvond (ed. W. LEVISON, M.G.H., SS. *Rer. Merov.*, V, p. 782-783) ; zie i.v.m. het kapittel van Sint-Winoksbergen, dat in 1022 hervormd werd tot een benedictijnerabdij : N. HUYGHEBAERT, *De abdij te Sint-Winoksbergen in de vroege middeleeuwen*, in *De Franse Nederlanden. Jaarboek 1983*, p. 55-70.

dit kapittel te bouwen³⁴. Met opzet hebben we in beide voorbeelden ook gewag gemaakt van de relieken die voor de graven in kwestie aanleiding waren tot het stichten van een kapittel. Er kunnen in dit verband nog andere gevallen, zoals Sinte-Veerle te Gent³⁵ en Sinte-Walburga te Veurne³⁶, aangehaald worden, en het ligt voor de hand te veronderstellen dat Arnulf I, wiens belangstelling voor relieken gekend is³⁷, in zijn burcht te Brugge een kapittel stichtte en een nieuwe kerk bouwde om de relieken van de hl. Donaas, die er reeds

34. W. PREVENIER, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (1191-aanvang 1206)*, II, Brussel, 1964, nr. 287, p. 627 ; cf. J. DE CUYPER, *Het ontstaan van het kapittel te Kortrijk (1199-1212)*, in *Miscellanea historica in honorem Alberti de Meyer*, I, Leuven-Brussel, 1946, p. 510-527.

35. I.v.m. de relieken van de hl. Veerle die wellicht sinds 939-940 in de kerk van het grafelijk *castrum* te Gent bewaard werden, zie H. VAN WERVEKE-A.E. VERHULST, *Castrum en Oudburg te Gent. Bijdrage tot de oudste geschiedenis van de Vlaamse steden*, in H.M.G.O.G., n.r., XIV (1960), p. 8-10 en M.H. VOORDECKERS-DECLERCQ, *Het ontstaan van de S. Veerle cultus te Gent*, in H.M.G.O.G., n.r., XVII (1963), p. 11-16. J. DHONDT, *Développement urbain*, p. 154 beschouwde ook het Sinte-Veerlekapittel als een grafelijke stichting uit de 11de eeuw, en hij steunde zich daarbij waarschijnlijk op het feit dat de oudste vermelding ervan uit 1073 dateert ; o.i. is het echter niet mogelijk uit de tekst van 1073 — een nota betreffende de relieken van de hl. Veerle — iets af te leiden i.v.m. de stichting van het kapittel ; over de oudste geschiedenis van dit kapittel hebben we trouwens zo goed als geen inlichtingen, daar het archief ervan verloren ging bij de brand van Gent in 1178 en er van voor deze datum, naast de nota uit 1073, slechts twee analyses van grafelijke charters uit 1138/1146 en 1169 bewaard bleven (uitgave van deze drie teksten bij M.H. VOORDECKERS-DECLERCQ, a.c., p. 18-20).

36. Cf. N. HUYGHEBAERT, *Le comte Baudouin II et le custos de Steneland. A propos d'un faux précepte de Charles le Chauve pour Saint-Bertin*, in *Revue bénédictine*, 69 (1959), p. 63-65 en IDEM, *Furnes*, in D.H.G.E., XIX, kol. 453-454.

37. In zijn *Gesta abbatum Sithiensium* noemt Folquinus graaf Arnulf I terecht *sanctarum reliquiarum avidus* (ed. O. HOLDER-EGGER, M.G.H., SS., XIII, p.620) ; de Sint-Bertijnsabdij ontving van hem immers de relieken van de hl. Silvinus, Walaricus en Richarius (*Ibidem*), terwijl hij de Sint-Pietersabdij te Gent begiftigde met deze van de hl. Wandregisilus, Ansbertus, Bertulfus en Gudwalus (zie N.N. HUYGHEBAERT, *Une translation de reliques* en IDEM, *Le «Sermo de adventu SS. Gudwali et Bertulfi»*. Edition et étude critique, in *Sacris Erudiri*, 24 (1980), p. 87-113).

sinds Boudewijn I bewaard werden³⁸, op een passender manier te laten vereren.

Het zal de lezer na dit alles wel duidelijk zijn dat het Sint-Donaaskapittel uit de lijst van stichtingen van Boudewijn V dient verwijderd te worden. Het kapittel bestond vrijwel zeker reeds ten tijde van Boudewijn IV en de laat 12de-eeuwse traditie, die de stichting aan Arnulf I toeschreef, is wellicht juist. In het kader van de werken die hij in Brugge liet uitvoeren, bouwde deze graaf immers waarschijnlijk de laat-Karolingische centraalbouwwerk n.a.v. de stichting van het kapittel ; hij diende daartoe o.i. ook de oorspronkelijke burcht uit te breiden ten N. van de weg Oudenburg-Aardenburg. Indien onze interpretatie van de hoger aangehaalde passage uit de *Sermo de adventu sanctorum Wandregisili, Ansberti et Vulframni in Blandinium* korrekt is, dan kan dit alles tussen 918 en 944 gesitueerd worden³⁹.

38. Betreffende het overbrengen van de relieken van de hl. Donaas naar Brugge, zie Ph. GRIERSON, *The translation of the relics of St. Donatian to Bruges*, in *Revue bénédictine*, 49 (1937), p. 170-190 ; J. NOTERDAEME, *Boudewijn I, graaf van Vlaanderen*, in *H.M.G.O.G.*, n.r., VII (1953), p. 55-63 ; N. HUYGHEBAERT, *Monastère de Torhout*, in *Monasticon belge, t.III : Flandre occidentale*, 1, Luik, 1960, p. 210.

39. We wensen onze hartelijke dank te betuigen aan prof. dr. A. Verhulst, die zo vriendelijk was deze bijdrage in handschrift te lezen en ons diverse opmerkingen formuleerde ; dank ook aan onze vriend Christophe Lebbe, die voor de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis de uitgave van het oorkondenboek van Sint-Donaas voorbereidde en ons bereidwillig de afschriften van de oorkonden van Sint-Donaas door wijlen prof. E.I. Strubbe liet inzien, evenals zijn bijdrage over het Sint-Donaaskapittel bestemd voor het o.l.v. prof. dr. L. Milis op stapel staande *Repertorium Canonicum Flandrense*.

UN PRÉLAT FLAMAND AU DANEMARK AU XII^e SIÈCLE Hélie, évêque de Ribe (1142-1162)

Michael H. GELTING

(conservateur en chef aux Archives nationales du Danemark)

L'histoire — et surtout l'histoire dite événementielle — s'écrit généralement par ordre chronologique. Mais fort souvent, la recherche historique opère en sens inverse : à partir d'un fait historique connu, l'historien parcourt le temps à rebours dans la recherche des origines de ce fait. Telle est aussi l'origine de cet article, produit de mes recherches pour établir les biographies des évêques de Ribe (Danemark) depuis la fondation du diocèse au Xe siècle jusqu'à 1198¹.

La liste des premiers évêques de Ribe se trouve dans la *Chronique de l'église de Ribe*², dont le noyau primitif a été rédigé vers le premier

Note préliminaire : une version modifiée de cet article est parue en danois : Michael H. GELTING : En bispekarriere. Helias af Ribe, en flamlaending i 1100-tallets Danmark (Aage ANDERSEN, Per INGESMAN, Erik ULSIG, réd. : *Festskrift til Troels Dahlerup*, Aarhus 1985).

1. Ces biographies apparaîtront dans la *Series episcoporum ecclesiae catholicae occidentalis ab initio usque ad annum 1198*, éditée par MM. Odilo ENGELS et Stefan WEINFURTER, Stuttgart 1978. Je tiens à remercier vivement le regretté P. Nicolas HUYGHEBAERT, OSB, maître de conférences à l'Université de Louvain, et M. le professeur A. VERHULST, de l'Université de Gand, de leur aide dans mes recherches sur les antécédents flamands de l'évêque Hélie. Je dois également beaucoup à mon collègue M. Ebbe NYBORG, du Musée National du Danemark, pour de nombreux entretiens amicaux au sujet d'Hélie.

2. *Cronica ecclesiae Ripensis*. La chronique a été éditée par Ellen JÖRGENSEN : Ribe Bispekrønike (*Kirkehistoriske Samlinger* 6. rk. I, Copenhague 1933-35, p. 23-33). Cette édition reproduit le texte médiéval non interpolé.

quart du XIII^e siècle par un chanoine de la cathédrale. Texte fortement interpolé et amplifié au XVI^e siècle, transmis par des manuscrits tardifs et fautifs, concentré autour de problèmes locaux et largement aveugle aux grands événements qui ont secoué le Danemark du XII^e siècle, la Chronique de l'église de Ribe a été presque entièrement négligée par les historiens danois. Néanmoins, pour la seconde moitié du XII^e siècle, la chronique semble s'appuyer sur les archives du chapitre cathédral et sur une tradition locale raisonnablement bien informée.

Or, le huitième évêque selon la chronique est présenté ainsi : «Le huitième évêque de Ribe fut Hélié le Flamand, l'an du Seigneur 1142, qui — attenté à la vie par ses frères à cause d'une sédition en Flandre — s'enfuit au Danemark³». Qu'en est-il de ces renseignements ? Il faut bien le savoir pour établir une biographie aussi complète que possible.

Premier problème : cerner l'époque de l'arrivée d'Hélié au Danemark. Heureusement, le nom d'Hélié est rare au Danemark au XII^e siècle, et il ne fait guère de doute qu'il faille identifier l'évêque de Ribe avec un chanoine du même nom de la cathédrale de Roskilde (île de Séelande), connu de 1135 à 1142⁴. Son arrivée doit donc dater de 1135 au plus tard.

Une sédition en Flandre avant 1135 ? La pensée se porte irrésistiblement vers le meurtre de Charles le Bon en 1127 et vers les récits de Galbert de Bruges et de Gautier de Théroutanne⁵. Et voici que, tout près du centre des événements sanglants de 1127, nous trouvons un ecclésiastique du nom d'Hélié : le doyen du chapitre de Saint-Donatien de Bruges⁶. Hélié est un nom encore plus rare en Flandre

3. Voir le texte latin de la chronique (éd. p. 27-28) en appendice ci-dessous. La numérotation des évêques dans la chronique est fautive. Hélié fut du moins le neuvième évêque de Ribe.

4. Identification établie par Troels DAHLERUP : *Det danske sysselprovsti i Middelalderen*, Copenhague 1968, p. 27-33.

5. *Histoire du meurtre de Charles le Bon, comte de Flandre (1127-1128)*, par Galbert de Bruges..., éd. Henri PIRENNE, Paris 1891 ; *Walteri Vita Karoli comitis Flandriae*, éd. R. KOEPKE (*MGH SS* t. XII, Hanovre 1856).

6. Galbert ch. 61 (p. 99-100), 83 (p. 127), 85 (p. 129-130).

qu'au Danemark à cette époque⁷. A moins de supposer que le futur évêque danois soit un personnage totalement inconnu en Flandre, l'identification semble infiniment probable. Les circonstances s'accordent à merveille avec la description de la chronique de Ribe : une sédition, où le doyen n'a joué que le rôle d'un comparse, mais qui a — comme nous le verrons — gravement compromis sa position, et sans doute son autorité, parmi ses frères en religion, les chanoines de Saint-Donatien. Le nom d'Hélie n'apparaît pas dans l'obituaire de Saint-Donatien de Bruges⁸, ce qui pourrait indiquer qu'il n'est pas mort dans l'exercice de son office de doyen. Cela s'explique s'il a choisi l'exil au Danemark. Tous les indices convergent ainsi vers l'identification proposée.

Reprenons donc l'histoire dans l'ordre chronologique, et essayons de retracer la carrière mouvementée de ce dignitaire ecclésiastique flamand et danois.

Dès sa première apparition dans les documents, Hélie porte le titre de doyen de Saint-Donatien. C'est en 1110, à Bruges, où le chapitre entier figure comme témoins d'un diplôme de Robert II de Jérusalem, comte de Flandre⁹. Son accession au chapitre était sans doute d'assez fraîche date, puisqu'il n'apparaît pas dans la liste des chanoines dans le grand privilège de Robert II en faveur du chapitre de Saint-Donatien, en 1101¹⁰. Il a donc progressé rapidement jusqu'à la seconde dignité de la collégiale.

Quelles étaient ses origines dans la société laïque ? Nous l'ignorons. Le nom d'Hélie n'apparaît dans aucune des familles nobles de Flandre à l'époque ; peut-être même était-ce un nom de religion.

7. Je tiens à remercier tout spécialement le regretté P. Huyghebaert pour les renseignements qu'il m'a communiqués à ce sujet.

8. Ed. L. GILLIODTS VAN SEVEREN (*Compte rendu des séances de la Commission Royale d'Histoire, ou Recueil de ses bulletins*, 4e série t. 16, Bruxelles 1889, p. 283-371).

9. Fernand VERCAUTEREN : *Actes des comtes de Flandre, 1071-1128* (Commission Royale d'Histoire : Recueil des actes des princes belges), Bruxelles 1938, n° 42, p. 118 (15 juillet 1110).

10. Ibid. n° 26, p. 82.

L'adoption d'un nouveau nom à l'entrée en religion était pratique courante au XIIIe siècle¹¹.

Dans les années 1110 et 1120, Hélié figure plusieurs fois comme témoin d'actes des comtes¹². Mais ce n'est qu'avec le récit de Galbert de Bruges qu'il devient un peu plus qu'un nom sous un document.

Le 2 mars 1127, Charles le Bon, comte de Flandre, fut assassiné pendant qu'il priait dans l'église Saint-Donatien de Bruges, victime d'une conspiration dont l'âme était le puissant prévôt de Saint-Donatien, Bertulphe, et ses neveux, mais qui semble avoir eu des ramifications — jamais entièrement mises à jour — dans une grande partie de la noblesse flamande¹³. Le meurtre déclencha une guerre civile sanglante. Guillaume d'Ypres, bâtard de l'ancienne maison comtale de Flandre, tenta de s'imposer comme successeur du défunt et prit contact avec les meurtriers. Entretemps, d'autres nobles prirent les armes pour venger leur comte assassiné. Dès le 9 mars, le chevalier Gervais de Praet mit le siège aux meurtriers dans le château de Bruges, et bientôt une grande partie des barons de Flandre se rallièrent à lui. Les voisins de la Flandre se mêlèrent de l'affaire, et tout d'abord Louis le Gros, roi de France, auquel le meurtre offrait une occasion unique d'affirmer ses droits sur une principauté vassalle riche et par trop indépendante. Sans tarder, le roi se mit en marche vers la Flandre avec une armée et avec un candidat à la dignité comtale de Flandre, la prince normand Guillaume Cliton. La révolte tournait en guerre de succession.

Dès avant l'arrivée du roi de France, la situation des assiégés dans le château de Bruges devint critique. L'église Saint-Donatien, comprise dans l'enceinte du château, se trouvait gravement menacée, et le 17 mars les chanoines de la collégiale — qui n'étaient apparemment pas soupçonnés de complicité avec leur prévôt — obtinrent la permission

11. Un exemple entre maints autres : l'historien anglo-normand Orderic, qui prit le nom de Vital en religion.

12. VERCAUTEREN : *Actes*, Index s.v.

13. Une bonne discussion des circonstances du meurtre et de la guerre civile se trouve dans l'introduction à la traduction anglaise du récit de Galbert par James Bruce ROSS : *The Murder of Charles the Good, Count of Flanders ; by Galbert of Bruges*, New York 1960. Voir aussi E. WARLOP : *Willem van Ieper, een vlaams condottiere, vóór 1104-1164 (Verslagen en mededelingen van de Leiegouw VI, Kortrijk 1964, p. 167-191)*.

de rentrer dans le château pour sauver les reliquaires et les reliques des saints du pillage qu'on pouvait présager. A l'aide d'échelles posées contre le mur, ces précieux objets ainsi que les archives comtales furent portés hors du château et entreposés dans l'église Saint-Christophe de Bruges¹⁴.

Le 30 mars, les barons annoncèrent leur acceptation de Guillaume Cliton comme comte de Flandre, et bientôt le roi de France arriva pour prendre le commandement du siège à Bruges, où les conjurés étaient maintenant réduits à se défendre dans l'église Saint-Donatien. Guillaume d'Ypres comprit que la cause des meurtriers était perdue et fit une brusque volte-face pour sauver sa propre peau, en faisant arrêter et supplicier son allié de naguère, le prévôt Bertulphe, qui avait réussi à s'échapper du château de Bruges.

Le 13 avril, le roi se mit à la recherche du trésor comtal, et il se fit délivrer les clés de l'église Saint-Christophe. Celui qui délivra les clés était le doyen Hélié, qui figurait ainsi comme chef du chapitre, maintenant que le prévôt n'était plus¹⁵. Sans doute avait-il déjà eu le commandement de l'action du 17 mars, quand les reliques furent portées de l'église Saint-Donatien à Saint-Christophe.

Mais le 13 avril, le roi ne put trouver que les reliquaires de la collégiale. Il fallut attendre la capitulation des assiégés le 19 avril pour obtenir des renseignements sur les restes du trésor comtal. Le 4 mai, le roi fit fouetter un des prisonniers, Robert le Jeune, afin qu'il dévoilât ce qu'il savait sur le trésor. Alors seulement le doyen Hélié dut admettre qu'une coupe dorée et un vase d'argent appartenant au trésor comtal avaient été cachés dans un des reliquaires par le prévôt Bertulphe. Selon le doyen, ces objets auraient été donnés à l'église Saint-Donatien par le prévôt pour le salut de son âme, mais le récit de Galbert laisse voir qu'on ne prêta guère foi à cette explication : «Là-dessus beaucoup ont été étonnés par la simplicité du doyen Hélié, qui avait jusque-là vécu dans une austérité comme s'il avait été un saint, et qui en acceptant ce butin s'était bien abaissé de ce qu'il avait simulé par ses airs de sainteté et de simplicité — car cela

14. Galbert, ch. 35 (p. 57).

15. Galbert, ch. 61 (p. 99-100).

est interdit par l'autorité de Dieu : «Tu ne toucheras pas aux choses immondes». Car il rendit ce trésor au comte contre son gré, montrant ainsi assez combien il aimait ce butin¹⁶».

Le doyen était-il un subalterne dupé par son supérieur, ou bien un complice receleur ? Personne ne semble l'avoir accusé de connivence avec le prévôt dans le meurtre, mais il est évident que son prestige et la confiance publique en son intégrité étaient sérieusement ébranlés. Quand, le 21 mai, on ramena prisonnier l'ancien chambellan du prévôt, Alger, et celui-ci se mit à accuser Hélié et d'autres chanoines d'avoir accepté des sommes considérables du trésor comtal, on n'eut pas trop de peine à y croire : Alger avait été témoin oculaire du sauvetage des reliques de Saint-Donatien le 17 mars, ce qui lui avait donné l'occasion de s'enfuir déguisé en clerc participant à la procession. Bien que Galbert affirme que les dénonciations d'Alger étaient des mensonges concoctés pour sauver sa propre peau, son démenti sonne faux, puisque plusieurs des accusations furent prouvées, du moins en partie¹⁷.

Il n'y a aucune raison de croire que la plupart des chanoines de Saint-Donatien ne fussent entièrement innocents et ignorants du complot contre le comte Charles. Si vers la fin mai 1127, le chapitre entier se trouvait en une mauvaise posture, c'était bien en premier lieu par la faute du doyen Hélié — peu importe qu'il ait péché par naïveté ou par complicité. On s'imagine aisément qu'une telle situation ait pu faire surgir de fortes tensions au sein du chapitre, tensions qui ont pu être attisées par la turbulence politique qui continuait à agiter la Flandre.

Néanmoins ce n'est pas immédiatement après les événements dramatiques du printemps de 1127 qu'il faut situer la fuite d'Hélié. Vers la fin de l'année, Gautier de Théroouanne cite encore le doyen comme un des témoins oculaires des miracles qui s'étaient produits auprès du corps du comte assassiné¹⁸. Le 30 avril 1129, Hélié exerçait encore

16. Galbert, ch. 83 (p. 127).

17. Galbert, ch. 85 (p. 129-130). Le démenti pourrait renforcer l'hypothèse de Ross que Galbert aurait recherché le patronage du chapitre de Saint-Donatien pour son oeuvre. ROSS : *The Murder*, p. 70.

18. *Walteri Vita Karoli*, ch. 31 (p. 551).

l'office de doyen du chapitre — assez ironiquement, en fondant, avec le chapitre entier, un service anniversaire pour leur ancien prévôt Bertulphe, le chef des conjurés de 1127¹⁹. Mais c'est là la dernière mention d'Hélie en Flandre. En 1135 il se trouvait au Danemark, et un certain Letbert lui avait succédé comme doyen de Saint-Donatien²⁰.

Il se peut que l'événement qui a fait éclater les animosités contre Hélie au sein du chapitre ait été la révolte de Guillaume d'Ypres, qui eut lieu vers 1134²¹. En 1127, Guillaume d'Ypres avait tenté de s'emparer du pouvoir comtal, et de forts soupçons de complicité pesaient sur lui. Il avait eu de bonnes relations avec le prévôt Bertulphe — avant de mettre celui-ci à mort. Peut-être avait-il gardé des partisans dans le chapitre de Saint-Donatien, dont le doyen ; il ne faut pas oublier les relations très proches entre le chapitre et la maison comtale, dont Guillaume était le dernier rejeton mâle. Une partie du chapitre a peu être entraînée par Guillaume dans la révolte et la défaite, tandis que le reste demeurait loyal au comte Thierry d'Alsace. Il ne peut s'agir que d'une hypothèse, laquelle s'accorde toutefois bien avec le fait qu'Hélie, comme Guillaume, fut contraint à un exil perpétuel hors de Flandre. A voir sa carrière au Danemark, il faut croire qu'il a vite abandonné tout espoir de rentrer dans sa patrie.

Pourquoi le Danemark ?

Des relations personnelles avec l'aristocratie danoise ne sont pas à exclure. Charles le Bon était le fils du roi Saint Canut de Danemark (1080-1086), et en 1127 il paraît qu'il se trouvait toujours des danois dans l'entourage du comte de Flandre²². Le passage au Danemark a

19. F. V(an de Putte) et C. C(arton), éd. : *Chronicon Vormeselense*, Bruges 1847, n° XXI, p. 39.

20. J.F. FOPPENS : *Compendium chronologicum episcoporum Brugensium...*, Bruges 1731, p. 79.

21. La date de la révolte n'est pas certaine. Elle doit se situer entre la fin de 1133 et la fin de 1135. WARLOP : *Willem van Ieper*, p. 190-191.

22. Tel le chevalier Eric, qui participa au meurtre du comte et qui fut mis à mort après la capitulation des meurtriers. Galbert, ch. 16 (p. 27), 81 (p. 126). Cf. ci-dessous à la note 29.

de toute façon été facile. Depuis longtemps les ports autour des bouches du Rhin avaient entretenu un commerce actif avec les pays scandinaves, échangeant les produits de luxe et les étoffes de l'Europe occidentale avec les produits de l'élevage et des forêts du Nord. En cherchant un bateau qui pourrait le mener hors de Flandre, le doyen Hélié a eu de fortes chances de tomber sur un navire à destination du Danemark.

D'autres motifs ont également pu amener Hélié à chercher à se refaire une vie dans le royaume danois. Par rapport à la Flandre, le Danemark faisait figure de pays sous-développé. Christianisé depuis un siècle et demi à peine, n'ayant reçu son organisation ecclésiastique définitive que depuis une soixante-dizaine d'années, doté d'un siège archiépiscopal indépendant depuis une trentaine d'années seulement, le royaume était encore un novice dans l'Europe chrétienne et civilisée. L'administration, royale autant qu'ecclésiastique, se trouvait à un stade rudimentaire et dépendait en partie d'«experts» étrangers.

En tant que tel, Hélié avait tous les avantages. Le chapitre de Saint-Donatien était intimement lié à la chancellerie des comtes de Flandre, dont le chef était depuis 1089 le prévôt du chapitre, qui avait également l'administration des recettes comtales²³. Il est fort probable qu'Hélié ait lui-même servi comme notaire du comte, comme le fut aussi son successeur dans l'office de doyen²⁴. Il a donc pu apporter une solide connaissance de l'administration des comtes de Flandre, qui passait pour l'une des plus efficaces d'Europe.

Quoi qu'il en soit, le ci-devant doyen de Bruges ne semble pas avoir éprouvé de difficulté à se faire une carrière dans sa nouvelle patrie. La Chronique de l'église de Ribe présente ses débuts au Danemark en des mots ambigus qui pourraient laisser supposer qu'il avait dû se contenter au début d'une situation fort subalterne : «Et il fut d'abord fait serviteur des églises pour la sonnerie des cloches». Mais dès sa

23. VERCAUTEREN : *Actes* n° 9, p. 23 et suiv.

24. Voir un acte de Thierry d'Alsace, comte de Flandre, de 1136, éd. DE SMET, *Corpus chronicorum Flandriae*, I, 1837, p. 705-706, n° IV.

première apparition dans les diplômes danois, le 29 novembre 1135, il est chanoine de la cathédrale de Roskilde, centre ecclésiastique le plus important du royaume après, et à côté, du siège archiepiscopal de Lund²⁵. En 1140 et 1142, il portait le titre de *prepositus*, c'est-à-dire doyen rural d'Eggeslev, dans le diocèse de Roskilde²⁶. Il semble donc probable qu'il faille comprendre l'étrange expression de la chronique : serviteur *des* églises, d'une autre façon : Hélié n'a pas été un vulgaire sonneur ; ce qui est indiqué est son activité comme doyen rural, où l'on aurait profité de ses connaissances pour réformer les règles concernant la sonnerie des églises²⁷.

C'est tout ce qu'on peut savoir de son activité dans le diocèse de Roskilde, qui ne fut pas de longue durée. La chronique continue : «Ensuite, en adhérant aux magnats, il fut élevé au siège épiscopal (de Ribe) par eux». C'était vers le mois de mai 1142²⁸.

On entrevoit l'identité des magnats en question. Il est possible que l'origine flamande d'Hélié lui ait valu un appui important, précisément dans la région de Ribe, du moins si l'hypothèse est correcte qui identifie le nommé Ulf de Ribe, un des seigneurs les plus puissants du Danemark au milieu du XIIe siècle, avec Arnulphe, fils de la soeur de Charles le Bon et candidat malheureux à la succession du comte de Flandre en 1127²⁹. De toute façon il a pu paraître commode d'avoir un Flamand sur le siège épiscopal dans le port le plus important pour les relations entre le Danemark et l'Europe occidentale.

25. *Diplomatarium Danicum*, 1e rk. t. II, éd. Lauritz WEIBULL et Niels SKYUM-NIELSEN, Copenhague 1963, n° 64, p. 128.

26. Ibid. n° 78, p. 153 (21 mars 1140), n° 84, p. 160 (1142 env. 26 avril). Ce doyen fut par la suite celui de l'archidiacre.

27. DAHLERUP : *Det danske Sysselprovsti*, p. 31-32.

28. Le 26 avril 1142, Hélié était encore doyen d'Eggeslev (v. note 26 ci-dessus) ; la fondation du chapitre cathédral de Ribe, le 13 juin 1145, eut lieu dans la quatrième année de son pontificat (v. ci-dessous).

29. Hypothèse proposée par S. Otto BRENNER : *Nachkommen Gorms des Alien (König von Dänemark-936) I.-XVI. Generation*, 2e éd. Lyngby 1978, p. 7, n° 7, n° 91. Sur Arnulphe (Arnoul) : Galbert, ch. 94 (p. 138), 96-97 (p. 141-142), 99 (p. 144-145), 101 (p. 147), 112 (p. 159).

Néanmoins il paraît que c'est dans l'île de Séelande qu'il faut chercher le principal protecteur d'Hélie. Ce n'est sans doute pas un hasard qu'Hélie apparaisse toujours dans les années 1135-1142 en compagnie de Pierre fils de Botild³⁰, potentat dont les principales possessions se trouvaient précisément dans le doyenné d'Hélie — et, en outre, grand faiseur d'évêques. Ce fut non seulement lui qui décida de l'affaire entre les deux candidats rivaux au siège archiépiscopal de Lund, vers 1138, en laissant l'évêque Eskil de Roskilde occuper le siège archiépiscopal et le candidat malheureux, Ricon, succéder à celui-ci à Roskilde³¹ ; il semble également avoir exercé une certaine influence sur les nominations au siège de Ribe qu'allait occuper Hélie, et où Pierre fils de Botild, avait auparavant su placer son chapelain Nothold comme évêque en 1134, après l'hécatombe de l'épiscopat danois dans la bataille de Hammer³².

Car le pays où Hélie s'était réfugié n'était pas de tout repos³³. Le 7 janvier 1131, Canut Lavard, duc de Schleswig et prince de sang royal, fut assassiné par son cousin germain Magnus, fils du roi régnant Nicolas. Magnus entendait probablement par là se débarrasser du rival le plus dangereux pour la succession de son père vieillissant³⁴, mais la conséquence du meurtre fut de précipiter le royaume dans une série de féroces guerres de vengeance et de succession.

30. En danois : Peder Bodilsen.

31. Chronicon Roskildense, éd. M.CI. GERTZ : *Scriptores minores historiae Danicae mediæ aevi* I, Copenhague 1917-1918, ch. 19, p. 32.

32. Ibid. ch. 16, p. 30, cf. ch. 13, p. 26.

33. Il n'existe guère d'exposés récents sur l'histoire politique du Danemark au XIII^e siècle en langue étrangère. Les plus récents travaux danois sont : Niels SKYUM-NIELSEN : *Kvinde og slave*, Copenhague 1971 ; Aksel E. CHRISTENSEN : *Tiden 1042-1241 (Danmarks historie, réd. Aksel E. CHRISTENSEN, H.P. CLAUSEN, Svend ELLEHÖJ et Sören MÖRCH, t. 1, Copenhague 1977, p. 211-399)* ; Carsten BREENGAARD : *Muren om Israels hus. Regnum og sacerdotium i Danmark 1050-1170*, Copenhague 1982.

34. La royauté au Danemark était élective parmi les hommes du sang royal.

Eric, frère de la victime, prit les armes contre le meurtrier, et quant celui-ci fut protégé par le roi son père, la guerre de vengeance se changea en rébellion ouverte. En 1134 Eric surprit l'armée de Magnus et du roi pendant son débarquement en Scanie, près du village de Hammer. Magnus fut tué, tandis que le roi parvint à s'échapper. Il désigna comme co-régent Harald Kesje, frère bâtard de Canut et d'Eric, mais qui s'était brouillé avec son frère. Peu après, en se réfugiant dans la ville de Schleswig, le roi Nicolas fut massacré par les bourgeois de la ville, qui vengèrent ainsi leur duc.

Devenu roi, Eric (Emune, c'est-à-dire le Mémorable) régla les comptes avec son frère Harald en faisant exécuter celui-ci ainsi que la plupart de ses douze fils. Eric ne dut toutefois pas jouir longtemps du pouvoir. En 1137 il fut tué pour des motifs inconnus par un noble mécontent. Son neveu Eric Lam (l'Agneau) lui succéda, mais eut pendant plusieurs années beaucoup de difficulté à maintenir son autorité face aux attaques d'Oluf, seul fils survivant d'Harald Kesje, lequel ne fut vaincu et tué que vers 1143.

Quand, en 1146, Eric Lam déposa la couronne pour mourir sous l'habit de moine bénédictin, les vengeances au sein de la famille royale se doublèrent d'une guerre de succession. La Jutlande choisit comme roi le prince Canut, fils de Magnus, tandis que la partie orientale du royaume opta pour Suénon («Grathe»), fils d'Eric Emune. Bientôt Valdemar, fils de Canut Lavard, la victime de 1131, se mêla au conflit : d'abord allié de Suénon, il fit volte-face en 1154, s'allia à Canut et fut élu roi conjointement à celui-ci. Pour mettre un terme aux guerres fratricides, l'aristocratie danoise força en 1157 les trois rois rivaux à accepter un compromis supposant la tripartition du royaume. Mais pendant les fêtes arrangées pour consacrer la paix, Suénon fit assassiner Canut. Valdemar parvint à s'échapper, et le 23 octobre 1157, Suénon succomba aux forces de son adversaire. Vingt-six ans d'anarchie plus ou moins permanente étaient finis.

A la surface, il s'agit de querelles banales de vengeance et de succession. Mais derrière les rivalités des princes du sang royal se profilait un enjeu majeur : la question des relations du royaume et de l'église danois avec leur puissant voisin, le royaume germanique. Sans les interventions constantes du roi germanique et du duc de Saxe en faveur de princes vaincus et exilés, la guerre civile n'aurait

sans doute pu se prolonger pendant un quart de siècle³⁵. Le roi germanique pouvait jouer de plusieurs instruments ; rarement il choisit l'intervention directe, préférant mettre finances et peut-être combattants à la disposition des participants en échange d'hommage et de serments de fidélité ; parfois il intervenait comme arbitre — ainsi à la diète de Mersebourg, en 1152, où les deux rois rivaux se «dévêstirent» du royaume entre les mains de Frédéric Barberousse, qui en investit ensuite Suénon, comme vassal du royaume germanique. Et à l'arrière-plan se profilaient les anciennes prétentions de l'archevêque de Hambourg-Brême à la suprématie ecclésiastique sur la Scandinavie, prétentions que le roi germanique pouvait choisir d'appuyer au gré de ses relations avec le Danemark et la papauté ; ce qui faillit amener la suppression du jeune archevêché de Lund, en 1133. En 1157 le roi Valdemar était de fait, et probablement de droit, le vassal de l'empereur Frédéric Barberousse.

C'est peu après le début de ces événements sanglants qu'Hélie arriva au Danemark, événements qui remplirent la majeure partie de sa vie dans le royaume. En tant que dignitaire d'une des cathédrales les plus importantes du royaume et bientôt évêque d'un autre siège important, il lui a été impossible de rester à l'écart des événements, même s'il l'aurait souhaité. Les évêques danois étaient, comme partout en Europe, profondément engagés dans la société politique, et beaucoup d'entre eux payèrent cet engagement de leur vie. Sept évêques périrent de façon violente pendant les années 1132-1139³⁶, dont Ricon, évêque de Roskilde, où Hélie était chanoine. Ricon fut massacré avec toute sa suite dans l'église paroissiale de Ramlöse, le 18 octobre 1139, par Oluf fils d'Harald, l'antagoniste du roi Eric Lam. Hélie n'a guère dû se faire d'illusion sur les risques de la carrière épiscopale au Danemark.

35. La Suède et la Norvège se mêlèrent également des conflits, mais ces royaumes ne représentaient pas une menace aussi sérieuse que le royaume germanique.

36. Cinq d'entre eux furent tués ou reçurent des blessures incurables à la bataille de Hammer en 1134.

Il est malheureusement difficile de suivre l'évêque de Ribe à travers les tribulations du royaume. La tradition historiographique du Danemark aux XIIe et XIIIe siècles avait son centre principal auprès du siège archiépiscopal de Lund, tendant de la sorte à placer les archevêques et généralement les événements de la partie orientale du royaume en vedette. La chronique de Ribe est comme toujours avare en renseignements d'ordre politique, se bornant à signaler qu'Hélie dut se cacher longtemps au-dessus du choeur de la cathédrale, à cause de ses ennemis. Peut-être était-ce en 1151, quand Canut fils de Magnus, vaincu et exilé par Suénon, fit une contre-offensive en Jutlande avec l'appui de l'archevêque de Hambourg-Brême. L'offensive se termina en désastre, mais auparavant la cité de Ribe avait été occupée quelque temps par des mercenaires saxons au service de Canut³⁷.

Canut a pu avoir des raisons d'en vouloir à Hélie, qui était partisan de Suénon. Peu de temps avant la contre-offensive de Canut, Suénon avait écrasé les forces de celui-ci à la première bataille de Viborg. Après la victoire, qui força Canut à prendre le chemin de l'exil, Suénon et ses conseillers discutèrent du sort des prisonniers. Hélie lui aurait alors proposé de se conduire en bon jardinier et « d'éliminer les mauvaises herbes » ; le roi, toutefois, choisit la clémence³⁸. Il paraît que le souvenir des malheurs qu'il avait subi en Flandre n'avait pas assagi l'évêque de Ribe !

Quoi qu'il en soit de la véracité de cette anecdote, rapportée uniquement par un chroniqueur postérieur aux événements d'un demi-siècle, il est évident que Suénon favorisa l'évêque Hélie en confirmant et en étendant les privilèges du siège de Ribe³⁹ ; il se peut qu'Hélie ait également obtenu une part dans la monnaie royale de la ville à cette époque⁴⁰.

37. *Saxonis Gesta Danorum*, édd. J. OLRİK et H. RAEDER, t. I, Hauniae 1931, livre XIV, ch. 5, p. 382-383.

38. Ibid. livre XIV, ch. 4, p. 381.

39. *Diplomatarium Danicum* 1, II, n° 98, p. 182.

40. Georg GALSTER : Ribe Mønt (*Fra Ribe Amt* XI, Copenhague 1944-1947, p. 601).

Mais à partir de 1154, la fortune dans les guerres civiles se retourna contre Suénon, et Hélié semble s'être détaché suffisamment de lui pour pouvoir se poser en arbitre impartial. Selon un chroniqueur généralement bien informé, il aurait été le principal architecte de l'accord avorté de 1157, proposant la division du royaume entre les trois candidats au trône⁴¹.

Plus que son appartenance à un parti ou à un autre, c'était peut-être son grand âge qui lui conféra l'autorité nécessaire pour faire accepter son arbitrage. Dès 1110 Hélié avait exercé une fonction ecclésiastique importante à Bruges. En 1157 il devait avoir dépassé les soixante-dix ans, et il était sans doute le doyen du corps épiscopal danois. C'est probablement pour cette raison, plutôt qu'à cause de son expérience internationale, qu'il fit figure de chef véritable de l'épiscopat danois pendant les dernières années de sa vie.

L'origine de cette situation se trouvait d'une part dans le schisme qui éclata dans l'église en 1159, et d'autre part dans les divergences entre le roi Valdemar et l'archevêque Eskil sur la politique à conduire envers l'Allemagne. Se sentant toujours mal assuré sur son trône, le roi, encore étroitement dépendant de l'empereur, pouvait difficilement refuser de reconnaître le pape soutenu par Frédéric Barberousse, Victor IV (Octavien). De son côté, l'archevêque craignait probablement qu'un pape contrôlé par l'empereur ne supprimât la dignité archiépiscopale du siège de Lund au profit de l'archevêché de Hambourg-Brême⁴². Le conflit s'envenima et culmina dans la révolte et l'exil de l'archevêque (1161) ; il ne put retourner au Danemark qu'en 1166, quand Valdemar se fut dégagé de l'étreinte allemande et réconcilié avec le pape Alexandre III.

41. *Helmoldi presbyteri Bozoviensis Chronica Slavorum/Helmold von Bosau : Slawenchronik*, éd. Bernhardus SCHMEIDLER, rééd. et trad. par Heinz STOOB, Darmstadt 1973 (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe XIX), ch. 85, p. 300-302.

42. Les motifs du conflit entre roi et archevêque ne sont pas parfaitement élucidés. La version présentée ici s'appuie sur les recherches les plus récentes (BREEN-GAARD, v. à la note 33 ci-dessus).

Ce conflit posa évidemment un problème aux évêques danois, tiraillés entre leurs loyautés envers leur archevêque et leur roi. Presque unanimement, ils optèrent pour le roi. Hélié de Ribe paraît avoir joué un rôle important dans cette décision — du moins selon l'archevêque Eskil — et cela semble trouver sa confirmation dans le fait que ce fut Hélié qui représenta l'épiscopat danois au concile de Pavie, en 1160, lequel décida entre les deux papes en faveur du candidat de l'empereur⁴³.

Ce fut la dernière fois que le vieil évêque joua un rôle politique de premier plan. Après une carrière active de plus de cinquante ans au service de l'église et des grands de ce monde, il mourut le 1er mars 1162⁴⁴.

Toutes ces activités dans la sphère politique n'ont pas empêché Hélié d'accomplir une oeuvre importante dans son diocèse. Il a déjà été fait état du caractère sous-développé du Danemark à cette époque, et cela valait tout particulièrement pour la Jutlande. Compte tenu des conditions troublées du pays, il n'est que naturel qu'Hélié ait d'abord tourné son attention vers la sécurité matérielle de son évêché. Au début du XIIe siècle, la cavalerie lourde des chevaliers, technique militaire qui triomphait partout en Occident, commençait seulement à pénétrer au Danemark. De même, la construction de châteaux individuels — qu'ils soient en pierre ou seulement en terre et bois — en était tout juste à ses débuts. L'habitat aristocratique était généralement sans fortifications, la guerre au Danemark ne se déroulait pas en séries de sièges comme Hélié avait pu le voir dans sa Flandre natale, et les conflits se dénouaient en batailles en rase campagne entre piétons armés de haches au moins aussi souvent que d'épées. Hélié a sans doute voulu profiter de sa connaissance des techniques de fortification de l'occident ; du moins se mit-il à fortifier les domaines épiscopaux. Ce furent assurément des con-

43. *Diplomatarium Danicum* 1, II, n° 138, p. 263.

44. *Necrologium monasterii Loci Dei (Scriptores rerum Danicarum IV, Hafnia 1776, p. 580)*. Le nécrologue indique la date, mais non l'année. L'année 1152 donnée par la Chronique de l'église de Ribe est manifestement erronée, mais à partir d'autres indications on peut tenir la date de 1162 pour assurée.

structions assez simples en terre et en bois, et la pacification du royaume pendant le règne de Valdemar le Grand (1157-1182) leur enleva vite leur raison d'être. Dès le début du siècle suivant on n'en voyait plus que les «vestiges».

Bien plus importante fut l'oeuvre d'Hélie pour sa cathédrale. En 1142, à son arrivée à Ribe, la cathédrale Notre-Dame n'avait que trois prêtres desservants. Piètre personnel pour un évêque qui avait été membre des prestigieux chapitres de Saint-Donatien de Bruges et de la cathédrale de Roskilde ! Dès 1145, le nouvel évêque y portait remède en fondant un chapitre régulier auprès de sa cathédrale⁴⁵. Nous ne savons rien sur la première organisation de ce chapitre, sinon que la nomination de nouveaux chanoines devait se faire avec le conseil et le consentement du chapitre. En même temps, Hélie conféra au chapitre le droit de fonder une école avec le conseil de l'évêque.

Sans doute Hélie prit-il son ancien chapitre de Bruges comme modèle pour sa nouvelle fondation ; mais il ne tarda guère à se rendre compte qu'une organisation plus stricte était à l'ordre du jour. A la mort du premier prieur, le chapitre fut réorganisé selon la règle de Saint Augustin, avec un prieur étranger, Guichard. Était-ce un «expert» flamand qu'Hélie eût appelé de sa patrie ? Nous l'ignorons, et peut-être Guichard était-il plutôt une créature de l'archevêque Eskil, qui, selon la Chronique de l'église de Ribe, a joué un rôle important dans la réorganisation du chapitre.

Car si Hélie a sans aucun doute été animé par le désir de moderniser l'évêché qui lui avait été confié, il ne semble pas personnellement avoir vécu dans l'austérité des ordres réformateurs du XIIe siècle. Quand le prieur Guichard retourna dans sa patrie⁴⁶, ce fut son propre fils que l'évêque nomma archidiacre ! D'ailleurs l'austérité qui semble avoir fait quelque peu défaut chez le père ne manquait pas au fils, puisque la rigueur du nouvel archidiacre fut telle qu'elle provoqua des conflits au sein du chapitre.

45. Sur ce point, le témoignage de la Chronique de l'église de Ribe est confirmé par la transmission indépendante du texte de la charte de fondation. *Diplomatarium Danicum* 1, II, n° 87, p. 164-165.

46. Peut-être en conséquence du schisme de 1159.

Fondateur du chapitre cathédral et de l'école cathédrale, l'évêque Hélié ne s'est pas arrêté là. Tout indique que c'est lui qui a commencé la construction de la magnifique cathédrale romane encore existante, dont l'architecture et les matériaux sont dérivés de la région rhénane. La création du chapitre a sans doute exigé un bâtiment de plus grande envergure que la cathédrale du début du XIIe siècle, dont nous ignorons d'ailleurs les détails.

Même si la biographie d'Hélié le Flamand reste squelettique, nous savons assez de sa carrière pour deviner en lui un prélat «politique», très engagé dans les affaires de ce monde, mais en même temps soucieux du développement et de la modernisation des églises encore peu développées qui lui furent confiées. Après Othincar (av. 1005-1043), qui fonda la richesse matérielle de l'évêché de Ribe, et Thuri (èv. 1131-1134), qui fonda la première cathédrale en pierre⁴⁷, Hélié fait figure de fondateur de l'église de Ribe. L'expérience qu'il avait apportée de sa patrie flamande a peut-être été mise en premier lieu au service du roi et des grands seigneurs, elle a profité également à son église. Et c'est là que son oeuvre a été la plus durable, puisque l'école qu'il avait projetée en 1145 existe toujours, et que la cathédrale dont il commença sans doute la construction domine encore de nos jours la cité de Ribe.

Malgré cela, Hélié de Ribe a eu plutôt «mauvaise presse». Cela est dû surtout aux conditions de l'historiographie danoise au Moyen Age, centrée autour de l'archevêché de Lund.

C'est également l'archevêque de Lund, Eskil, qui a rédigé la notice funèbre d'Hélié quand, dans sa retraite de l'abbaye de Clairvaux en France, vers 1179, il dictait ses souvenirs au moine Héribert, qui les consigna dans son «Liber miraculorum», collection d'histoires édifiantes à l'intention des moines cisterciens. Bien entendu, l'ancien archevêque de Lund vouait son adversaire des années du schisme aux gémonies. Après avoir relaté le rôle d'Hélié dans le schisme, Eskil détaille avec délectation la rétribution divine qui s'abattit enfin sur l'évêque de Ribe :

47. Autre signe du sous-développement de l'église danoise, les dernières cathédrales en bois ne disparurent qu'au début du XIIIe siècle.

Sur son lit de mort, cet homme charnel, lubrique et rapace refusait d'accepter la sainte communion, malgré les instances de ses amis. Quand son propre fils — sans doute l'archidiacre du chapitre — le supplia de prendre le viatique, le vieil évêque se mit en une colère violente : «Fils de putain impudente, l'intention de ton esprit perfide ne m'est pas cachée ! Car je sais que tu attends ma mort avec désir afin de pouvoir disperser ma fortune avec tes doigts rapaces !» Sa fureur montant, le moribond ordonna à tous de sortir, de fermer la porte et de ne laisser entrer personne. Après un certain temps, l'attente leur fut insupportable, et les serviteurs de l'évêque osèrent jeter un coup d'oeil dans la chambre du malade. Quelle ne fut leur horreur en trouvant le lit vide et le cadavre de leur maître projeté sur une haute poutre, sans qu'on puisse trouver aucune échelle ou autre engin qui aurait permis de hisser le corps jusque-là. Evidemment Hélié avait été emporté par les démons ! Et l'ancien archevêque de Lund de conclure avec satisfaction : «Ainsi ont-ils mérité d'être exaltés, ainsi ont-ils mérité d'être récompensés, ceux qui se séparent du corps du Christ. Ils ne craignent pas de se faire membres de Satan !»⁴⁸

Bel épitaphe en vérité pour un homme qui, sans être un saint, avait bien rempli sa place dans l'église du XII^e siècle — et dont le témoignage est à la base du récit officiel du martyr et des miracles de Saint Charles le Bon, comte de Flandre !

APPENDICE : Extrait de la Chronique de l'église de Ribe

Le texte original de la Chronique de l'église de Ribe est transmis par trois manuscrits, qui sont tous trois des copies d'un manuscrit de la fin du Moyen Age, qui périt dans l'incendie de la bibliothèque de l'Université de Copenhague, en 1728. La version amplifiée et interpolée du XVI^e siècle fut imprimée dès 1708 d'après un manuscrit contemporain, qui existe encore.

Le texte médiéval, sans interpolations, de la partie de la chronique qui concerne Hélié est reproduit ci-dessous d'après l'édition d'Ellen Jörgensen, citée à la note 2. N'ont été retenus que les variantes les plus importantes notées par Ellen Jörgensen.

48. Lauritz WEIBULL : En samtida berättelse från Clairvaux om ärkebiskop Eskil av Lund *Scandia IV*, Stockholm, etc., 1931, p. 282-283).

Les manuscrits sont :

V : Det kongelige Bibliotek (Bibliothèque Nationale, Copenhague), Gl. kgl. Saml. 2455 4° (XVIe).

M : Det arnamagnæanske Institut (Institut Arnamagnéen, Université de Copenhague), AM 1051 4° (déb. XVIIIe).

G : Det kongelige Bibliotek, Gl. kgl. Saml. 1091 fol. (déb. XVIIIe).

Les manuscrits M et G présentent généralement le meilleur texte.

Texte d'après l'édition d'Ellen Jörgensen :

Octauus episcopus Ripensis fuit Helias^a Flandrensis anno Domini MCXLII, qui propter seditionem factam in Flandria per fratres suos quaesitus ad mortem fugit in Daciam. Et factus primo ecclesiarum ministerialis in signis pulsandis. Postea adhaerens principibus per eos ad pontificatum sublimatur. Qui propter aemulos multo tempore supra chorum ecclesiae suae latitauit. Deinde fecit in defensionem sui multas urbes, quarum uestigia in mansionibus episcopalibus adhuc durant. Tunc ecclesia tantum tres habuit sacerdotes scilicet Broderum de sancto Clemente, Sybrandum^b de sancto Petro, Nicolaum de Anstath. Episcopus igitur Helias in ecclesia beatæ Virginis fratres sub regulari forma coadunauit assignans mansionem^c ad eorum sustentationem, quibus et Brotherum praefecit decanum. Quo mortuo fratribus communem uitam secundum^d regulam beati Augustini professis Wicardum priorem constituit. Tunc Eskillus archiepiscopus et Helias episcopus conuenientes communem eisdem uitam statuerunt, hac suis priuilegiis confirmantes. Wicardo praedicto ad patriam remeante episcopus proprium filium fecit archidiaconum^e, quem fratres in praelatum elegerunt. Sed plures tandem eius austeritati contradicebant in tantum quod a regulari tramite deuiarent. Mortuo Helia et sepulto iuxta sanctum Leofdanum factus est episcopus Radulphus Anglicus regis Woldemari primi cancellarius anno Domini 1152^f.

a. V : Elias (partout dans le texte).

b. GM : Sybrand.

c. V : mansiones (cette version est préférée par Ellen Jörgensen).

d. V : scilicet.

e. V : filium fecit archidiaconum proprium episcopus.

f. V omet les mots : anno Domini 1152 (il s'agit soit d'une faute de transcription, soit d'une conjecture erronée de la part des transpositeurs de G et M).

Samenvatting

De negende bisschop van Ribe in Denemarken, die in 1142 in functie trad, was Elias de Vlaming. Blijkens de vrij betrouwbare plaatselijke kerkkroniek (*Cronica ecclesiae Ripensis*) was hij enige tijd voordien uit Vlaanderen moeten vluchten, omdat zijn positie er na een opstand zo onhoudbaar was geworden, dat zijn leven in gevaar was. Ook kan hij geïdentificeerd worden met de persoon met dezelfde naam die tussen 1135 en 1142 kanunnik in Roskilde was. Elias' vlucht naar Denemarken dient dus ten laatste in 1135 gesitueerd.

Het verband met de troebelen in Vlaanderen in 1127-1128 (moord op Karel de Goede), en met Elias, de toenmalige deken van het Sint-Donaaskapittel te Brugge, is gauw gelegd, en is ook zeer waarschijnlijk. Er zijn namelijk nogal wat aanwijzingen dat deken Elias en de latere bisschop van Ribe inderdaad één en dezelfde persoon waren. Vooreerst is er de naam Elias, die, net zoals in Denemarken, in Vlaanderen helemaal niet courant was; er is uit die tijd geen enkele andere Vlaamse geestelijke bekend die zo heette. Bovendien is er het feit dat deken Elias uit de Vlaamse bronnen verdwijnt kort na de gebeurtenissen van 1127-1128 (laatste vermelding in 1129), hoewel hij kennelijk niet gestorven is in zijn functie van deken, want hij komt niet voor in het obituarium van Sint-Donaas. En dan is er nog het dagboek van Galbert, waaruit duidelijk blijkt dat deken Elias — wellicht eerder uit naïviteit dan met boos opzet — in 1127 compromitterende contacten gehad heeft met de moordenaars van de graaf, waardoor zijn reputatie binnen het kapittel ernstig geschaad werd.

De rechtstreekse aanleiding voor zijn overhaaste vertrek uit Vlaanderen is misschien de mislukte opstand van Willem van Ieper tegen graaf Diederik van de Elzas, rond 1134, geweest. Dit dan in de veronderstelling dat Elias nauwe banden zou gehad hebben met de opstandelingen, wat heel aannemelijk is maar vooralsnog niet te bewijzen.

Dat hij precies naar Denemarken trok, kan verklaard worden door mogelijke persoonlijke relaties met de Deense aristocratie, daterend uit de tijd van Karel de Goede, die zelf van Deense afkomst was, en door het drukke handels- en scheepvaartverkeer tussen Vlaanderen en Denemarken. Dit land bood trouwens aan een administratief geschoold geestelijke als Elias heel wat carrièremogelijkheden.

Elias heeft in Denemarken een belangrijke rol gespeeld, zowel op wereldlijk als op kerkelijk vlak. In de bloedige successie- en burgeroorlogen die het land van 1131 tot 1157 verscheurden, wist hij zich redelijk goed te handhaven, in tegenstelling tot vele van zijn collega's, die er het leven bij inschoten. Naar het einde toe had hij zelfs, mede door de eerbiedwaardige leeftijd die hij inmiddels had bereikt, voldoende autoriteit om als bemiddelaar op te

treten. De standpunten die de Deense kerk i.v.m. het schisma in de Roomse kerk innam, waren grotendeels door hem geïnspireerd. Hij was ook een groot bouwheer : naar het voorbeeld van de Vlaamse burchten liet hij verschillende bisschoppelijke domeinen versterken, en het was vermoedelijk onder zijn impuls dat begonnen werd met de bouw van de kathedraal van Ribe in de vorm die ze tot op de huidige dag heeft behouden. Hij stichtte er een kapittel — waarin hij op een bepaald ogenblik zijn eigen zoon tot aartsdiaken benoemde ! — en een kapittelschool die thans nog bestaat.

Hij overleed op 1 maart 1162. In de Deense historiografie is hij weleens in een te kwaad daglicht gesteld. Dit komt doordat een tendentiekus levensbericht over hem bewaard is, opgesteld door zijn rivaal, aartsbisschop Eskil van Lund.

1. Inleiding

(samenvatting : M. Ryckaert)

Kaart van de *Stade van Trondheim* (1711) toonden enkele Vlaamse handelaars de aanwezigheid van een groot aantal koloniale handelsposten in de Noord-Atlantische Oceaan. Dit was de winter van 1711-1712, toen de Duitse vloot van de Noord-Atlantische Oceaan naar de Noord-Atlantische Oceaan was vertrokken. De vloot van de Duitse vloot was de Duitse vloot van de Noord-Atlantische Oceaan naar de Noord-Atlantische Oceaan. De vloot van de Duitse vloot was de Duitse vloot van de Noord-Atlantische Oceaan naar de Noord-Atlantische Oceaan.

1. De vloot van de Duitse vloot was de Duitse vloot van de Noord-Atlantische Oceaan naar de Noord-Atlantische Oceaan. De vloot van de Duitse vloot was de Duitse vloot van de Noord-Atlantische Oceaan naar de Noord-Atlantische Oceaan. De vloot van de Duitse vloot was de Duitse vloot van de Noord-Atlantische Oceaan naar de Noord-Atlantische Oceaan.

2. De vloot van de Duitse vloot was de Duitse vloot van de Noord-Atlantische Oceaan naar de Noord-Atlantische Oceaan. De vloot van de Duitse vloot was de Duitse vloot van de Noord-Atlantische Oceaan naar de Noord-Atlantische Oceaan. De vloot van de Duitse vloot was de Duitse vloot van de Noord-Atlantische Oceaan naar de Noord-Atlantische Oceaan.

3. De vloot van de Duitse vloot was de Duitse vloot van de Noord-Atlantische Oceaan naar de Noord-Atlantische Oceaan. De vloot van de Duitse vloot was de Duitse vloot van de Noord-Atlantische Oceaan naar de Noord-Atlantische Oceaan. De vloot van de Duitse vloot was de Duitse vloot van de Noord-Atlantische Oceaan naar de Noord-Atlantische Oceaan.

DE HANDELAARS EN SUPERCARGO'S IN DE OOSTENDSE MOKA- EN INDIAHANDEL (1714-1735)

Jan PARMENTIER

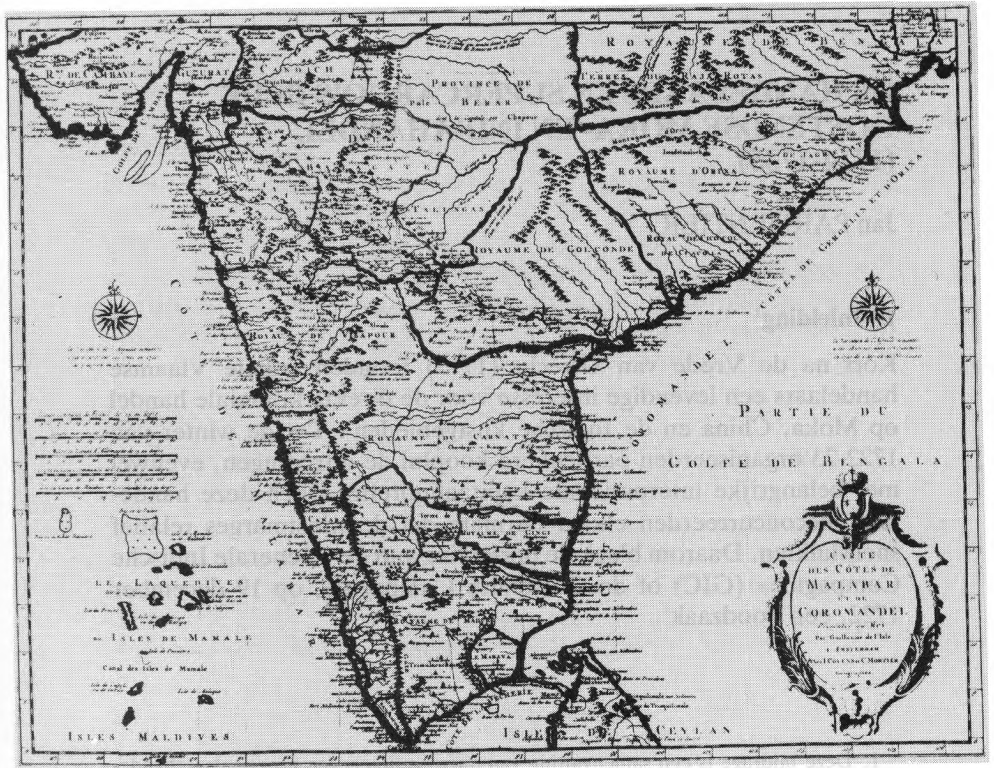
1. Inleiding¹

Kort na de Vrede van Utrecht (1713) toonden enkele Vlaamse handelaars een levendige interesse voor de directe koloniale handel op Moka, China en de Indische kustgebieden². Tot de winter van 1722-23 organiseerden particuliere kooplui de uitredingen, evenwel met belangrijke internationale kapitaalbreng. Doch deze handelaars beconcurrerden elkaar dermate dat de winstmarges relatief snel slinkten. Daarom bleek de oprichting van de «Generale Indische Compagnie» (GIC) of de Oostendse Compagnie, op 19 december 1722, een noodzaak³.

1. Deze bijdrage is een samenvatting van onze onuitgegeven licentiaatsverhandeling : «De Oostendse handel op de Arabische Zee en Voor-Indië (1714-1735)», Gent 1978-1979. Wegens plaatsgebrek behandelen we niet de maritieme organisatie van deze handel. Opmerking : de volgende afkortingen worden gebruikt in deze bijdrage : A.R. : Algemeen Rijksarchief, Brussel ; G.U.B. : Gentse Universiteit Bibliotheek ; I.O.L. : India Office Library, London ; R.A.B. : Rijksarchief Brugge ; R.A.K. : Rigsarkivet, København ; S.A.A. : Stadsarchief Antwerpen ; S.A.B. : Stadsarchief Brugge ; Admir. : Admiraliteit ; H.M. : Home Miscellaneous ; I.B. : Insolvente Boedelskamers ; G.I.C. : Generale Indische Compagnie ; R.v.Fin. : Raad van Financiën.

2. J. EVERAERT : De internationale en koloniale handel der Vlaamse firma's te Cadiz (1670-1700). Brugge, 1973. Er bestond een levendige indirecte handel naar West-Indië en Centraal-Amerika tijdens de regering van de zwakke Spaanse koning Karel II (1665-1700).

3. De oprichting van de GIC kwam enkele maanden te laat om nog schepen voor het komende seizoen uit te rustten. Aldus vertrokken de eerste compagnie-schepen pas in 1724.



De commerciële activiteiten van de GIC concentreerden zich voornamelijk in Bengalen en in Kanton, omdat men er op hogere winsten kon rekenen in vergelijking tot de andere Aziatische markten. Sindsdien bleef de belangstelling voor India en de Rode Zee-havens beperkt tot enkele Oostendse «country-trade»-schepen⁴.

De compagnie kende slechts een korte levensduur (1735). Het belangrijkste motief voor de ontbinding van de GIC was de protectionistische economische politiek van de andere Europese naties. De Engelsen, Noord-Nederlanders en Fransen poogden met alle middelen een opkomende concurrent in de koloniale handel te fnuiken. Zij eisten de afschaffing van de GIC in ruil voor de aanvaarding van de «Pragmatieke Sanctie», welke Maria Theresia toeliet haar vader Karel VI op te volgen⁵.

Onze interesse gaat in het bijzonder naar de pre-compagnie-periode (1714-1723), en meer specifiek naar het internationale web van de Oost-Indiëhandel waarin de Zuidelijke Nederlanden een boeiende rol vertolkten.

2. De reders en de handelaars

Een schip naar Oost-Indië uitreden was een dure investering op lange termijn en bovendien een riskante onderneming. De resultaten van elke reis waren immers onvoorspelbaar. Om deze risicofactor te verkleinen en te spreiden vormden reders en kooplui per uitreding associaties, die de nodige financiële middelen oprichtten.

We kunnen onder de Zuidnederlandse kooplui twee groepen onderscheiden die regelmatig aandrongen om scheepspaspoorten te bekomen. Vooreerst was er een Gentse associatie van de gebroeders

4. L. BOEVA : De factorij Banquibazar. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, 1978-1979.

De «country-trade» kunnen we omschrijven als de inter-Aziatische handel, die vooral tijdens de eerste helft van de 18de eeuw o.l.v. de Europeanen opbloede. De GIC-country-trade, georganiseerd vanuit Banquibazar in Bengalen, was verlieslatend.

5. De politieke en diplomatieke geschiedenis van de GIC is uitvoerig beschreven door M. HUISMAN : La Belgique commerciale sous l'empereur Charles VI. La compagnie d'Ostende. Bruxelles, 1902.

Jacobus en Carlos Maelcamp, samen met hun zwager Jean-Baptiste Soenens. Hun belangrijke tegenhanger was een groep Antwerpse handelaars ; de vier gebroeders De Pret, waarvan vooral Jacomo en Arnoldo aan de Oost-Indiëtrafiek actief deelnamen, samen met hun zwager Paulo Jacomo Cloots. Daarnaast werkten er een aantal minder kapitaalkrachtige kooplieden regelmatig onderling samen, namelijk de Oostendenaars Thomas Ray, Mattheus De Moor en Pieter De Potter, de Bruggeling Dierick van Thienevelt en de Gentenaar Paulo De Kimpe. Twee Brugse pogingen om een schip naar Indië uit te redden werden geleid door enerzijds Jan-Baptiste Danckaert en anderzijds door Albert Van der Heyden. We gaan nu de kooplui en hun associaties afzonderlijk behandelen.

a. Thomas Ray & Co.

Ray was van Ierse origine en Jacobiet. Hij moet reeds een tijd uitgeweken zijn naar onze gewesten, want hij bekleedde een aantal functies in het Oostendse stadsbestuur. Uiteindelijk werd hij in 1728 burgemeester van deze stad⁶.

In associatie met Jacques Schenaert (Antwerpen), Pieter Bouchaut (Gent), Louis Joly (Brugge) en Hollet de la Merveille (Saint-Malo), verkreeg hij op 24 april 1715 de twee eerste paspoorten (patenten) voor de «Charles VI» en de «Keyserinne Elisabeth». Doch hij heeft ze niet gebruikt⁷.

In 1715 reedde hij samen met de Oostendse handelaar Pieter De Potter de «Sint-Mattheus» uit⁸. Daar Ray niet erg kapitaalkrachtig was, handelde hij tegen commissie. Hij kon zo de grootste risicoloze

6. I.O.L./H.M. no 74, p. 385-387 & G.U.B. no 1859. In 1716 wordt Thomas Ray vermeld als schepen.

7. SAA/ Privilegiekamer no 403, Missiven van de Jointe du Commerce en de Staten van Brabant aan de Antwerpse stadssecretaris Andries Melchior Van Kessel. Als bezwaren tegen deze onderneming stelden een aantal overheidsinstellingen dat deze twee schepen, die in Duinkerken werden uitgerust, bemand waren met buitenlandse officieren, zodat men niet wist onder welke jurisdictie deze vreemdelingen vielen. Tevens vreesde de overheid dat door deze uitredingen grote hoeveelheden zilver het land zouden verlaten.

8. AR/R.v.Fin. no 8603, 11 okt. 1716.

winst opstrijken, maar hij had geen of weinig belangen in het schip of zijn cargo. Wie de geldschieters van deze onderneming waren is vrijwel onbekend, wel woonden zij in Frankrijk. Waarschijnlijk waren het Fransen en Ierse of Engelse Jacobieten⁹.

Deze eerste uitreding was een succes, want Ray en De Potter vroegen op 11 oktober 1716 een octrooi aan om een compagnie naar Oost-Indië te beginnen. Zij zouden optreden als directeurs, uitreders en commissionerissen (aan 2 %). Deze compagnie zou officieel gefinancierd worden door andere Zuidnederlandse handelaars, waaruit een beheerraad zou gekozen worden. Zij wensten in 1717 twee schepen uit te reden¹⁰. In het voorjaar van 1717 lagen de «Indian» en de «Marquis del Campo» vertrekkensklaar in de Oostendse haven. Met een cargo textielprodukten zou men koers zetten naar Cadiz en vandaar met een lading Spaans zilver naar Surat zeilen. Doch deze onderneming ging niet door wegens een tekort aan geld en krediet (waarschijnlijk te weinig aandeelhouders) en omdat er moeilijkheden (zonder specificering) gerezen waren tussen de voornaamste Franse investeerders. Beide schepen en hun heenladingen werden dan opnieuw verkocht¹¹.

Thomas Ray gaf zijn pogingen nog niet op en kon de gebr. Maelcamp als financiers aantrekken om de «Prins Eugenius» door hem naar de Malabarkust te laten uitreden. Na deze geslaagde reis werd Thomas Ray als commissioner aangezocht door Cloots en Crozat¹², om de openbare verkoop der ladingen van vier Chinavaarders uit St.-Malo, die in Oostende waren aangekomen (eind 1717-

9. IOL/H.M. no 74, p. 385-387. De familie Sarsfield uit Rouen, ook Jacobieten, investeerden in deze uitreding.

10. AR/R.v.Fin. no 8603, 11 okt. 1716.

11. IOL/H.M. no 74, p. 421, 422 & 430. Brieven van Nunez aan de EIC, Amsterdam, 1717.

12. H. LUTHY : La Banque Protestante en France, de la Révocation de l'Edit de Nantes à la Révolution. Tome 1, p. 298-300. Paris, 1959. Crozat was een gekende Franse bankier, die een imperium in koloniale handel uitbouwde tijdens de eerste decennia van de 18de eeuw. Hij financierde de Franse slavenhandel en verwierf een monopoliepositie binnen de «Compagnie de Saint-Malo».

voorjaar 1718), te verzorgen¹³.

Ondertussen trachtte Ray voor een tweede maal een compagnie op te richten, samen met Pieter De Potter en Dierick van Thienevelt. Zij wilden twee vrij oude schepen — de «Griffioen» en de «Hercules» in Zeeland opkopen, maar de prijs van 60.000 Zndl.Fl. die André Peytier er voor vroeg konden zij niet betalen¹⁴. P.J. Cloots en zijn commerciële vrienden¹⁵ leenden de nodige financiële middelen, zodat één schip o.l.v. Godefroy de la Merveille naar de Coromandel zeilde. Deze uitreiding werd een fiasco, waardoor Cloots nooit meer wenste samen te werken met Ray¹⁶.

Een volgende dubieuze onderneming zette Thomas Ray op met Paulo De Kimpe, Mattheus De Moor — de toenmalige burgemeester van Oostende — en een aantal Engelse kooplui. In Engeland liet men twee schepen, de «Cleyne Prins Eugenius» (een Chinavaarder) en de «Stahremberg», reisklaar maken¹⁷. In het voorjaar van 1719 ankerden beide schepen op de Oostendse rede om de boordpapieren in orde te brengen. Maar de plaatselijke gouverneur, Marquis del Campo, weigerde hen de nodige paspoorten te verschaffen ; waarschijnlijk omdat het grootste deel van de bemanning uit Ieren en Engelsen was samengesteld.

In het najaar van 1719 zijn deze twee Engelse schepen toch vertrokken onder keizerlijke vlag. Als uitreders gaf men de namen van de commissarissen — eigenlijk stromannen — Ray, De Kimpe, De Moore en Jan-Baptiste Danckaert op. Ook bleef men vaag over de

13. AR/R.v.Fin. no 8603. Deze vier schepen zijn de «Martial», de «Grand Dauphin», de «Marquis de Maillebois» en de «Comte Pontchartrain». De aankomst van deze schepen veroorzaakte conflicten in de Antwerpse zijdemanufactures. De arbeiders vreesden immers hun werk te verliezen. (M. HUISMAN, op.cit., p. 88).

14. SAA/I.B. no 1684 Brieven van P.J. Cloots, 25-30 nov. 1717.

15. SAA/I.B. no 1684 Ibid., 2 dec. 1717, 23 & 24 febr. 1718. Dit kapitaal werd geleend door 5 rijke handelshuizen ; 2 uit Londen (met P. Trehee en P. Hambly als woordvoerders), 2 uit Amsterdam (De Bruyn en A. Crop) en de Franse bankier Crozat.

16. SAA/I.B. no 1684 Brief van Cloots aan Ray, 9 dec. 1717 & I.B. no 1685, 20 sept. 1720. Dit was de «Keyser Carolus VI» met bestemming de Malabar- en Coromandelukust.

17. GUB/Ms. 1875 & AR/Admir. no 575. 79,16 % van de bemanning op de «Cleyne Prins Eugenius» waren vreemdelingen, en op de «Stahremberg» 63,04 %.

bestemmingen. De schepen zeilden naar Cadiz met textielproducten. Deze cargo's verkochten ze daar en met het nodige Spaanse zilver vervolgden ze hun reis naar Surate en China (zie ook bijlage 3). Bij hun terugkeer in Oostende mochten ze aanvankelijk hun lading niet verkopen, omdat ze het verbod van Marquis del Campo genegeerd hadden¹⁸.

Tijdens dezelfde periode aanvaardde Ray een voorstel van P.F. Woelaert om de «Marquis del Campo» naar Surate en de Malabarkust te zenden¹⁹. Ray had weer moeilijkheden om in de Zuidelijke Nederlanden investeerders te vinden, zodat hij beroep deed op Engels kapitaal. Toen het schip op 13 februari 1721 Oostende bereikte, constateerde men dat het maar voor de helft volgeladen was. Dat wjtte men aan kapitaalsgebrek en aan de onervarenheid van de Vlaamse supercargo's²⁰.

Zijn twee laatste uitredingen, namelijk deze van de «Stadt Gendt» (1720) en van de «Graef van Lalaing» (1721) die beiden Surate, Moka en de Malabar aandeden, waren winstgevend. Hij werkte hiervoor samen met Paulo De Kimpe en Mattheus De Moor²¹. Nadien zijn Ray en De Kimpe directeurs geworden van de GIC.

We mogen zeggen dat Thomas Ray & Co. voornamelijk optraden als commissionerissen voor Engelse, Ierse en Franse handelaars die het monopolie van hun nationale compagnieën wensten te omzeilen.

18. GUB/Ms. 1875 & AR/Raad van State no 1790.

De uitreding in 1719 van een ander Chinaschip, de «Wirttemberg», door Ray en Co leverde 55 % winst op (zie hierover J. MERTENS : Oostendse schepen naar Kanton (1719), in : Ostendiana, IV, Oostende, 1982, p. 19-37 en K. DEGRYSE : De Oostendse Chinahandel (1718-1735), in : Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis, LII, 1974, 2, p. 343).

19. SAA/I.B. no 1684 Brief van Cloots aan Woelaert, 3 okt. 1718. P.F. Woelaert fungeerde vaak als uitreder voor de Antwerpse kooplui.

20. SAA/I.B. no 1669 Correspondentie van Giacomo De Pret, 1721.

21. AR/Admir. no 563.

b. Paulo Jacomo Cloots

Baron Paulo Jacomo Cloots werd geboren te Amsterdam in 1672, waar hij in de bankwereld carrière maakte. Marquis de Prié — de interim-gouverneur van de Zuidelijke Nederlanden — haalde hem naar Antwerpen. Daar huwde hij zijn nicht Johanna De Pret in 1717²².

In een brief aan Peter Hambly (Londen) beschreef hij zelf zijn handelsactiviteiten en inkomsten :

«...ick ben nogh coopman, nogh banquier, maer leeve als edelman, gelijk ick ben, van d'incomst van mijne landerijen, obligatiën en fondsen in Egelant, hebbende alleen in de Zuyt Zee £ 8.000 Sterl. capitael op mijn naem staen de rest houde in contant gelt, voor mijn enterprise op de Indias...»²³.

Hij stond goed aangeschreven aan het hof, waardoor hij vrij gemakkelijk — met steekpenningen — scheepspaspoorten kon bekomen. Op 20 oktober 1718 werd hij tot de adelstand verheven²⁴.

Onder zijn directie vertrok, in januari 1718, de eerste Oostendse Chinavaarder «Prins Eugenius» genaamd²⁵. In feite was Cloots de deknaam voor een kapitaalkrachtig Europees consortium. De belangrijkste directeurs waren voor de Zuidelijke Nederlanden : P.J. Cloots en J. De Pret, voor Engeland : Edward Pearson, P. Hambly, A. Carter, P. Trehee en J. Acton, voor Frankrijk : Crozat en voor

22. A. de BURBURE de WESENBEEK : Une anthologie de la marine. Antwerpen, 1963, p. 260.

23. SAA/I.B. no 1684 Brief van 26 okt. 1719.

Peter Hambly kan omschreven worden als een zeer actieve Londense handelaar, die — buiten zijn interesse voor de Oostendse handel — betrokken was bij de directe handel op West-Indië. Ook ging zijn aandacht naar de slavenhandel en de South Sea Company (C. GILL : Merchants and mariners in the 18th century. London, 1961, p. 61).

24. AR/Kanselarij van de Nederlanden te Wenen, adelbrieven reg. no 770.

25. SAA/I.B. no 1684 Brief van 21 april 1718.

De internationale associatie rond Cloots leidde in 1718 de uitreding van de Chinavaarder «Huys van Oostenrijk». Dit schip zeilde in gezelschap van de «Wirtemberg» en de «Sint-Joseph». Een groep Antwerpse handelaars geconcentreerd rond François Schilders financierde dit laatste schip (Plantijn-Moretusarchief, no 279, briefwisseling van J.J. Moretus, 1720-21).

Holland : D. de Bruyn en A. Crop²⁶. De commissarissen in Oostende waren Pieter François Woelaert (voor de uitreding) en Martinus Badius voor de verkoop) uit Haarlem²⁷. E. Pearson, die ook supercargo was, en de Engelse kooplui waren de grootste aandeelhouders²⁸. Deze internationale associatie investeerde ook in de verlieslatende reis van de «Keyser Carolus VI» (1718).

Een derde uitreding van deze groep in 1718 was deze van de «Keyserinne Elisabeth». Hiermee speculeerde Cloots weer op een nieuwe handelsrichting : Moka, de bakermat van de koffiehandel²⁹.

Deze kleine compagnie floreerde goed tot in 1720. In dat jaar poogde men de «Keyserinne Elisabeth» voor een tweede maal uit te reden, maar er rezen moeilijkheden tussen de Engelse vennoten en de anderen. Cloots vermoedde dat beiden zich elders hadden geëngageerd. De voornaamste oorzaak van deze moeilijkheden lagen in het feit dat de Engelse kooplui grote verliezen hadden geleden met de «South Sea Bubble» ; verscheidene Londense handelshuizen gingen over kop³⁰. Na dit voorval bleef P.J. Cloots meer op de achtergrond bij de uitredingen, voor een deel ook te wijten aan zijn slechte gezondheidstoestand.

Daarbuiten investeerde Cloots ook in de textielhandel op West-Indië, vooral via het handelshuis Cloots & de Bruyn te Lissabon. Hij had tevens voor zijn prestige het Hof van Schilde opgekocht en voerde dan de titel Baron van Schilde, Paulo Jacomo Cloots overleed vóór 1728³¹.

26. SAA/I.B. no 1669 Brief van 8 juni 1720.

27. SAA/I.B. no 1686 Brief van 23 okt. 1722.

28. Ibid., 4 juni 1720.

29. AR/Admir. no 575.

30. SAA/I.B. no 1669 Brief van 13 nov. 1720.

31. SAA/I.B. no 1684-1690 : handelscorrespondentie van P.J. Cloots (1719-27).

c. De gebroeders De Pret³²

Bij de Indië-uitredingen treffen wij vier broers De Pret aan, namelijk Jacomo, Arnaldo, Paul Martino en Philippe Louis. De belangrijkste voor de Indiëhandel waren Jacomo en Arnaldo. Na in de jaren 1718-1720 betrokken te zijn bij de internationale associatie van Cloots, kwamen beiden op de voorgrond. In 1720 verlieten er onder hun directie twee schepen de Oostendse haven : de «Prins Eugenius» naar China en de «Stadt Weenen» naar Bengalen. Het werden twee winstgevende ondernemingen. Slechts een jaar later zeilde al het «Huys van Oostenrijk» naar China.

Omdat de onderlinge mededinging in de Oost-Indiëtrafiek te sterk groeide, en de winstmarges drukte, poogde P.J. Cloots de belangrijkste Zuidnederlandse handelaars te groeperen in een «sociëteit». Deze verzoeningspoging tussen de gebroeders De Pret enerzijds en de clan Maelcamp-Soenens mislukte. Bovendien ontstond er een breuk tussen Soenens en de Maelcamps. Soenens werkte dan, meer samen met de Antwerpse associatie.

De nieuwe commerciële relaties tussen Soenens en De Pret brachten twee uitredingen tot stand, de «Keyserinne Elisabeth» (1722) naar Moka en de «Carel den Sesden» (1723) naar Bengalen. In de officiële documenten die aan de Admiraliteit moesten overgemaakt worden, stonden Soenens en Arnaldo De Pret telkens vermeld als respectievelijk uitreder en aankoper van het schip³³. Jammer genoeg praaiden Algerijnse zeerovers de «Keyserinne Elisabeth» in het Kanaal, maar dit verlies maakten ze ruimschoots goed met de zeer geslaagde reis van de «Carel den Sesden» (104, 37 % winst)³⁴.

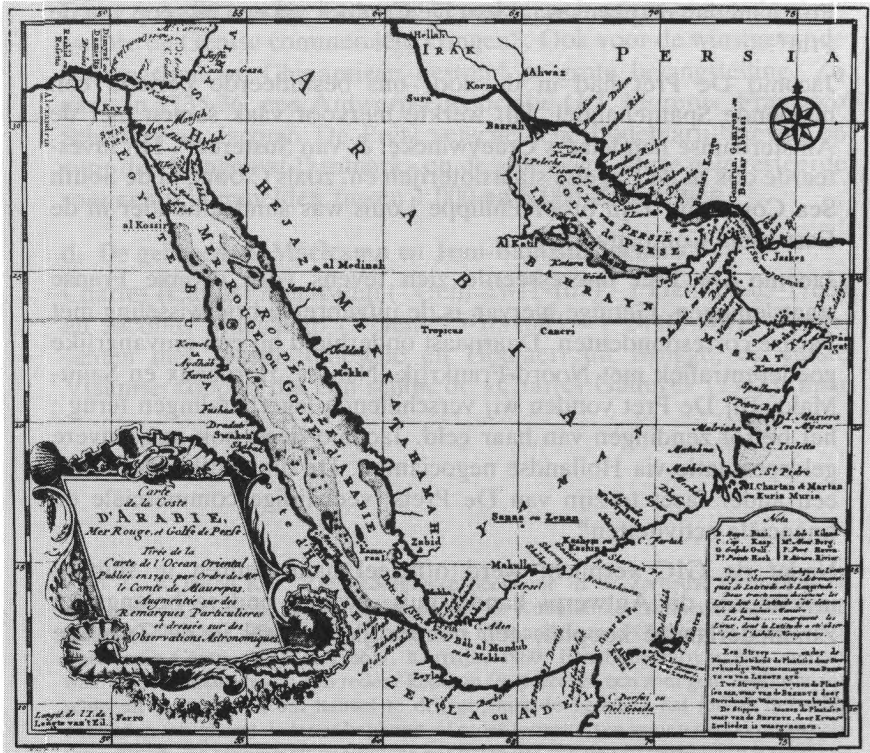
Later vonden we Jacomo De Pret nog terug als GIC-directeur³⁵. Binnen de beheerraad van de Oostendse Compagnie woedde er regelmatig een machtsstrijd, doch de groep Cloots- De Pret kon steeds rekenen op de steun van Marquis de Prié. Zo wou Jacobus De

32. SAA/I.B. no 1664-1670 : handelscorrespondentie van Jacomo De Pret en I.B. no 1614-1621 : boekhouding van J. De Pret (1718-35)

33. AR/Admir. no 563.

34. AR/Kanselarij van de Nederlanden te Wenen, no 71, brief van 18 aug. 1725.

35. M. HUISMAN, op. cit., p. 210.



Coninck, die rijk en betrouwbaar was, niet samenwerken met De Pret, maar deze laatste had meer macht en liet, ondanks het protest van de andere directeurs, J. De Coninck vervangen. Aanvankelijk werd zijn broer Louis François De Coninck voorgesteld als nieuw lid, maar hij weigerde wegens zijn hoge leeftijd (de officiële reden)³⁸. De Pret nam dan de plaats waar van De Coninck via een ingreep van de Prié³⁷.

Jacomo De Pret had in de door ons bestudeerde periode een bloeiende Spanjehandel. Hij werkte hiervoor vaak samen met de Amsterdamse handelaars Craeywinckel & van Susteren³⁸. Hij investeerde ook in de Engelse staatsloterijen en, zoals Cloots, in de South Sea Company. Zijn broer Philippe Louis was aandeelhouder in de East India Company.

Jacomo De Pret interesseerde zich tevens voor diverse Franse staatsleningen. Getuige hiervan is de uitgebreide briefwisseling met Parijse correspondenten. Daarnaast onderhield hij een omvangrijke goederentrafiek met Noord-Frankrijk, Nantes, Bordeaux en Saint-Malo. Bij De Pret vonden wij verschillende legerbetalingen terug ; het betrof zendingen van baar geld. Jacomo deed ook aan zuivere geldspeculatie via Hollandse negocianten. De diamanthandel bleek een ander facet te zijn van De Prets' veelzijdige commerciële en financiële activiteiten³⁹.

Nadat de GIC verplicht werd officieel haar deuren te sluiten, investeerde dit Antwerps handelshuis, evenals andere belangrijke Zuidnederlandse kooplui, een behoorlijk kapitaal in de Zweedse

36. SAA/I.B., no 1686 Brief van P.J. Cloots, 4 dec. 1721. Een associatie rond De Coninck rustte slechts één schip uit, de «St.-Joseph» (1721), naar China, L.F. De Coninck werkte steeds goed samen met de Maelcamps.

37. GUB/ Microfilms Wenen, Berichte (DDA 13-86) Marquis de Prié aan Karel VI, 13 april 1723.

38. SAA/I.B. no 1664-1670 & L. MICHIELSEN : Kapitalisme in Antwerpen in de 18de eeuw, doctoraatsverhandeling, 1935.

39. SAA/I.B. no 1703-1704. De familie De Pret was voornamelijk tijdens de 17de eeuw actief in de diamantwereld. Voor verdere informatie verwijzen we naar E. DE COSTER : De diamanthandel te Antwerpen in de XVIIe eeuw gezien vanuit de geschiedenis van de firma's Wallis-du-Jon, Boon en Forchoudt, in : Album Verlinden, Gent, 1975, p. 95-116.

Oost-Indië Compagnie, de Deense Aziatische Compagnie en West-Indië Compagnie. Het Zweedse luik, zowel de participatie door aandelen als de bodemarijcontracten, werden besproken door C. Koninckx⁴⁰. Al de Zuidnederlandse aandeelhouders in de Deense Aziatische Compagnie (DAC) investeerden voordien in de GIC⁴¹. Deze Scandinavische interesse beperkte zich evenwel tot de Antwerpse en Gentse commerciële kringen⁴². Ook voor de winstgevende bodemarijen op Chinareizen bestond er grote belangstelling. Zo nam, in 1735-36, een Antwerpse associatie (J.J. Moretus, Francisco Schilders en Jacomo De Pret) verscheidene bodemarij-brieven op voor de «Kongen af Danmark» en de «Sleswig». Deze geïnvesteerde sommen schommelden tussen 1.000 en 8.000 Znd. fl.w.g.⁴³.

d. De gebroeders Maelcamp en Jean-Baptiste Soenens⁴⁴

Charles (Carlos) Maelcamp (° Gent 23-11-1677 - † Gent 23-03-1763) en Jacobus Maelcamp (° Gent 25-10-1683 - † 24-02-1741) waren, samen met Joseph Gheselle en Houlaert uit Brugge, de eerste Vlaamse kooplui die een schip, de «Charles Galleye» (1715), naar

40. C. KONINCKX : Zuidnederlandse deelname in de Zweedse Oost-Indische Compagnie 1731-1786, in : Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij, dl. XXI (1978), p. 121-126 en «The First and Second Charters of the Swedish East India Company (1731-1766)», Kortrijk, 1980. Een bodemarij is een contract waarbij een financier aan een reder / kapitein / supercargo een som geld leent om zijn schip uit te rusten of om handel te drijven, met de bepaling dat indien het schip behouden terugkeert de lener het kapitaal moet terugstorten samen met een aanzienlijke intrest, die schommelt naargelang het risico dat aan de reis verbonden is (reisdoel en marktcondities). Gaat het schip verloren dan verliest de ontlener zijn kapitaal.

41. SAA/GIC no 5647 «Liste des intéressés (1723-1726)» & L. HUISMAN, op. cit., p. 242. De participanten in de DAC vinden we terug in RAK/ Danske Kancelli D147 (1732-1747).

42. RAK/ Danske Kancelli D147. De groep Maeclamp bezat liefst 52 DAC-aandelen op een emissie van 1600.

43. Plantijn-Moretusarchief Antwerpen no 1214-15 bodemarijbrieven bij de DAC (1735-36) en correspondentie tussen Paul Jacobs en Frans Faeddesen (1735-37).

44. Hier bespreken we enkel de Oost-Indiëhandel van deze Gentse kooplui. Andere commerciële activiteiten, investeringen en onroerende bezittingen van deze associatie worden uitvoerig toegelicht in H. COPPEJANS-DESMEDT : Bijdrage tot de studie van de goeude burgerij in Gent in de 18de eeuw. Brussel, 1952.

Oost-Indië uitreedden⁴⁵. Bij deze eerste reis ging men zeer omzichtig te werk. Het schip werd in Londen gekocht onder de mom dat het voor de Casa de la Contratacion van Cadiz was en gedestineerd naar Zuid-Amerika. De bemanning van Engels. In Cadiz werd met Hollandse passen Zuidnederlandse manufacturenproducten (vnl. textiel) verkocht om een zilverlading in te slaan⁴⁶. Na aan de Malabar, te Goa en te Surate vooral peper aangeschaft te hebben, verhandelde J. Gheselle (kapitein en eerste supercargo) een deel van dit cargo in Gibraltar (oktober 1716). Het schip werd in Cadiz van de hand gedaan. De resterende peper, samen met Spaanse waren (olie, wijn, fruit), kon men in Oostende aan de man brengen⁴⁷. Na deze geslaagde uitreding begonnen de Maelcamps hun Indiëhandel uit te breiden⁴⁸.

Samen met Ray werd in 1717 een tweede winstgevende reis naar de Malabarkust ondernomen⁴⁹. In 1719 rustte de Maelcamps, met financiële inbreng van Jean-Baptiste Soenens (° Gent 17-07-1676 - † Gent 23-04-1746), drie schepen uit. de «Prins Eugenius» en de «Concordia» naar Malabar en Surate, en de «Franciscus-Xaverius» naar China. De Chinavaarder bleek onverwacht verlieslatend⁵⁰. Ook de winstmarge van de «Concordia» was miniem en de «Prins Eugenius» werd geqaapt⁵¹. Daar hun volgende Indiëvaarder de «Stadt Oostende», ook gepraaid werd wensten de Maelcamps zich

45. AR/R.v. Fin. no 8603 en IOL/H.M. no 74, p. 473.

46. Daar het aan keizerlijke onderdanen verboden was handel te drijven met Spanje, gebruikte men Engelse en Hollandse paspoorten (IOL/H.M. no 74, p. 429, Brief uit Parijs aan Woolley, 1717).

47. AR/R.v. Fin. no 8603.

48. IOL/H.M. no 74 p. 387 Brief van de Britse consul te Oostende aan het Secret Committee, sept. 1716.

49. Dit was de «Prins Eugenius», kapitein en eerste supercargo J. Gheselle.

50. IOL/H.M. no 74, p. 481-483 Brieven uit Barbados, 14 april 1721. In maart 1721 legde de «St.-Franciscus-Xaverius» te Barbados aan. Na onderhandelingen tussen de Engelse supercargo Mounteney en Samuel Cox, commandant van Barbados, mochten de «Oostendenaars» hun pacotilles verkopen onder het valse voorwendsel dat ze een te kort aan baar geld hadden om hun schip te herstellen. De EIC vermoedde dat ook Engelsen deze uitreding financierden.

51. AR/Admir. no. 563.

toe te leggen op de Chinahandel. In 1721 vroegen ze een octrooi aan om twintig jaar lang exclusief schepen naar Kanton te mogen zenden⁵². Dit lokte natuurlijk protest uit van de invloedrijke Antwerpse associatie, zodat de Maelcamps het monopolie niet kregen. De Gentenaars hadden weer weinig succes met hun twee uitredingen in 1721 ; het cargo van de «Sint-Pieter» leverde slechts 12,7 % winst op, en de Chinavaarder «Flandria» confisceerden de Engelsen nabij Fort Bencoulen⁵³. Tijdens 1722-23 zond de Gentse associatie nog drie schepen naar China, met hoge winsten deze keer⁵⁴. J. Maelcamp en Soenens brachten het ook tot directeurs van de GIC.

e. De Brugse handelaars Jan-Baptiste Danckaert en Albert Van der Heyden⁵⁵

In 1720 werd een kleine onderneming voor handel op Oost-Indië opgezet tussen de Hollanders de Roy en de Wit, met de hulp van Frans kapitaal. J.B. Danckaert acteerde enkel als commissaris om de uitreding en de hoofdpapieren van hun schip de «Flandria» te verzorgen (zie illustratie 3)⁵⁶. De voorgestelde bestemmingen waren Borneo, Surate en Moka. Maar wanneer het schip op 9 juni 1720 Texel verliet — dit Waddeneiland fungeerde als voorhaven van Amsterdam — werd het door de Amsterdamse Admiraliteit aangeslagen en geconfisceerd. Deze mislukking betekende meteen het faillissement voor Danckaert. De belangrijkste Franse aandeelhouders waren de Parijzenaars Jean Cottin en d'Arraz⁵⁷. Albert Van der

52. AR/Kanselarij van de Nederlanden te Wenen no 639, p. 219-223.

53. AR/R.v. Fin. no 8604.

54. K. DEGRYSE, op. cit. p. 343. De uitredingen van de «Keyzerinne» (1722), de «Sint-Joseph» (1723) en de «Marquis de Prié» (1723) leverden respectievelijk winstmarges van 80 %, 83 % en 104 %.

55. M. HUISMAN, op cit., p. 212 & 241.

56. De activiteiten van A. Van der Heyden die geen betrekking hadden op de Indiëhandel worden ten dele vermeld in de «Staten van Goederen van Albert Van der Heyden» (SAB no 8627, 20 mei 1729).

57. De Pret schreef hierover aan Soenens : «Ick verstaen heden dat hij (Danckaert) noch sijne familie niet een stuyver int schip hebben» (SAA/I.B. no 1669, 12 nov. 1720).

Heyden werd met François Van den Bussche als directeur aangesteld om de schulden te vereffenen aan Danckaerts' crediteuren⁵⁸.

Albert Van der Heyden (° ? Brugge - † 22-05-1728 Brugge) en Jean-Baptiste Houwens des Gardins, afgevaardigde van de Compagnie van de Demer, wilden in 1720 een compagnie voor de Indiëhandel oprichten. Van der Heyden zou de directie van de compagnie in Brugge waarnemen, terwijl Houwens des Gardins het kantoor in Wenen zou leiden. Er bestond veel interesse bij de Weense topfunctionarissen voor dit project, zodat beide directeurs hoopten dat dezen hun het nodige startkapitaal zouden bezorgen. Zo hadden ze reeds in het najaar van 1721 voor 128.000 Znd. fl.w.g. intekeningen te Wenen⁵⁹.

Op 10 januari 1721 verkreeg Van der Heyden een patent om de «Stadt Brugghe» uit te reden. Kapitein zou Carolus Notebaert worden (een fictieve kapitein). Als eigenlijke kapitein werd Jean de Roy, die ook directeur was van de «Flandria», voorgesteld en als supercargo Herman van Pleuven. Deze twee protestantse Hollanders woonden reeds in Brugge. Men wenste handel te drijven op de Malediven (kauris), Malabar (peper/textiel) en dan naar Nagoura, aan de Coromandel (textiel). In deze Indische handelsplaats hadden de Europeanen nog geen factorijen opgericht⁶⁰.

Het schip lag reeds enige tijd te Brugge (april 1721) wanneer de ervaren kapiteins Tobin en Gheselle vaststelden dat de «Stadt Brugghe» ongeschikt qua tuigage was om een lange Indiëreis te ondernemen⁶¹. Hierover hield men op 25 september 1721 een algemene vergadering van de directeurs; daarbij waren de Hollanders Bartolomeus De Wit en van Pleuven, en de Bruggelingen Van der Heyden en François Van den Bussche. Er waren reparaties nodig aan het schip om het zeilvaardig te maken, en waarschijnlijk liep de samenwerking tussen de initiatiefnemers onderling niet meer gesmeerd. Daarom besloten ze de reis uit te stellen. Bij een eventuele

58. SAB no 8627, 20 mei 1729.

59. AR/ Secretarie van State en Oorlog, no 2185, p. 53-54.

60. AR/Admir. no 563 en R.v. Fin. no 8604.

61. SAA/I.B. no 1670 Brief van 28 aug. 1721.

nieuwe uitreding zou men naar nieuwe geldschietters zoeken en met andere directeurs werken⁶². Hiermee viel een veelbelovend project in het water.

De «Stadt Brugghe» werd dan op 15 april 1722 aan Daniël de Bruyn uit Amsterdam verkocht⁶³.

3. De supercargo's

De supercargo's of de handelaars aan boord van de schepen zorgden voor de heen- en retourladingen. Ze bekleedden een sleutelpositie tijdens de vooruitredingen omdat de Zuidnederlanders geen rendabele factorijen konden verwerven, die de taken en verdiensten van de supercargo's zouden beperken⁶⁴.

Deze zeer lucratieve functies trokken talrijke buitenlanders aan ; van de 54 teruggevonden supercargo's kwamen er 17 uit Engeland, 7 uit Frankrijk, 6 uit Ierland en 3 uit Noord-Nederland. Toch troffen we 21 Vlaamse supercargo's aan, maar slechts enkele onder hen werden aangeworven als eerste of tweede supercargo⁶⁵. Vooral de gebroeders Maelcamp engageerden vrij veel Vlamingen (17 van de 21).

De mogelijkheid om op korte tijd fortuin te maken vormde voor de vreemdelingen de belangrijkste aantrekkingspool. De Zuidnederlandse handelaars stonden zeker niet weigerachtig om ze aan te werven, op voorwaarde dat ze reeds ervaring hadden in overzeese handel. Zo kwam tot uiting dat Edward Pearson een expert bleek op de Arabische koffiemarkten, en Alexander Hume de meest winstge-

62. Ibid. Brieven van 25 & 28 sept. 1721.

63. SAA/I.B. no 1671 Brief van 16 april 1722.

64. In 1719 verkregen de Zuidnederlanders een factorij te Cabelon (Sadatpatnam) — dankzij Franse diplomatieke en financiële hulp uit Pondichéry — aan de Coromandelkust (zie illustratie 1). Voornamelijk door het feit dat het onmogelijk was om een geschreven factorij-concessie te bekomen, bleef Cabelon afhankelijk van de grillen van de plaatselijke Moorse gouverneurs. Daardoor slaagde men er niet in deze interessante haven uit te bouwen tot een commercieel centrum.

65. AR/R.v. Fin. no 8604 en Admir. no 563. Enkel de Gentenaar Joseph de Gheselle stond kwalitatief op dezelfde hoogte als de buitenlanders. Als eerste supercargo ondernam hij drie succesvolle reizen naar India.

N^o. Florins de change

ARMEMENT & CARGAISON

d'Un Navire de Bruges munie de Patente de
Sa Majesté Imperiale & Catholique,

NOMÉ

LA FLANDRE

d'Environ 450. Thonneaux.



*M*oy Sousigné, Armateur & Directeur dit
sudit Navire, sous le Commandement de Monsieur NICOLAS
CARPENTIER de Bruges qui va partir dans ce present
Mois du Port d'Osende, pour le Voyage des côstes des Indes
Orientales reconnois avoir receu de

la Somme de Florins Argent de
Change pour la quelle je declare avoir interessé le dit

de la dite Somme dans le dit Navire Armement &
Cargaison, pour participer a proportion de son interest au profit, ou perte
qu'il plaira a Dieu de donner a son retour sans les perils & fortunes de la
Mer approuvant le dit Sicur. comme il fait desapresent tout ce quy a esté,
sera fait & ordonné pour la disposition du voyage, ainsi que pour les retours,
lequel dit Sicur interessé se rapportera au Compte general, quy en aura esté
arrêté apres la vente generale & repartition de ce quil viendra a chaque
Interressé a proportion des sommes qu'il y aura mises, le quel Compte je ren-
dray aux trois principaux Interressez, fait a Bruges

vende textielladingen naar Oostende bracht⁶⁶. Ook jonge, beginnende kooplui poogden hier een loopbaan uit te bouwen. Bijvoorbeeld John Gould, een Ierse vriend van Thomas Ray, doch zonder gunstige perspectieven werkzaam in de East India Company. Ray nam het risico hem te aanvaarden als eerste supercargo op de «Graef van Lalaing»⁶⁷. Zonder veel ondervinding wist Gould tegen een redelijke prijs een retourlading aan te kopen. Dankzij deze behoorlijke start kon hij carrière maken binnen de GIC, maar de compagnie-directeurs vonden zijn financiële eisen te hoog⁶⁸. Hij vestigde zich in deze periode te Oostende als handelaar en werd zelfs schepen in deze stad in 1745⁶⁹.

De vergoedingen uitbetaald aan de voornaamste supercargo's konden soms zeer hoog zijn. De «pacotille» — hun eigen handel overzee — mocht, naargelang de functie, in 6 tot 12 kisten verpakt en opgeslagen worden in het ruim. Elke kist had een, volgens het aanwervingskontraat bepaald, volume van 0,376 m³. Bovendien ontving elke supercargo een «gage» — een loon — en een «provisie» — een commissieloon — van 1 tot 5 % op de verkoop van de lading⁷⁰.

Via de boekhouding van Jacomo De Pret kennen we de opbrengst van pacotille-ventidies uit drie Indiëvaarders. Tijdens de Mokareis van de «Keyserinne Elisabeth» (1718) mochten de Londenaars Edward Pearson en James Acton — resp. eerste en tweede supercargo — een pacotille van 12 ton aankopen. De openbare venditie van

66. AR/Manuscripts Divers no 4361 Brief van Jan van Leeuwen (VOC-factorijhouder te Moka) aan Christoffel Van Swoll (gouv.-gen. te Batavia), 20 aug. 1719.

67. AR/Admir. no 665-666 Scheepsjournaal van de «Graef van Lalaing» (1721-1723) en SAA/I.B. no 1672-1673 Correspondentie van J. De Pret, 1723-24.

68. Over het tekort aan ervaren supercargo's schreef De Pret : «c'est dommage que notre Pays nous fournit si peu de sujets» (SAA/I.B. no 1673, 15 sept. 1724).

69. SAA/GIC no 5625 en J. BOUWENS : Nauwkeurige beschrijving der oude en beroemde zee stad, Oostende, gelegen in oostenryksch Vlaenderen. Brugge, 1792, p. 113.

70. SAA/GIC no 5520 en I.B. no 1616 Boekhouding van J. De Pret (1724-25). Bruikbare en boeiende informatie over de supercargo's op de Oostendse Chinaschepen is bijeengebracht door K. DEGRYSE : op. cit., p. 306-347.

deze goederen bracht 25.708 Znd.fl. op of 4,5 % van totale verkoop van de lading. Met hun provisie van 2 % verdienden ze 11.324 Znd.fl. Dit betekent dat, rekeninghoudend met de globale nettowinst van 87,3 %, Pearson en Acton 23.232 Znd.fl. aan deze reis overhielden. Dit bedrag mogen we als een normale vergoeding beschouwen, maar toch vrij laag in vergelijking tot de inkomsten bij supercargo's op de particuliere China-schepen⁷¹.

Tijdens de jaren 1720-24 ondernamen Alexander Hume en John Harrison twee zeer winstgevende reizen naar de Coromandelkust en Bengalen, met de «Stadt Weenen» en de «Carel den Sesden». De pacotille-ventitie van de «Stadt Weenen» bedroeg 107.136 Znd.fl. en de provisie a 5 % 31.407 Znd.fl. Bovendien investeerden Hume en Harrison 21.000 Znd.fl. in deze uitreding en ontvingen ze als aandeelhouders een dividend van 11.900 Znd.fl. Het globale deel van alle pacotilles in de cargo-verkoop was uitzonderlijk hoog voor een Indiëvaarder : 24,7 %.

Met de reis van de «Carel den Sesden» werden Hume en Harrison de best betaalde supercargo's uit de pre-compagnie periode. De verkoop van alle pacotilles resulteerde in het hoge bedrag van 372.264 Znd.fl. of 30,6 % van de totale scheepsloading. De private inkomsten van de andere supercargo's bedroegen slechts 32.760 Znd.fl., terwijl Hume en Harrison 339.554 Znd.fl. konden opstrijken. Dit betekende voor hen een netto-winst van liefst 173.106 Znd.fl. !⁷². Als commissarissen brachten ze nog een textiellading mee voor twee Franse handelaars en verkochten deze goederen in Oostende⁷³ & ⁷⁴.

71. In 1723 verdiende Charles Pike, als eerste supercargo op de Chinavaarder «Marquis de Prié», 185.315 Znd.fl.w.g., (een klein fortuin in die tijd). (K. DEGRYSE, op. cit. p. 308).

72. De participanten in de «Carel den Sesden» kregen een dividend waarop ze 104 % winst hadden. Het was de eerste (en de laatste) maal dat men zo'n hoge winstmarge noteerde bij een Indië-uitreding. Dit werd de impuls om de GIC-handel te concentreren op de Bengaalse textielmarkt. Bovendien startte Hume, tijdens zijn verblijf in Bengalen, al onderhandelingen over het bekomen van een factorij-concessie.

73. C. GILL, op. cit. p. 47-50. Enkel Thomas Hall en Charles Pike, beiden actief in de China-trafiek, wisten zich ook op dezelfde wijze te verrijken.

74. Deze handelaars waren de la Plussinais uit St.-Malo en Morellet uit Le Havre.

De supercargos gebruikten ook bodemarij-contracten om hun private handel te financieren. We beschikken over weinig gedetailleerde informatie betreffende dit aspect van de overzeese handel op de Oostendse Indiëvaarders, maar het was zeer courant om op deze wijze de supercargos het nodige kapitaal te bezorgen. Op deze manier tekende Hume een bodemarij-brief van P.J. Cloots waardoor hij over 3.000 Znd.fl. aan 30 % kon beschikken, bij zijn reis met de «Stadt Weenen»⁷⁵.

Bij de GIC werd officieel het pacotille-systeem verboden, maar de compagnie was verplicht private handel toe te staan om valabele supercargos te kunnen engageren. We mogen wel zeggen dat de pacotilles op de GIC-schepen heel wat kleiner bleken dan tijdens de vooruitredingen⁷⁶.

Onder de weinige supercargos die fortuin maakten in Oostendse dienst, is de carrière van Alexander Hume opvallend. Hij bekleedde de post van gouverneur der GIC-factorijen (Banquibazar en Cabelon) tussen 1726 en 1731. Voornamelijk door zijn toedoen groeide Banquibazar uit tot een kleine handelsstad⁷⁷. Nadien keerde hij naar Engeland terug, waar hij verrassend snel verkozen werd tot directeur binnen de East India Company. Ook promoveerde hij tot lid van het «Secret Committee». Verscheidene jaren zetelde hij in het Lagerhuis. In 1739 kocht hij het landgoed Wormley in Hertfordshire⁷⁸.

Tijdens de laatste bestaansjaren van de GIC verlieten talrijke supercargos en zeelui — zowel Zuidnederlanders als vreemdelingen — onze gewesten en traden in dienst van de Zweedse en Deense compagnieën. De «Oostendenaars» hadden immers ervaring in Oost-Indiëhandel⁷⁹. Enkele supercargos in Deense dienst konden

75. C. KONINCKX: Zuidnederlandse deelname... p. 132-133. Bodemarij-contracten kwamen zeer vaak voor in de Scandinavische compagnieën.

76. K. DEGRYSE, op. cit. p. 309-310.

77. L. BOEVA, op. cit. p. 121.

78. C. GILL, op. cit. p. 46-47.

79. RAK/Asiatisk Kompagni no 646, Roullebog 1723-1752 en C. KONINCKX, op. cit. p. 126. De Deense Aziatische Compagnie engageerde in de periode 1730-1740 9 supercargos en officieren die voorheen diende bij de GIC.

een loopbaan uitbouwen vergelijkbaar met die van Alexander Humme⁸⁰.

BIJLAGE 1

DE WINSTEN

Schip	Bestemming	Winst/Verlies
Charles Galleye (1715)	Malabar, Goa, Surate	+ 100 %
Sint-Mattheus (1715)	Surate	+ 100 %
Prins Eugenius (1717)	Malabar	?
Keyser Carolus VI (1718)	Malabar en Coromandel	- 50 %
Keyserinne Elisabeth (1718)	Moka en Calicut	+ 87,30 %
Prins Eugenius (1719)	Malabar en Surate	- 63,78 %
Marquis del Campo (1719)	Malabar en Surate	- 60 %
Concordia (1719)	Malabar, Goa, Surate	+ 1,75 %
Stahremberg (1719)	Malabar en Surate	- 30,1 %
Stadt Oostende (1720)	Coromandel	- 67,6 %
Stadt Weenen (1720)	Coromandel en Bengalen	+ 56,6 %
Flandria (1720)	Borneo, Surate, Moka	- 60
Keyserinne Elisabeth (1720)	Moka	- 16,25 %
Stadt Gendt (1720)	Moka, Surate, Goa	+ 48 %
Sint-Pieter (1721)	Malabar, Goa, Surate	+ 12,81 %
Graef van Lalaing (1721)	Malabar, Surate, Moka	+ 17,8 %
Stadt Brugge (1721)	Maledives, Malabar, Coromandel	- 55,2 %
Keyserinne Elisabeth (1722)	Moka	?
Carel den Sesden (1723)	Coromandel en Bengalen	+ 104,37 %
	gemiddelde	+ 7,40 %

80. Pieter van Hurk, voornaamste supercargo op de eerste Deense Chinavaarder, werd een van de directeurs binnen de Deense compagnie. Guillaume De Brouwer, een Oostendenaar, was de bestbetaalde kapitein-supercargo van deze compagnie tijdens de jaren 1730-1738.

Opmerkingen

Deze netto-winsten zijn afgeleid van de dividenden die aan de aandeelhouders werden uitbetaald.

Het totaal gemiddelde geeft misschien wel een vertekend beeld, want drie schepen, de «Prins Eugenius» (1719), de «Stadt Oostende» (1720) en de «Flandria» (1720) werden gekaapt of geconfisceerd, één schip, de «Keyserinne Elisabeth» (1720) verging op de rede van Oostende, en een andere bodem, de «Stadt Brugghe» (1721), vertrok helemaal niet. Indien wij deze vijf schepen weglaten, bekomen we een gemiddelde winstmarge van $\pm 32,39\%$.

Over de «Prins Eugenius» weten we enkel dat het in 1717 een zeer winstgevende reis maakte. Het verlies van de gekaapte Mokavaarder «Keyserinne Elisabeth» (1722) was aanzienlijk. We vermoeden wel dat de participanten in deze uitreding een deel recupereerden via de verzekeringsuitkeringen.

R. Baetens vermeldt in zijn bijdrage over «Investering en rendement bij de Generale Indische Compagnie : de handel op Bengalen vergeleken met de Chinahandel» in : Album Charles Verlinden (Gent, 1975), op p. 19, ook cijfers betreffende het rendement van deze uitredingen, doch deze zijn zeer onvolledig.

BIJLAGE 2. — Chronologisch overzicht van de Oostendse moka- en Indiëschepen tijdens de pre-compagnieperiode (1714-1724).

Schip	Tonnage	Geslacht	Beman.	Kapitein	Reders	Bestemming	Parten	Vertrek	Terug
Charles III	400-500	?	?	?	Thomas Ray	?	17-06-14	—	—
Charles Galleye	200	16	?	M. Gerrebrants	J. & C. Maelcamp, J. Gheselle en Houlaert	Malabar, Goa en Surate	25-08-14	14-02-15	10-16
Sint-Mattheus	250	24	62	X. Sarsfield	T. Ray, X. Sarsfield, F. de Potter en Engelsen	Surate	16-01-15	08-04-15	30-08-16
Charles VI	500	?	?	H. de la Merveille	T. Ray, J. Schenaert, P. Bouchaut, Joly en H. de la Merveille	Oost-Indië	24-04-15	—	—
Keys Elisabeth	300	?	?	?	idem	idem	idem	—	—
Marqus del Campo	?	?	?	?	Fransen en T. Ray	Surate	1717	—	—
Indian	?	?	?	?	idem	idem	idem	—	—
Prins Eugenius	220	?	?	J. Gheselle	J. & C. Maelcamp en T. Ray	Malabar en Coromandel	?	26-07-17	29-07-18
Keys Carolus VI	400-500	52	140	G. de la Merveille	Brugse Cie (T. Ray, D. van Thinevelt en P. de Potter) en Fransen	Malabar en Coromandel	09-02-18	03-06-18	17-07-20
Keys Elisabeth	300	?	?	?	idem	—	—	—	—
Keys Elisabeth	350	22	64	E. Pearson	J. Cloots, Crop, De Bruyn, Hamby, Trebbe en Crozat	Moka (en Calcutt ?)	26-08-18	06-11-18	23-04-20
Prins Eugenius	200	16	43	J. De Clercq	J. & C. Maelcamp en J.B. Sevens	Malabar en Surate	?	20-02-19	—
Marqus del Campo	250	24	57	A.H. Pullinck	T. Ray en P.F. Woelaert	Malabar en Surate	20-01-19	04-05-19	13-02-21
Concordia	400	32	79	J. Gheselle	J. & C. Maelcamp	Malabar, Goa en Surate	29-08-18	29-05-19	28-04-21
Stadtreinberg	220	22	92	R. Gargan en Cluyssen	T. Ray, P. de Kimppe, M. de Moor en Engelsen	Malabar en Surate	15-07-18	24-10-19	25-08-21
Stad Oostende	400	30	70	A. Flaninm	J. & C. Maelcamp en J.B. Sevens	Coromandel	09-11-19	25-02-20	—
Stad Weenen	430	24-30	78	J. Harrison	Gébr. De Pre, J. Cloots, De Bruyn, Hamby, Trebbe en Crozat	Coromandel en Bengalen	27-10-20	17-04-20	26-09-21
Flandria	?	?	?	M. Carpentier	J.B. Danckaert, J. Le Roy en de Wit	Borneo, Surate en Moka	1720	—	—

Schip	Tonnage	Geschut	Beman.	Kapitein	Reders	Bestemming	Patent	Vertrek	Terug
Keys. Elisabeth	350	22	?	J. Acton	Gebr. De Pret, J. Cloots, Crop, De Bruyn, Hamby, Trehe en Crozat	Moka	1720	—	—
Stad Gendt	400	36	124	J. Larmes	P. de Kimpe, M. de Moor en T. Ray	Moka, Surate en Goa	27-01-20	17-11-20	15-06-22
Sint-Pieter	350	24	76	J.F. Janssens	J. & Maelcamp	Malabar, Goa en Surate	20-11-20	28-05-21	14-09-22
Graaf van Lalaing	350	28	77	P. Van Maestricht	P. de Kimpe en T. Ray	Malabar, Surate en Moka	20-11-20	25-06-21	19-06-23
?	?	?	?	?	C. Vermeulen en H. Bex	Oost-Indië	1721	—	—
Stad Brughe	350	30	—	C. Notebaert en J. Le Roy	A. Van der Heyden, F. Van den Bussche, B. de Wit en van Pleuven	Malediven, Malabar, Coromandel en Bengalen	10-01-21	—	—
Keys. Elisabeth	430	36	84	J. Gheselle	Gebr. De Pret en J. B. Soenens	Moka	10-12-20	22-11-22	—
Carel den Ssedden	450	36	87	J. Harrison	idem	Coromandel en Bengalen	10-12-20	08-01-23	24-07-24

157 19
15 G N. 39

Comparrerden voor mij Jacques Francois Jille notaris -
Rogal binnen der Siede, ende poort van ostende Aes dende de ter
presentie vande ghetuyghen naerghenoot in personen d'heeren
paulus de kempere, Mattheus de moor, ende Thomas Ray. Des pe-
tyke Sooplieden binnen de Stadt van ghent, ende de gone van
alhier, welke Comparanten hebben bekent, ende beleden, soo
ly doen by desen, ghetuysscheert te Lyn den terten tot vyftender-
tigh duysent guldens, den tweeden tot tienentwintigh duysent
guldens, ende den derden tot veertigh duysent guldens alles
Vlaemisch wisselghelt in den Schepen ghenacuet den Barrembergh
Capitain Richard gorgan, onder de Commande Vanden Capitain
Joannes Craijstend, ligghende het selve Schep alomt ten haeren
deser Siede beligh met staer ghemaecht te worden, om me met
gods beheten in de toecommende maent te vertrieken naar de
placten by de Comparanten belooten, eerst naar Ladix onder
den naem Vanden druyft tack, van daer naar Lantou in flama
onder den naem Vanden Barrembergh, ende van aldaer weder
te keeren naar de haeren deser Siede met soodanighe Soopmanschap:
open, als de gheseyde Capitainen by instructie, ende notitie mit
kenninghe vande Comparanten, ende soos hun ondertekent sullen
wesen belast, van welken Schepen, ende ondernemynghen directus
sullen Lyn de voornomde keeren de moor, ende Ray, sillende
den selven d'heer Ray soo vande inytruytynghes, als van het

provenu Vaande Retouren (dat godt-ghew) Rekenynghe, bewijs,
 ende Reliquia aende Comparanten moeten doen, jst moghelick
 Van de iuytvuytynghen voor het Verreck Vanden Selven Scheype, ofte
 iuyterlick Vercken daeghen daer naer, mit gaedens Van de
 Retouren binnen den tijt Van Ses maanden naer het Widen-
 heer en Van den ter haeren Van dese Stadt, ten Waere dat den Selven
 d'heer Kay door Waere Suckie, ofte aflytynghen, (Egone den alom-
 ghenden behude te Verhoeden) ten Retouren deselven affaeren, -
 ende onderuynghen mit en sonde volbruyghen, jn Welcken
 ghewalle den Voornoomden d'heer de Moor, de administratie Sal
 aen trecken, ende ten eynde brynghen, ten Waere aen hem oock
 overgaere, als voorsijt (daer Van godt-hew jnsghelyce bewaert)
 jn sulcken ghewalle Sal de administratie vallen op den Veruonden
 d'heer Kempe, alles behoudens Rekenynghe binnen den tijt als
 voorsijt of, ende mit treckende een derde Vande provisie, Ver-
 byndende, ende verobligende de Voornoomde heeren Kempe,
 ende de moor hiene hier boven gheoorde Sommen aenden
 Selven d'heer Kay te Sullen besorghen jn brieden op Cadix, ende
 jn Constant binnen den tijt Van Ses weken naer daete deser, -
 en niet voor daete Van het Verreck Vanden Selven Scheype, behy-
 dend dat onder de Voornoomde heeren Kempe, ende moor
 Sullen hiyden berusten twee derden Vande maectghelderen,
 die ghedurende het Voyage Sullen moeten betaelt worden

DE AFBRAAK VAN DE WATERHALLE TE BRUGGE (1787-1789)

Barbara DEWITTE

In de Middeleeuwen stond aan de Westzijde van het Brugse marktplein de Waterhalle, een bijzonder uniek gebouw, dat bij de schilder P. Claeissens de Oude (ca. 1550) zelfs als één der «Zeven Wonderen van Brugge» werd beschouwd.

Over de bouwgeschiedenis van de Waterhalle is relatief gezien weinig met zekerheid gekend.

Circa 1300 wordt zij in gebruik genomen als lakenhalle, terwijl er door haar unieke ligging — over een rei heen gebouwd — tevens kleine schepen konden aanleggen en gelost worden. In de loop van de eeuwen werden geregeld aanpassingen uitgevoerd¹ en kwamen er aan de Marktzijde van de Waterhalle kleine optrekjes, hoofdzakelijk winkelpuien².

De omstandigheden waarin het gebouw uit het stadsbeeld verdween op het einde van de 18e eeuw, werden tot nu toe niet grondig bestudeerd. De bedoeling van dit artikel is nieuwe gegevens naar

Afkortingen : B.A.R.A. : Brussel, Algemeen Rijksarchief.
B.R.A. : Brugge, Rijksarchief.
B.S.A. : Brugge, Stadsarchief.

1. Voor een meer gedetailleerde kunsthistorische beschrijving, zie : B. BEER-NAERT, *De Waterhalle, in Brugge en de zee. Van Bryggia tot Zeebrugge*, o.l.v. V. VERMEERSCH, Antwerpen, 1982, p. 50-51.

2. Wanneer deze winkelpuien er gekomen zijn, valt niet te preciseren, wegens gebrek aan zowel detailstudies als iconografisch materiaal.

voor te brengen in verband met de laatste fase — de afbraak — en op die manier bij te dragen tot het onderzoek van een nog te veel verwaarloosd, en uniek Middeleeuws gebouw³.

1. Gebeurtenissen die de afbraak inleidden (1779-1787)

De afbraak van de Waterhalle werd één van de meestbesproken en meest onduidelijke projecten, die in Brugge werden uitgevoerd onder het bestuur van Jozef II. Het is zo dat rond deze afbraak een geheimzinnige sfeer hangt, vooral t.a.v. de eigenlijke beweegredenen en de — hiermee samengaande — nieuwe bestemming.

Een eerste element uit de puzzel, is een brief gedateerd op 6 mei 1779, uitgaande van A. Limpens, lid van de Koninklijke raad van het departement Domaines et Finances en Commissaris van de Koning⁴, en gericht aan de stadsmagistraat van Brugge. Hierin vraagt Limpens een grondplan van de Waterhalle, eigendom van de Stad, met een aanduiding van de aanpalende huizen van de Waterhalle, en dit samen met een nota over de opbrengst van elk gebouw en de eventuele redenen om deze niet te verkopen.

Hieruit valt te besluiten dat het nut van deze halle in 1779, als exponent van de handel, niet meer zo evident was als in de glorieperiode en daarom door de overheid van de hand kon gedaan worden. Volgens het dagboek van J. Van Walleghem⁵ doet in de

3. De belangrijkste bronnen zijn hier :

a. B.S.A., *Oud Archief*, 298 : Waterhalle, (1782-'89). Dit dossier bevat, naast enkele merkwaardige tekeningen, een groot deel van de correspondentie tussen de Brugse en Brusselse overheid in verband met de afbraak.

Tenzij anders aangegeven, zijn alle gegevens die naar voor komen in de tekst, in dit dossier gevonden.

b. Het dagboek, geschreven door J. Van Walleghem (*Daegelijckshe gevallen geschiet binnen en ontrent de stad Brugge*), tussen 1777 en 1790.

De originele teksten bevinden zich eveneens in het S.A.B.

4. R. Coppieters, *Journal d'évènements divers et remarquables (1767-1797)* uitg. door P. VERHAEGEN, Brugge, 1907, p. 5, 19, 23 ; B.S.A., *Oud Archief*, 270 : *Fortificatiën dislocatie*, (1784-1786), *Rekeninghe van de dislocatie der fortificatiën*. 1784, fol. 72v. ; B.S.A., *Oud Archief*, 298 : Waterhalle, (1782-1789), Brief van A. Limpens aan Brugse stadsmagistraat, (6 mei 1779).

5. B.S.A., *Handschriften*, 51 : J. VAN WALLEGHEM, *Januari 1778-februari 1780*, fol. 276.

zomer van hetzelfde jaar het gerucht de ronde te Brugge dat de Waterhalle zal afgebroken worden. Het verband met de brief van 6 mei 1779 ligt hier voor de hand.

Dit gerucht stopt echter als circa 21 augustus 1779 de trap van de Waterhalle wordt vernieuwd : «Ter deser tijdt wiert ook op de groote mart aen de Waeterhalle gemaekt eenen nieuwen modernen trap, naer de nieuwste gouste gelijk die daegelijcks kan gesien worden, het was van te vooren eenen ouden slegten trap, zijnde de zelve van twee kanten met trappen, onder welke woonde een vrouwe die fruijt verkogt zijnde zulcks nog drij pondt s'jaers verhuert. Hier mede was den klap teenemael gedaen dat de Waeterhalle zoude afgesmeten worden»⁶. Met andere woorden het stadsbestuur hecht weinig belang aan de brief van Limpens en gaat zelfs over tot een belangrijke herstelling. Naar aanleiding van het reglement van 1 juni 1780, waarbij de gebouwen ten laste van de Stad ieder half jaar dienen geïnspecteerd te worden, wordt op 15 juni 1780 een eerste verslag gemaakt. Hierin is een uitgebreide beschrijving te vinden van de Waterhalle⁷. «Voorts geexamineert de Waeterhalle ende gecomen sijnde op den looden solder ofte gote langs den cant van de marckt bevint men dat den selven voor het meeste deel seer slegt is ende op veele plaetsen doordraegt, oock bevint men dat de arduine balustrade aldaer seer slegt ende perijckeleus staet waer af daegelijcks ongelucken te verwachten sijn, het schaelliedack langs desen cant redelijck goet bevonden behoudens hier en daer eenige schaellien in te steken ; den selven bouw langs den oostcant examinerende bevint twee droomers naest het noorteijnde jegens de erfve van het bisdom die behooren gerepareert te worden benevens de borstweire van de loode cloetgoete alwaer verscheijde arduijne deckstucken en careel steenen los liggen, inschelijckx langs desen cant het schaelliedack in verscheijde plaetsen te repareren ende hier en daer schaeillien in te steken ende eene bosten in de loode gotte te souderen, eijndelinge geexamineert de woonsten langs de marckt de

6. *Ibidem*.

7. B.S.A., *Oud Archief*, 286 : Stadswerken visitaties, (1746-1795), *Verslag 15 juni 1780*, nr. 59.

gonne in desen bouw begrepen zijn redelijck in staete behoudens het gonne bewoont bij Lemaitre alwaer het schallie dackscken moet gerepareert worden, soo dat alle dese gebreken mettertijt behoorden gedaen ende erstelt te worden indien men desen bouw wilt conserveren».

In het Resolutieboek waarin de samenvatting van het resultaat van de visites staat ingeschreven, leest men op datum van 27 juni (1780)⁸, dat er aan de Waterhalle aanzienlijke schade is, waarvan het herstel veel geld zal kosten en bijgevolg niet aangevat wordt. Men raadt daarentegen aan wel enkele kleine herstellingen uit te voeren om de opgeslagen waren althans te beschermen.

Uit deze verslagen is het duidelijk dat de constructie van de halle in de loop van de tijd veel heeft gelegen, en dringend dient hersteld te worden om geen ongelukken te veroorzaken.

In het rapport van de inspecteur voor openbare werken van 4 april 1781⁹ wordt dit bevestigd. Men heeft het zelfs over de verrotting van het gebouw door de sterk beschadigde dakgoten, en stelt voor de arduinen balustrade af te breken aangezien ze zich in een onstabiele positie bevindt.

Op 25 september 1781¹⁰ noteert de inspecteur dat naast de reeds gemelde gebreken, ook de zoldering van de Waterhalle kapot gaat en men om alles opnieuw goed te ondersteunen, best de ondergelegen rei zou opvullen.

Enkele dagen later reeds, op 1 oktober 1781¹¹, gaan een zekere Emanuel van Speybrouck, meester timmerman, en Eugenius Goddijn, meester metsers, op verzoek van de inspecteur Ignatius Drubbe-

8. B.S.A., *Oud Archief*, 287 : *Resolutiebouck van den Collegie der stadt Brugge nopende de te doene Reparationen ende Restaurationen aende publique wercken vande selve stadt in conformiteijte van het Reglement ten dien subjecte door haere Maejesteijt ghe-edicteert in daeten 1 junij 1780*, (1780-1788). Verslag 27 juni 1780.

9. B.S.A., *Oud Archief*, 286 : *Stadswerken visitaties*, (1746-1795), Verslag 4 april 1781.

10. *Id.*, Verslag 25 september 1781.

11. B.S.A., *Oud Archief*, 298 : *Waterhalle*, (1782-1789), Verslag van E. Van Speijbrouck en E. Goddijn, (1 oktober 1781).

le de houten spanten van het gebouw onderzoeken. De bevindingen van deze drie personen komen in een rapport opgesteld op 5 oktober 1781 door Drubbele. Het is gebleken dat het herstel van de constructiedelen bijna evenveel zal kosten als de afbraak van het gebouw, tenzij men de rei onder de halle opvult. Dit zou een aanzienlijke besparing betekenen, aangezien hierdoor de balken overal ondersteund zouden worden. Bovendien wijst de inspecteur erop dat niemand in staat is te voorspellen hoeveel gewicht de Waterhalle nog aan kan, zonder in te storten.

Dit verslag wordt overgedragen aan de magistratuur, die op 20 oktober een brief stuurt aan het Hof te Brussel.

Op 27 februari 1781 krijgt zij het advies van het departement Domaines et Finances ; dit houdt in dat men de rei onder het gebouw beter zou opvullen in plaats van de bestaande plankenvloer te vervangen, aangezien dit immers verloren terrein is en de vochtigheid de opgeslagen koopwaar kan beschadigen. Met betrekking hiermee wordt een bestek gevraagd om het water van de rei weg te leiden.

Uiteindelijk wordt erop aangedrongen maatregelen te nemen om de opvulling zo vlug mogelijk te laten uitvoeren.

Het eerstvolgende bericht komt onder de vorm van het zesmaandelijks rapport van de inspecteur¹², op 16 april 1782. Voor de gebreken aan het gebouw verwijst hij naar zijn verslag van 4 april 1781, maar legt sterk de nadruk op de slechte toestand van de zolderconstructie. Volgens hem is het opvullen van de rei nog altijd een goede oplossing om de efficiënte ondersteuning van de halle te bekomen. Het Resolutieboek¹³ vermeldt op 26 april slechts enkele kleine herstellingen aan de schermeschool (op de eerste verdieping)¹⁴ en de huizen.

Op 26 juli 1782 komt een brief van de landvoogden Marie-Christine en Albrecht, waarin wordt toegestaan de comptoirs van wijn en bier

12. B.S.A., *Oud Archief*, 286 : *Stadswerken visitaties*, (1746-1795), Verslag 16 april 1782.

13. B.S.A., *Oud Archief*, 287, *Resolutieboek*, Verslag 26 april 1782.

14. B.R.A., *Kaarten en plannen*, 955 : *Descriptie van het Bovenplan van den Bauw geseijt de Waeterhalle staende binnen de stad Brugge*, (kopie uit de 19e eeuw).

De afbraak van de Waterhalle te Brugge (1787-1789)

van de Kraanplaats naar de Waterhalle over te brengen, en hiervoor de nodige werken uit te voeren. Reeds op 12 augustus vermeldt J. Van Walleghem dat men drie stenen woonhuizen, die tegen de Waterhalle aangebouwd waren, begint af te breken. Hij voegt hieraan toe dat in de Waterhalle van dan af geen woningen meer zullen zijn, maar dat in het gebouw alle comptoirs zullen geconcentreerd worden¹⁵. Ondertussen is het project om de rei onder de Waterhalle op te vullen, om een onbekende reden naar de achtergrond geschoven. Zelfs de inspecteur die er in het verslag van 16 april 1782 erg voor te vinden was, schrijft in zijn rapport van 7 oktober 1782¹⁶, dat die opvulling in feite niet nodig is en dat andere oplossingen evengoed doeltreffend kunnen zijn.

Het verslag van 3 april 1783¹⁷ zegt precies hetzelfde. Vanaf dat ogenblik echter schiet het stadsbestuur in actie : na de afbraak van de laatste huizen vóór de Waterhalle, past men alle ruimtes aan om te gebruiken als kantoren, op de Markt legt men nieuwe kasseistenen en er worden plannen gemaakt om het gebouw helemaal te schilderen¹⁸. In zijn rapport van 6 oktober 1783¹⁹ beschrijft de inspecteur opnieuw verschillende te herstellen onderdelen van het gebouw en stelt voor de goot rondom rond de zolder, die het dringendst aan herstel toe is, jaarlijks voor een deel te herstellen. Dit voorstel viel blijkbaar in de smaak bij het stadsbestuur, want in de stadsrekening van 1783-1784²⁰ wordt reeds het herstel gemeld van de goot rond het dak, en het dak zelf. In 1784 gebeurt er weinig : geen enkele bron

15. B.S.A., *Handschriften*, 51 : J. VAN WALLEGHEM, *Juni 1782 - December 1782*, fol. 136.

16. B.S.A., *Oud Archief*, 286 : *Stadswerken visitaties*, (1746-1795), Verslag 7 oktober 1782.

17. *Id.*, Verslag 3 april 1783.

18. B.S.A., *Handschriften*, 51 : J. VAN WALLEGHEM, *Januari 1783 - Juli 1783*, fol. 165-171.

19. B.S.A., *Oud Archief*, 286 : *Stadswerken visitaties*, (1746-1795), Verslag 6 oktober 1783.

20. B.S.A., *Oud Archief*, 216 : *Stadsrekeningen* (1780-1794), *Origineel Rekeninghe Generael der stad van Brugge van de veerthien maenden verschenen den lasten october 1784*, (1 sept. 1783 - 31 oktober 1784), fol. 77v.

maakt melding van ingrijpende veranderingen. In het zesmaandelijks rapport van de inspecteur van 11 april 1785²¹ komt de lijst met de bijna traditioneel geworden mankementen aan de loden goot op de zolder, de houten balken die het dak dragen (waarbij in alle talen wordt gezwegen van opvulling van de ondergelegen rei om ze te stabiliseren), de arduinen balustrade en het schaliedak. Opmerkelijk is wat genoteerd werd in het Resolutieboek van dezelfde dag²², nl. dat de som geld die nodig is om de Waterhalle volledig te herstellen, niet beschikbaar is, en dat er om die reden een jaarlijks onderhoud van 16 pond moet ingesteld worden.

Naast die besluit blijkt uit de stadsrekeningen van 1784-1785²³ dat zo'n zestig pond wordt uitgegeven voor de al lang gevraagde afbraak van de arduinen balustrade, het herstel van het houten gebouw dat dienst doet als stadsbiercomptoir, en het gebouw voor de hoofd-wacht.

Voor de daaropvolgende jaren 1785-1786 en 1786-1787²⁴, is telkens een vermelding terug te vinden van het jaarlijks onderhoud.

In juni 1786 beginnen er echter werken aan de Kraanplaats waarbij vooral de opvulling van de Kraanrei belangrijke gevolgen heeft met betrekking tot de Waterhalle.

21. B.S.A., *Oud Archief*, 286 : *Stadswerken visitaties*, (1746-1795), Verslag 11 april 1785.

22. B.S.A., *Oud Archief*, 287 : *Resolutieboek*, Verslag 11 april 1785.

23. B.S.A., *Oud Archief*, 216 : *Stadsrekeningen*, (1780-1794), *Origineele Rekeningne Generael der stad van Brugge van den Jaere ingegaen prima november 1784 ende geexpireert ultima october 1785*, fol. 84-84v.

24. B.S.A., *Oud Archief*, 216 : *Stadsrekeningen*, (1780-1794), *Origineele Rekeningne Generael der stad Brugge van den Jaere 1785/6*, fol. 86.

De afbraak van de Waterhalle te Brugge (1787-1789)

Men vult met name een stuk rei op dat voor de directe waterlevering aan de rei onder de Waterhalle instaat, zodat men belet dat er nog verder water onder de Waterhalle doorloopt.

Als wij voorlopig samenvatten kunnen reeds een paar besluiten getrokken worden. Eerst en vooral is het duidelijk dat de Waterhalle in de jaren 1780 sterk beschadigd is, dit concentreert zich vooral aan de goten, waardoor het houtwerk en zo de ganse constructie aangetast wordt.

Pas in de tweede helft van 1781 begint men ernstige plannen te maken om hieraan te verhelpen, hierin gesteund door de overplaatsing van de kantoren van de stad naar de Waterhalle (26 juli 1782).

In 1782 en 1783 ontplooit de stad een grote activiteit met betrekking tot dit gebouw, en wordt een aanvang gemaakt met het herstel van de dakgoot. Het is echter opvallend dat er niet aan een definitieve oplossing gewerkt wordt om het houten geraamte van de Waterhalle, waarvan uit de verschillende documenten blijkt dat het nodig dient gestut te worden, op een efficiënte manier op te vangen.

De eerste keer dat er ernstige sprake is van de afbraak van het gebouw, is als op 28 september 1786 de Minister, waarschijnlijk de verantwoordelijke voor de Raad van financiën, een brief schrijft naar de stadsmagistraat ; hierin keurt hij het plan goed om het ganse garnizoen van Brugge in één kazerne te concentreren, met name in de gebouwen van de gewezen Karthuizers²⁵, wat volgens het bestek, opgemaakt door Kolonel De Brou, 102.004 florijnen zal kosten. Om de financiële last voor de stad te verlichten worden het terrein en de gebouwen van de Karthuizers overgedragen aan de stad en dienen verschillende gebouwen, onderzocht door De Brou, verkocht en afgebroken te worden.

Eén van deze gebouwen is de Waterhalle, waarvan de afbraak dient door te gaan onder leiding van de nieuwe inspecteur van Openbare Werken Baramont ; de constructie van de nieuwe kazernes zal gebeuren onder leiding van kolonel De Brou of kapitein De Mahieu (wellicht de latere intendant).

25. De orde van de Kartuziers werd door Jozef II in 1783 afgeschaft. Te Brugge bevonden klooster en terreinen zich in het oosten van de stad, begrensd door de huidige Kazernevest, Langestraat en Koopmansstraat.

De Waterhalle dient afgebroken te worden voor zover de materialen kunnen herbruikt worden voor de kazerne. De rest van het gebouw moet samen met het terrein verkocht worden. Het eerste zou 35.000 florijnen opbrengen, het tweede 15.000 florijnen.

Op 30 november 1786²⁶ gaat men over tot de publieke aanbesteding van de afbraak, opgedeeld in drie tranches, het timmerwerk, het metselwerk, en lood en leien.

Het blijkt echter dat alleen belangselling is voor de laatste tranche ; niemand meldt zich aan voor de aanneming van het timmer- of metselwerk. Eind januari 1787 doet het gerucht de ronde in Brugge dat er particulier overgegaan is tot de aanbesteding van de afbraak ; de stadsmagistraat stuurt naar aanleiding hiervan op 4 februari een brief naar de regering om nadere uitleg, en vraagt een nieuwe openbare aanbesteding.

Hierop krijgt zij echter geen antwoord, maar ontvangt op 1 maart een brief, geschreven namens Marie Christine en Albert dd. 24 februari, waarin bevel wordt gegeven de ontvangstkantoren en de hoofdwacht, die zich bevinden in de Waterhalle, zonder dralen te verplaatsen en te herbouwen in de Halle (van het Belfort), en dit naar de instructies van De Mahieu. Zoals blijkt uit een brief van de stadsmagistraat aan De Mahieu van 12 maart was men daar toen reeds mee begonnen.

2. De afbraak

Totaal onverwacht starten in april²⁷ de afbraakwerken. Zonder het

26. B.S.A., *Oud Archief*, 298 : *Waterhalle* (1782-1789), *Retroactes concernant la Démolition du Batiment, nommé Waterhalle en la Ville de Bruges, sous la Direction du colonel De Brou*, (17 juni 1787).

B.S.A., *Handschriften*, 51, J. VAN WALLEGHEM, *Oktober 1786 - Februari 1788*, fol. 32-33.

27. De juiste dag verschilt naar gelang de documenten :

B.S.A., *Oud Archief*, 298 : *Waterhalle*, (1782-1789), Brief van L. Feijs aan de regering, (17 juli 1787) : 17 april 1787.

M.F. ALLAERT, *Ghedinckboek van M.F. Allaert, beginnende van het jaer Ons Heeren 1713*, uitg. door A. SCHOUTEET, Brugge, 1953, p. 59 : 16 april 1787 ; B.S.A., *Handschriften*, 51 : J. VAN WALLEGHEM, *Oktober 1786 - Februari 1788*, fol. 88-89 : tussen 15 en 22 april 1787.

De afbraak van de Waterhalle te Brugge (1787-1789)

medeweten van de stadsmagistraat had De Mahieu immers contact opgenomen met drie ondernemers voor het timmerwerk, metselwerk en het lood, respectievelijk J.B. Bauwens, L. Feys en J. Vlamincq. Het contract met Bauwens werd opgesteld op 31 januari ; dit hield in dat het bruikbare hout diende overgebracht te worden naar het terrein van de gewezen Karthuizers, het niet bruikbare hout zou verkocht worden ; bovendien moest de bestaande plankenvloer van het gebouw intact blijven tot de afbraak van het timmerwerk voltooid was, en verbond de timmerman er zich toe de afbraak te beëindigen op het einde van mei. Anderzijds kreeg Bauwens het uit te voeren timmerwerk aan de kazerne op het terrein van de gewezen Karthuizers toegewezen.

Het contract met Feys werd opgesteld op 2 februari. Hierin werd overeengekomen dat Feys al het metselwerk, d.w.z. de muren van de Waterhalle, diende af te breken. De nog bruikbare stenen moesten overgebracht worden naar het Klooster van de gewezen Karthuizers, de rest zou verkocht worden. Anderzijds werd dan afgesproken dat Feys bij de verbouwingen van het Klooster het metselwerk zou toegewezen krijgen.

Het contract met J. Vlamincq werd wellicht in dezelfde periode opgesteld. Hiermee verbond Vlamincq zich ertoe alle leien en al het lood van de Waterhalle af te nemen, waarbij hoogstwaarschijnlijk het nog bruikbare materiaal diende overgebracht te worden naar het terrein van de gewezen Karthuizers.

Dit contract hield tevens in dat Vlamincq de bedekking van de nieuwe kazerne bij de Karthuizers mocht verzorgen.

Deze drie ondernemers waren — naar een latere verklaring van de stadsmagistraat — «(...) les mêmes, que par une pareil jeu, on avoit introduit dans l'entreprise du nouveau Magasin d'Entrepôt au Bassin²⁸ et que la même Regie avoit substitué à l'entrepreneur public pour la construction de la nouvelle douane c'est-à-dire les ouvriers favorisés des officiers du génie et leurs adhérens».

De goedkeuring door de regering van de contracten ging door op 24 februari en werd via de «Receveur principal des Droits de sa Majesté» doorgegeven aan de ondernemers.

Wat betreft de precieze aanvang van de afbraakwerken, variëren de data der documenten van 16 tot 27 april²⁷. Heel waarschijnlijk ligt die dichter bij 16 dan bij 27 april omdat reeds op 26 april De Mahieu de stadsmagistraat belast met de organisatie van de verkoop van oud hout, afkomstig uit de afbraak, die de week daarop moet doorgaan. Bovendien zijn de bronnen die resp. 16 april en de week van 15 tot 22 april vermelden, meer betrouwbaar dan de andere.

Deze verkoop van oud hout diende door te gaan tussen 27 april en 1 mei, maar werd om een of andere reden uitgesteld. Dit staat ten minste te lezen in een brief die De Mahieu stuurt aan de magistraat waarbij de laatste verantwoording gevraagd wordt en het bevel krijgt de verkoop te laten doorgaan op 2 mei.

De verkoop ging door, maar een nauwkeurigere datering dan degene die J. Van Walleghe²⁹ geeft, nl. variërend tussen 2 en 6 mei, konden wij niet vinden.

Een belangrijk document is het verzoek van wethouders en gemeenteraad van Brugge, aan De Mahieu dd. 12 mei, om de voorwaarden en aanbestedingen van de afbraak van de Waterhalle door te geven, waaruit blijkt dat De Mahieu verzuimd had deze documenten door te spelen aan de stadsmagistraat, eigenaar van de Waterhalle. Nog dezelfde dag antwoordt De Mahieu dat hij voor de afbraak in zijn hoedanigheid van raadgever van de regering te werk is gesteld ; als de stadsmagistraat informatie wil over die onderneming, dient ze zich te wenden tot de regering. Diezelfde dag schrijft J. Van Walleghe³⁰ dat de oppervlakte van de Waterhalle zowat half afgebroken is, samen met de meeste schouwpijpen. Op 15 mei schrijft de stad een brief naar de regering, waarin zij haar beklag doet over De Brou en De Mahieu, en over het feit dat zij als eigenares volkomen buiten de afbraakonderneming van de Waterhalle gehouden wordt. Daarbij vraagt ze dan ook dat een getrouwe kopie van de voorwaarden van de onderneming, goedgekeurd door de regering, zou doorgestuurd worden.

28. De onderneming waarvan sprake ging door in 1781-'82.

29. B.S.A., *Handschriften* : 51 : J. VAN WALLEGHEM, *Oktober 1786 - Februari 1788*, fol. 99.

30. *Id.*, fol. 106.

Op 27 mei laat Brussel weten dat een kopie van deze voorwaarden is opgezonden naar intendant De Mahieu, maar als de magistraat navraag doet bij deze laatste schijnt De Mahieu niets ontvangen te hebben. Vanuit Brugge wordt op 4 juni voor de tweede keer naar de regering te Brussel geschreven, waarbij men verzoekt de nodige stappen te doen om de magistraat de bewuste voorwaarden te bezorgen.

Vanuit Brussel wordt op 7 juni bevel gegeven alle werken in verband met de kazerne op het terrein van de gewezen Karthuizers en de afbraak van de Waterhalle stil te leggen ; dit bevel wordt door de stad op 9 juni officieel uitgevaardigd³¹.

Een reden hiervoor wordt niet gegeven. Mogelijk heeft het te maken met de financiering van beide projecten, want het bevel wordt begeleid met de vraag of de kazernes die er staan, noodzakelijke en dringende herstellingen eisen. Bovendien schrijft de stadsmagistraat op 17 juni dat het enige project dat uigevoerd is en waarvan de opbrengst, samen met enkele andere projecten de financiering van de nieuwe kazerne moest helpen dragen, geschat was op 6.000 florijnen, maar bij de openbare verkoop slechts 2.500 florijnen had opgebracht. Met andere woorden De Brou heeft in zijn schatting zich sterk vergist, waardoor de stad het geld — waarvan het totaal, volgens de magistraat boven dit bedrag nog 89.000 florijnen bedraagt — ergens anders zal moeten vinden. Een andere conclusie is dat te Brussel het vertrouwen in De Brou en De Mahieu niet meer absoluut is, mede ook door de verschillende klachten van de magistraat van Brugge.

31. B.S.A., *Oud Archief*, 298 : *Waterhalle*, (1782-1789), Brief van de regering aan de magistraat van Brugge, (7 juni 1787) ; Brief van Feijs en Bauwens aan de burgemeester en schepenen van Brugge, (z.d.) ; Brief van Bauwens aan de regering, (14 juni 1787) ; *Retroactes, concernant la Démolition du Batiment, nommé Waterhalle en la Ville de Bruges, sous la Direction du Colonel De Brou*, (17 juni 1787) ; Brief van Feijs aan de regering, (17 juli 1787) ; M.F. ALLAERT, *Ghedinckboek*, p. 59 ; B.S.A., *Handschriften*, 51, J. VAN WALLEGHEM, *Oktober 1786 - Februari 1788*, fol. 137 ; B.S.A., *Handschriften*, 52 : P. LE DOULX, *Cronijcke ofte Brugsche dagh-aenteekeningen behelsende de gedenckweerdigste Geschiedenissen de welcke binnen deselve stad als daer ontrent voorgevallen sijn sedert het jaer 1786 tot het jaer 1790*, fol. 22v.

Op 17 juni stelt de magistraat een verslag op, waarin de gebeurtenissen tussen 28 september 1786 en 17 juni 1787 — zoals hierboven beschreven — bevestigd worden.

Uit de tekst blijkt dat de magistraat niet hoog ophoop met De Brou en De Mahieu ; men suggereert zelfs dat zij de regering in Brussel om de tuin hebben geleid met het project het garnizoen te concentreren op één welbepaalde plaats, terwijl zij anderzijds de stadsmagistraat zolang mogelijk hebben proberen te ontwijken. Dezelfde toon blijkt uit een brief van burgemeester, schepenen en raad van Brugge, opgesteld op 3 juli 1787, die tevens in de vorm van een plakkaat werd bekendgemaakt³². Hierin wordt duidelijke taal gesproken : «(...) ces Messieurs sont parvenu à surprendre leurs Altesses Royales, à les induire en erreur sur la prétendue nécessité de construire des nouvelles Cazernes d'une étendue considérable, ainsi que sur la fausse économie de démolir à cet effet la Waterhalle».

Bovendien wenst de magistraat hoe dan ook niet verantwoordelijk gesteld te worden voor de verbintenissen die De Brou en De Mahieu hebben aangegaan, aangezien deze nog altijd niet aan haar zijn doorgespeeld : «La ville de Bruges est assez malheureuse de voir à demi ruiné un bâtiment, qui à coûté à son peuple de sommes immenses, qui fut le plus beau magasin de l'Europe, admiré des Etrangers et util à l'Administration par le parti qu'elle en pouvoit tirer en mille et mille occasions, trop avancé pour le rétablir, impossible de le conserver dans l'état où on l'a réduit : la Ville a plutôt le droit de réclamer une indemnité à charge de la cabale intrigante, qui a suscité cette distruction».

Daarom juicht zij het voorstel toe, kolonel De Brou en (intendant ?) De Mahieu te ontslaan van de leiding en administratie van deze afbraak en bouwwerken, alhoewel zij wel verantwoordelijk moeten blijven voor alle uitgaven, schadevergoedingen en contracten die zij aangegaan hebben buiten het medeweten van de administratie,

32. B.S.A., *Plakaten, ordonnantiën en reglementen der stad. XVI tot XVIII eeuw*, Ref. 33, 60 : Plakkaat opgesteld door de stadsmagistraat in verband met de afbraak van de Waterhalle, (3 juli 1787).

wiens eigendom het is. Op 5 juli stuurt het Brugs stadsbestuur een brief aan de regering waarin herhaald wordt dat het stadsbestuur nog altijd niet beschikt over de contracten die De Mahieu heeft aangegaan, en verzocht wordt alle bewuste contracten te bezorgen en te bevestigen of het project van de kazerne als onnodig mag beschouwd worden.

Ondertussen reageren Bauwens, de timmerman en Feys, de metseraannemer die bezig was de muren van de Waterhalle af te breken en de fundamenteën van de nieuwe kazerne zou leggen. Zij vragen schadevergoeding aan Burgemeester en Schepenen van Brugge, en — in het geval de afbraak van de Waterhalle en de bouw van de kazerne doorgaat — onder dezelfde voorwaarden voort te mogen werken. Beiden dringen hierop aan omdat zij — naar hun zeggen — het gevaarlijkste werk hebben uitgevoerd, omdat zij verplicht waren het materiaal ter plaatse te laten (waardoor het beschadigd werd) en omdat zij voor dit project andere werken hebben moeten afzeggen.

Met andere woorden de Brugse magistraat weigert iedere verantwoordelijkheid, zowel wat betreft de uitvoering als de uitbetaling. De brieven die de ondernemers sturen, bewijzen dat men ook te Brussel niet tot een oplossing gekomen is met De Brou en De Mahieu.

Het duurt nog tot 30 juli vooraleer de magistraat te Brugge uit Brussel de originele plannen van de Waterhalle en de nieuwe kazerne krijgt, samen met de authentieke copieën van de voorwaarden van aanbesteding van de afbraak van de Waterhalle en de bouw van de bewuste kazerne.

De dag daarop krijgen Burgemeester, schepenen en raad van Brugge een brief van Feys, de persoon die in de afbraak van de Waterhalle de muren voor zijn rekening had genomen. Hierin stelt hij het plan voor, in het geval de kazerne op het terrein der Karthuizers niet gebouwd wordt, de Waterhalle te herstellen : «(...) dat men als dan sal weeren geheel het dack van dito Waterhalle met alle het hautewerck soo van de gebinden als van den ondersolder als dan te weeren geheel den looden solder met als dan het selve voorwerck te verhoogen met eene atique, de welcke als dan sal maecken eene derde stasie, om daer boven het selve met een afvallende dack al agter te overdecken den agtermeur, tot alle welcke sufficientelijck bevonden wordt alle het noodig hautewerck, als kepers schallie baut,

ende meer als d'heeft overig van de schallien. Als dan de onderste trappen te laeten doorschieten met een gat door de vouwte ende dan boven onder den daecke te separeren met sijn scheemeuren op den voet als onder.

Voorders het swaerste haut dan te gebruijcken voor pillotten tot eene caeijsinge, die soude moeten gemaectt worden van langhsten de Waeterhalle. Op de breedte van vijftwintig ofte meer voeten uijt den meur van den cant van het bisdom tot sueven van alle het water, hetgonne aldaer is hebbende sijnen toeganck. Soo dat als dan agter het aldaer blijven staende werck sal blijven ten meylant van vijftig a 60 voet waer op eelck voorhuys ofte woonste sal hebben sijn agter uijt, om aldaer op te connen gemaectt worden sijne voordere gerieven. Aengaende den muer van den cant van de breijdelstraete ende al den cant van het wisselbrugsken de selve meuren te breijngen op de oogde van den meur van de voorgasse om in cas van middels aldaer te connen maecken sijn gerieven ende woonsten».

Uit deze brief is duidelijk waarop Feys aanstuurt ; ook hij zal wel weten hoe de magistraat staat tegenover het ganse afbraakproject en, gebruik makend van de onbekende bestemming van het ruïneus gebouw, heeft hij een plan opgesteld waar beide partijen baat bij kunnen hebben. De magistraat enerzijds krijgt de gelegenheid om een prestigieus gebouw opnieuw te herstellen, anderzijds kan Feys de dubieuze zaak waarin hij verwickeld is, op een eervolle (en goed betaalde) manier afronden. Onverwacht meldt J. Van Walleghem begin december³³, dat men de schoorstenen van de Waterhalle terug aan het opmetzen is. Dit is eigenaardig, gezien in een brief van de Brugse magistraat aan de regering, dd. 18 december 1787, gepraat wordt over «la demolition ulterieure des halles, trop avancée pour être réparées». Bovendien is er daarin ook sprake van een maatschappij, die geïnteresseerd is in de aankoop van het restant van het gebouw en het terrein, om er een aantal huizen te bouwen.

De bedoeling die men heeft met het herstel van de schouwen van de Waterhalle ligt niet zo direct voor de hand.

33. B.S.A., *Handschriften*, 51 : J. VAN WALLEGHEM, *Oktober 1786 - februari 1788*, fol. 425.

Op 12 maart 1788 stuurt de magistraat een brief naar Brussel, waaruit blijkt dat er een overeenkomst is gesloten met de ondernemers van de afbraak van de Waterhalle. Bovendien stelt zij twee andere personen voor, die plannen hebben in verband met de halfafgebroken Waterhalle. De eerste particulier presenteert de afbraak te voltooien en de rei in te kokeren. Daar bovenop zou hij een gebouw zetten, onderverdeeld in zeventien individuele woningen. Hiervoor vraagt hij aan de stad afbraakmateriaal, evenals de bezittitels van de grond. In ruil daarvoor biedt hij 600 florijnen. Het tweede plan dat wordt voorgesteld, houdt in dat de stad de twee uiteinden van de Waterhalle verkoopt, waar twee paviljoenen dienen gebouwd te worden. Het overgebleven deel van het gebouw zou ten laste blijven van de stad.

Met andere woorden, de verschillende ingediende plannen voorzien merendeels in de bouw van woningen. Er is dus zeker interesse voor het uiteindelijke lot van de Waterhalle. Anderzijds blijkt dat de commissie in Brussel die hiervoor verantwoordelijk is³⁴ hoge normen stelt, aangezien ze zich niet haast een beslissing te nemen.

Zoals blijkt uit een brief van de regering, op 23 juli 1788, gericht aan het stadsbestuur, heeft deze laatste op 17 maart ll. een volgende reeks opmerkingen opgezonden. Het advies hierop houdt in dat de ondernemers van de afbraak, op basis van de overeenkomst (dezelfde waarvan sprake op 12 maart 1788 ?), schadeloos moeten gesteld worden. Bovendien moet overgegaan worden tot de verkoop van het terrein en de gebouwen van de Waterhalle, waarvan het geheel in tien percelen moet gedeeld worden, met de voorwaarden dat de nieuwe gebouwen een welbepaalde hoogte hebben en dat op ieder terrein de waterleiding dient gebouwd te worden. Deze verkoop, evenals de verkoop van de materialen die van de Waterhalle komen, moet gepaard gaan met de nodige publiciteit. Deze richtlijnen worden uitgevoerd en op 22 oktober 1788³⁵ wordt alles ingesteld : het

34. m.n. de Raad van Financiën, dep. Domaines et Finances.

35. B.S.A., *Oud Archief*, 298 : *Waterhalle*, (1782-1789), Nota (van een secretaris ?) in verband met de verkoop van de waterhalle, (z.d.) *Handschriften*, 51, J. VAN WALLEGHEM, *Maart 1788 - oktober 1789*, fol. 189. *Handschriften*, 52 : P. LE DOULX, *Cronijcke...*, fol. 47.

blijkt echter dat slechts één van de tien percelen interessant bevonden wordt, zodat men er opnieuw toe besluit het terrein en bouwresten als één geheel te verkopen³⁶.

Op 7 november wordt een rapport opgesteld met de aanbiedingen die voor het verwerven van het terrein en de gebouwen van de Waterhalle zijn binnengekomen, en verstuurd naar de regering te Brussel.

Deze laatste antwoordt op 22 december dat de binnengekomen aanbiedingen niet zijn goedgekeurd. De magistraat moet alle latere aanbiedingen, begeleid van haar advies, doorsturen. De ultieme datum hiervoor is vastgesteld op 1 februari van het volgend jaar.

Reeds twee dagen later, op 24 december, brengt de magistraat van Brugge de regering in Brussel op de hoogte van een nieuwe aanbieding. Die komt van een maatschappij, waarvan slechts één lid — Dumortier — bij naam wordt genoemd, die twee plannen heeft voorgesteld. Beiden voorzien verschillende woningen, geïntegreerd binnen één gebouw. Indien het eerste plan de voorkeur krijgt, wil de bedoelde maatschappij niets betalen, gezien de kosten voor de realisatie zo al hoog genoeg zullen zijn ; als het tweede plan gekozen wordt is zij bereid 6.000 florijnen te betalen. De magistraat verkiest het eerste plan omdat het gebouw daarop beter geproportioneerd is, en beter past in het omringende kader van de Markt, terwijl de huizen die erin voorzien zijn, ruimer zijn dan op het tweede plan. Zij vindt immers dat in een dergelijke belangrijke beslissing geld niet mag meespelen.

Aangezien de plannen waarover sprake, niet meer bij deze brief zitten, is het onzeker hoe ze er precies uitzagen, terwijl uit de beschrijving van de magistraat weinig relevants te halen is. Er zijn echter twee plannen teruggevonden, één op het stadsarchief te

36. Zie voetnoot 35 ; B.S.A., *Oud Archief*, 298 : *Waterhalle*, (1782-1789), Veiligheidsvoorwaarden van de Waterhalle : a. in tien afzonderlijke delen, b. in één deel, (z.d.).

Brugge³⁷, één op het Rijksarchief te Brussel³⁸, die hiervoor in aanmerking komen. Op het eerste is genoteerd : «N° 1. Gepresenteert aan het magistraet der stadt Brugghe den 19 xbe 1788 (get.) O Donnoghue». Op het tweede staat : «N° 2. gepresenteert aen het magistraet der stadt van Brugghe den 19 xber 1788 (get.) ô Donnoghue».

Beiden stellen een gebouw voor in classicistische stijl. Centraal zijn er drie traveeën met portiek, fronton en belvédère, die aan de linker- en rechterzijde herhaald worden. Tussen deze duidelijk geaccentueerde traveeën zijn er deuren en langwerpige vensters, die in het eerste plan samen achttien traveeën tellen, in het tweede plan samen dertig traveeën. Het aantal traveeën, samen met de afwerking van de gevel, vormen het essentiële onderscheid tussen beide, wat overeenkomt met de beschrijving die de magistraat geeft. Bovendien toont vooral plan 1 opvallende gelijkenissen met het uiteindelijk gerealiseerd gebouw³⁹. Reeds op 8 januari 1789 krijgt de magistraat antwoord op haar brief : er wordt verzocht om een duidelijke en gedetailleerde beschrijving van plan 1.

Op 13 januari verbinden de aanbieders er zich toe, indien het goevernement plan 1 goedkeurt, dit plan uit te voeren.

De dag daarna stuurt de magistraat het verslag op dat door de regering in de brief van 8 januari was gevraagd. De beschrijving van het gebouw bevestigt de indruk dat de plannen, gevonden op het stadsarchief te Brugge en op het rijksarchief te Brussel, inderdaad de plannen zijn die voorgesteld worden : op plan 1 zijn er achttien huizen voorzien, elk bestaande uit een kelder (te verhuren voor 25 florijnen per jaar), gelijkvloers en tussenverdieping (samen te verhuren voor 60 florijnen), en een attiek (te verhuren voor 40 florijnen) ;

37. B.S.A., *Oud Archief*, 298 : *Waterhalle*, (1782-1789), Plan ter vervanging van de Waterhalle (1788).

38. B.A.R.A., *Kaarten en plannen in handschrift*, 1808 : *Élévation projetée d'un bâtiment destiné à remplacer celui dit Waterhal, à Bruges, présentée au magistrat de cette ville, le 19 déc. 1788, par O'Donnoghue*, (19e eeuwse kopie ?).

39. Dit gebouw is op verschillende iconografische documenten voorgesteld. Zie hiervoor : G. MICHIELS, *Iconografie der stad Brugge*, 1, Brugge, 1974.

de voorziene diepte is 36 à 40 voet. Naast achttien dergelijke huizen zouden er dan nog vier huizen zijn, elk bestaande uit een kelder, gelijkvloers en attiek (samen te verhuuren voor 220 florijnen), en vijftig voet diep. Op plan 2 is ieder huis slechts 24 voet diep, minder hoog en bijgevolg minder ruim, zodat de individuele waarde niet zo hoog ligt als in het eerste plan. Bovendien is het geheel minder versierd en minder passend op het grote marktplein.

Op 19 januari krijgt de stad toelating van de regering om plan 1, dat het terugstuurt, te laten uitvoeren.

De kandidaat-kopers worden op de hoogte gebracht en «op den 26 januarij heeft men binnen dese stadt brugge een begin gemaekt met het demolieren en afbreken van de half afgebroken Waterhalle, van welke men sedert den 9 juni 1787 (...) tot nog toe niet het alderminste hadde vermogen af te breken, en welk werk sedert als dan om redens aldaer vermeld op 't onvoorsiens gestaekt wiert. Naer verscheijde herhaelde presentatien (...), zoo van verkoop als instel, is het verdemolieren van heel dit groot gebouw, bij consent van het gouvernement generael, gelaeten aen vier geunnieerde baesen deser stadt brugge, te wesen Sr. Dumortier meester timmerman, Sr. Sassenbrouck plafonneur, Sr. Brulois steenhouwer en Sr. Engelet matsenaer. Heele het gebouw zal door dese zoo haest mogelijk worden geplaneert, en op den zelve grondt zal volgens het plan, door hun aengeboden een alderschoonste gebouw gemakt worden, bestaende in een gelijk werk van twintig huijsen, die conforme hunne teekening moeten gemakt worden⁴⁰».

De 14e maart wordt een hallegebod⁴¹ uitgevaardigd, waarin aangekondigd wordt dat in verband met de veranderingswerken aan de Waterhalle, de ondergelegen rei zal opgevuld worden, «(...) soo ist dat den heere ende... ordonneert van nu vooortaen ende tot andere ordonnantie, diergelijck grijs ofte andere matiere naer geseijde reije te transporteeren, ende te storten ter plaetse aen hun bij de directeurs van den gemelden bouw aen te wijsen».

40. B.S.A. *Handschriften*, 51 : J. VAN WALLEGHEM, Maart 1788 - Oktober 1789, fol. 234.

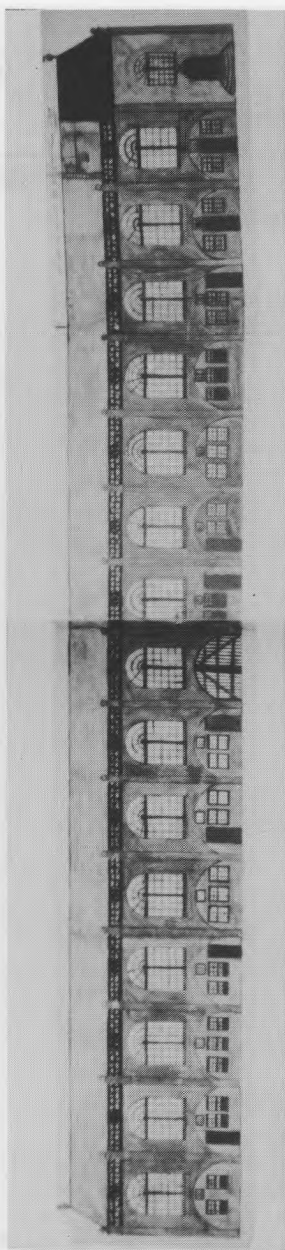
41. B.S.A., *Oud Archief*, 120 : *Hallegeboden*, (1490-1796), Reg. 36, 98, fol. 97.

De afbraak van de Waterhalle te Brugge (1787-1789)

In 1789 werd de afbraak van de Waterhalle voltooid, dempte men de rei die eronder liep en op 22 juli legde men de eerste steen van het nieuwe nu classicistische gebouw⁴².

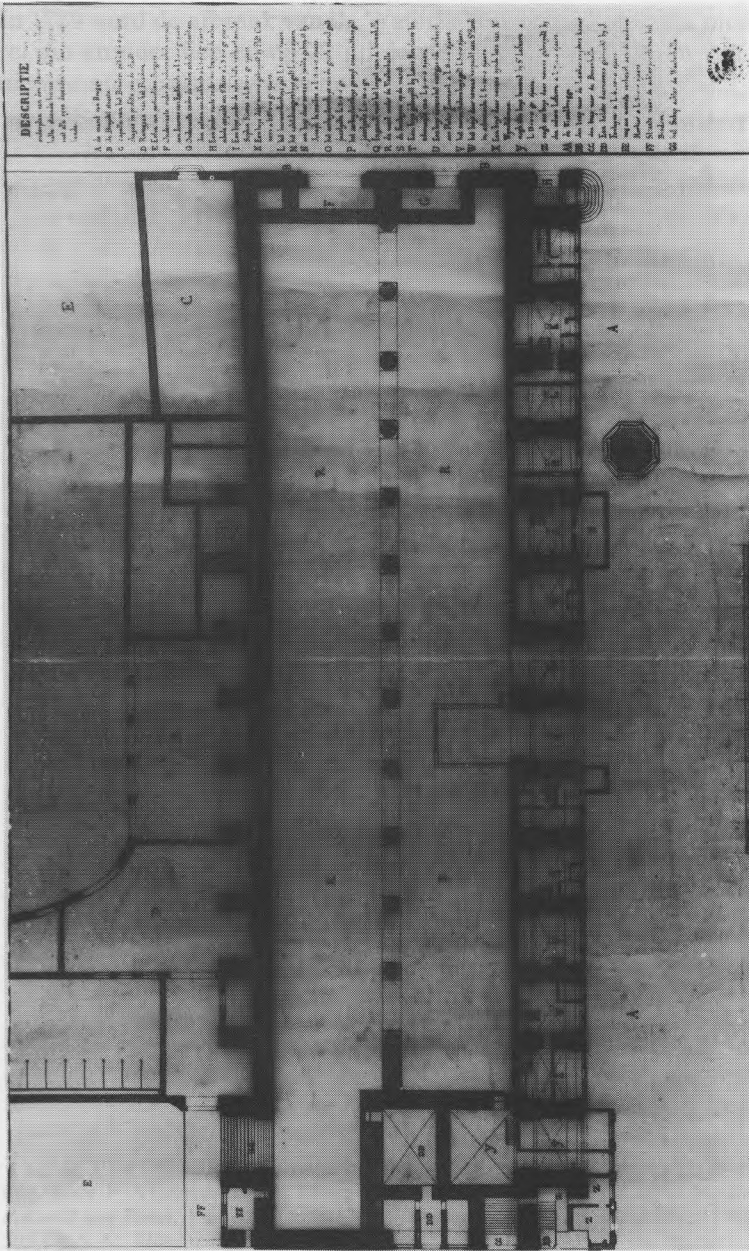
september 1984

42. R. COPPIETERS, *Journal d'évènements divers et remarquables (1767-1797)*, uitg. door P. VERHAEGEN, Brugge, 1907, p. 152 ; V. VERMEERSCH, *Brugge duizend jaar kunst, Van Karolingisch tot Neogotisch 875-1875*, Antwerpen, (1981), p. 395 ; B.S.A., *Handschriften*, 51 : P. LE DOULX, *Cronijcke*, fol. 77-77v.

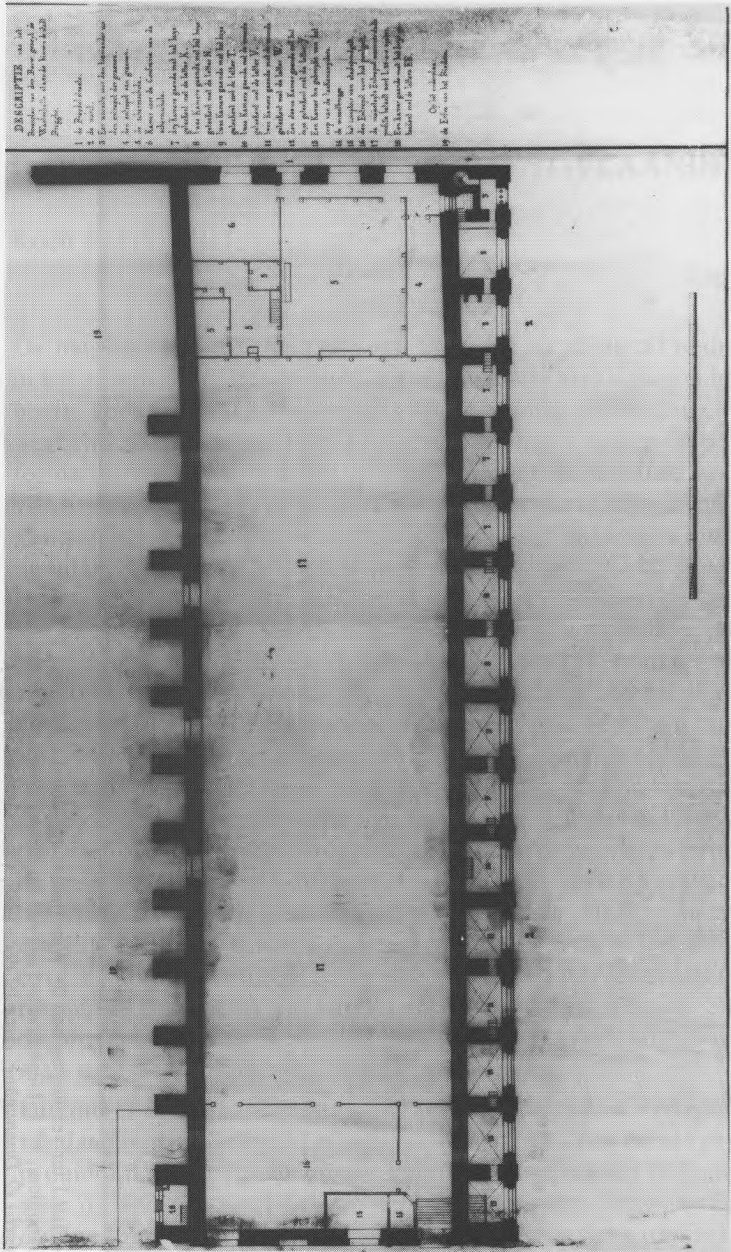


«De Waterhalle in de Middeleeuwen».
Anoniem, *De Waterhalle te Brugge 1787*, op den 16 april afgehebroocken 1787, z. d.
(Privé-verzameling M.G. Brugge).

De afbraak van de Waterhalle te Brugge (1787-1789)



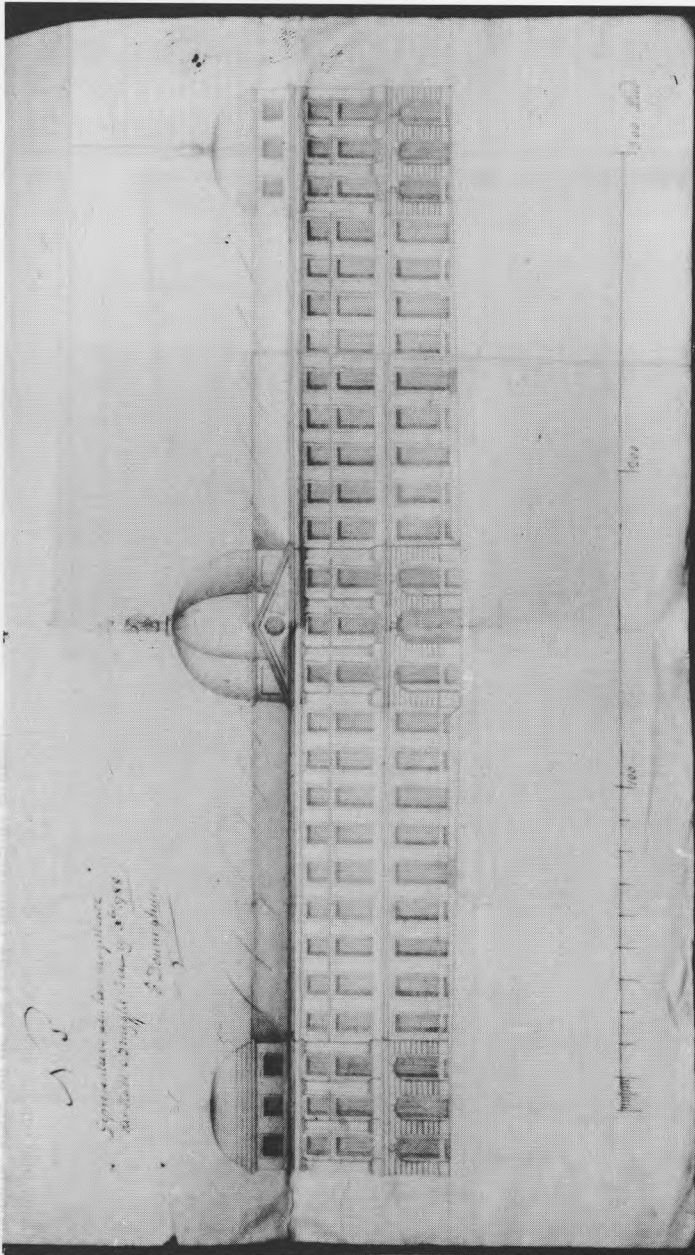
«Descriptie van het onderplan van den Bauw geseijt de Waeterhalle». Anoniem, kopie uit de 19e eeuw (Rijksarchief Brugge).



- DESCRIFTIE** van het
Binnenland van den Baue gemaal, te
Waterhalle, in de stad Brugge, in de
Brugge.
1. de Poort der Halle.
 2. de voor- en achterdeuren der Halle.
 3. de voor- en achterdeuren der Halle.
 4. de voor- en achterdeuren der Halle.
 5. de voor- en achterdeuren der Halle.
 6. de voor- en achterdeuren der Halle.
 7. de voor- en achterdeuren der Halle.
 8. de voor- en achterdeuren der Halle.
 9. de voor- en achterdeuren der Halle.
 10. de voor- en achterdeuren der Halle.
 11. de voor- en achterdeuren der Halle.
 12. de voor- en achterdeuren der Halle.
 13. de voor- en achterdeuren der Halle.
 14. de voor- en achterdeuren der Halle.
 15. de voor- en achterdeuren der Halle.
 16. de voor- en achterdeuren der Halle.
 17. de voor- en achterdeuren der Halle.
 18. de voor- en achterdeuren der Halle.
 19. de voor- en achterdeuren der Halle.

«Description van het bovenplan van den Bauw geseijt de Waterhalle». Anoniem, kopie uit de 19e eeuw (Rijksarchief Brugge).

De afbraak van de Waterhalle te Brugge (1787-1789)



«Plan 1 ter vervanging van de Waterhalle, ingediend op 19 dec. 1788». Anoniem, N° 1. Gepresenteert aan het magistrat der Stadt Brugge den 19 xber 1788. (get.) Ó Donnoghue, circa 19 dec. 1788, (Stadsarchief Brugge).

DAENSISTISCHE KIEZERS IN WEST-VLAANDEREN

Koen ROTSAERT

De neiging om het belang van een politieke stroming uit te drukken in het aantal zetels dat de partij bij wetgevende verkiezingen behaald heeft, leidt tot een onvolledige en vertekende voorstelling van de werkelijkheid. Wie de juiste krachtverhoudingen tussen de politieke formaties wil kennen, moet beschikken over de precieze verdeling van het aantal uitgebrachte stemmen. Geen enkel kiessysteem is erin geslaagd de werkelijke verhouding tussen de behaalde stemmen en de uiteindelijke zetelverdeling juist weer te geven. Aldus is er steeds een numeriek verschil tussen het «werkelijke land» van de kiezer en het «wettelijke land» van de verkozenen. Dit was uiteraard het geval vóór de invoering in ons land in 1900 van het principe van de evenredige vertegenwoordiging. Voordien gingen alle zetels van een kiesarrondissement naar de lijst die de helft plus één stem bekomen had. Een gering stemmenverschil tussen de concurrerende groepen had voor gevolg dat bijna de helft van het kiezerskorps in het parlement niet vertegenwoordigd was. Maar ook ons huidig systeem met evenredige vertegenwoordiging en stemmenappartering over de grenzen van een kiesdistrict heen, biedt nog geen onaanvechtbare oplossing voor het gestelde probleem. Daar blijft vooreerst de moeilijke kwestie van een exacte verdeling van de te behalen zetels over de arrondissementen, en dit spijs de achtereenvolgende zetelaanpassingen. Ook het feit dat de appartering niet «speelt» over de provinciegrenzen, belemmert een correcte «vertaling» van stemmen naar zetels.

Uit dit alles blijkt dat het parlement noch in het verleden noch vandaag het spiegelbeeld is van het stemgedrag van de burgers. Het is duidelijk dat die «scheefgetrokken» verhouding het flagrantst was vóór de invoering in 1900 van de evenredige vertegenwoordiging en ook nog vóór de aanneming in 1919 van de zgn. appartering.

Het is precies in die periode dat het daensisme in ons land een niet onbelangrijke rol gespeeld heeft, ook in West-Vlaanderen ! De beweging ontstond in 1893 als een brede coalitie van dissidente katholieken, radicaal vlaamsgezinden en sociaal geëngageerde voorvechters. Zij streefde ernaar de Vlaamse massa te ontvoogden door haar een niet-socialistisch alternatief te bieden voor de conservatieve Katholieke Partij¹. De Aalsterse priester Adolf Daens (1839-1907) die het programma van de «Kristene Volkspartij» opstelde en voor die partij in 1894 naar het parlement gestuurd werd, werd de naamgever van de beweging. De historiografie richtte zich nadien haast volledig op de figuur van A. Daens en de daensistische strijd in Aalst. Ze beperkte zich lange tijd tot de politieke strijd tussen A. Daens en de katholieke staatsman Charles Woeste die toevallig in hetzelfde arrondissement verkiezingskandidaat was, en tot het conflict tussen de priester en zijn bisschop Mgr. Stillemans. Niet te verwonderen dat tot op heden bij een breed publiek de vertekende visie aanwezig is, dat het daensisme een lokaal Aalsters verschijnsel was. Niets is minder waar ! De laatste decennia hebben tal van historische studiën aangetoond dat de daensistische beweging in heel het Vlaamse land voorbereid werd en zich er ontwikkelde als een stroming van ebbe en vloed : vanuit heel Vlaanderen werden aanvankelijk alle krachten op Aalst geconcentreerd en vanuit Aalst deinde de beweging terug over het grootste gedeelte van datzelfde Vlaamse land². In veruit de meeste arrondissementen hebben de christen-democraten van de strekking Daens aan diverse parlementsverkiezingen deelgenomen³. Zij boden vóór de eerste wereldoorlog een vierde weg naast de katholieke, liberale en socialistische.

1. Elias, Dr. H. : Priester Daens en de Christene Volkspartij 1893-1907, Aalst 1940 ; Van Isacker, Prof. Dr. K. : Het daensisme, Antwerpen 1959 ; Wils, Prof. Dr. L. : Het Daensisme. De opstand van het Zuidvlaamse platteland, Leuven 1969.

2. Landuyt, H. : De evolutie van de daensistische beweging. De daensistische beweging. Catalogus, Aalst 1981.

3. De daensisten stelden alleen kandidaten voor de kamer van volksvertegenwoordigers voor. Zij namen geen deel aan de verkiezingen voor de senaat.

Achteraf is duidelijk gebleken dat de daensistische beweging als brede en volkse beweging een aanzienlijke betekenis gehad heeft in het emancipatieproces van het Vlaamse volk, o.m. als «zweppartij» die de conservatieve en francofone Katholieke Partij gedwongen heeft meer ruimte te geven aan de ontluikende christen-democratie en vlaamsgezindheid in eigen rangen.

In West-Vlaanderen ontwikkelde de daensistische beweging zich vanuit twee centra : Brugge in het noorden en de streek Kortrijk-Waregem in het zuiden van de provincie. De «Kristene Volkspartij» is er tot na de eerste wereldoorlog actief geweest in het gebied ten oosten van de as Middelkerke - Ploegsteert, tzt. in die gewesten waar de industrialisatie al op gang was gekomen en waar het sociaal probleem aldus op het voorplan stond. In het overwegend agrarisch gebleven westelijke deel van de provincie, kwam de dissidente partij niet van de grond.

De verkiezingsuitslagen die de daensisten in West-Vlaanderen behaald hebben en die hieronder worden samengebracht, geven een beeld van de omvang van de beweging in die provincie. Hoogtepunten en dieptepunten wisselen elkaar af. De verkiezing van priester Florimond Fonteyne (1856-1923) als daensistische volksvertegenwoordiger voor het arrondissement Brugge in 1912, was de markantste gebeurtenis uit de geschiedenis van de «Kristene Volkspartij» in West-Vlaanderen⁴.

Het opzoeken en in schema brengen van de verkiezingsresultaten die de Westvlaamse daensisten behaald hebben, verliep niet zonder moeilijkheden.

Voor de periode 1894-1914 konden we gebruik maken van het opzoekingswerk van prof. H. Balthazar van de R.U.G.⁵ die de stemmenverdeling onder de politieke partijen in alle Belgische arrondissementen achterhaalde en de percentages berekende. Voor wat West-Vlaanderen betreft, ontdekten we echter in dat werk een

4. Rotsaert, K. : Priester Fonteyne en het fonteynisme te Brugge, Brugge 1975.

5. Balthazar, Prof. Dr. H. : Verkiezingsuitslagen. De geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België, Antwerpen 1960.

aantal onnauwkeurigheden die we hieronder rechtgezet hebben. De cijfers voor de algemene verkiezingen van 1894, 1900 en 1912 vond Balthazar in de «Annuaire statistique de la Belgique» (tot 1910) en in de «Annuaire statistique de la Belgique et du Congo» (vanaf 1911). Voor de partiële verkiezingen⁶ deed hij vooral een beroep op de krantencollecties uit die tijd, maar wijst daarbij op de verschillen tussen het cijfermateriaal naargelang de krant die het publiceert. Dat is een vaststelling die wij eveneens deden bij vergelijking van de verkiezingsresultaten in diverse Westvlaamse kranten. (De Gazette van Brugge en West-Vlaanderen, De Gazette van Kortrijk, De Gazette van Roeselare, De Gazette van Tielt, Feuille d'Ostende, La Patrie e.a.) Bij prof. R. Van Eenoo vonden we voor diezelfde periode gedetailleerde uitslagen voor het arrondissement Brugge⁷. Tenslotte zijn er de cijfers die we aantroffen in de academische proefschriften van F.J. Verdoodt, die de stemmen die de daensistische kandidaat Hector Plancquaert (1863-1953) in verschillende Westvlaamse arrondissementen achter zijn naam verzamelde, samengebracht heeft⁸, en van W. Maervoet die werkte over verkiezingen en verkiezingsuitslagen in het arrondissement Oostende⁹.

Voor de stemverrichtingen van na 1918, waaraan de daensisten als onafhankelijke partij nog deelgenomen hebben, vonden we de resultaten in het uitvoerige werk van R. De Smet, R. Evalenko en W. Fraeys : «Atlas des élections belges 1919-1954». Tot onze verwondering merkten we daarin onvolledige uitslagen voor het arrondissement Kortrijk. Gelukkig vonden we voor datzelfde arrondissement de officiële resultaten in het Rijksarchief van Kortrijk en in het Bethunefonds in de stadsbibliotheek aldaar¹⁰.

6. In de provincie West-Vlaanderen hadden partiële verkiezingen plaats in 1896, 1902, 1906 en 1910.

7. Van Eenoo, Prof. Dr. R. : Een bijdrage tot de geschiedenis der arbeidersbeweging te Brugge 1864-1914, Leuven-Parijs 1959.

8. Verdoodt, F.-J., Hector Plancquaert, de daensistische beweging en het plancquaertisme. Licentiaatsverhandeling, Gent 1979.

9. Maervoet, W. : De politieke evolutie in het arrondissement Oostende 1830-1914. Licentiaatsverhandeling, Gent 1966.

10. Rijksarchief, Stad Kortrijk, Modern Archief, Bundels 5415-5515. Stadsbiblio-

Daarmee waren de problemen nog niet van de baan. Daar was ook nog de kwestie van de kartellijsten. In sommige arrondissementen hebben de daensisten voor bepaalde verkiezingen een kartel gesloten met liberalen en socialisten. Om in dit geval de daensistische aanhang te kennen, hebben we het aantal stemmen die de kandidaten van de «Kristene Volkspartij» op de kartellijst achter hun naam wisten te verzamelen, opgezocht. Maar ook hier stuitte we op verschillen naargelang de bron.

Onze pogingen om de uitslagen per kanton te achterhalen mislukten omwille van de onvolledige, tegenstrijdige en vaak ontbrekende bronnen. Het zou alleen mogelijk geweest zijn tot op het vlak van het kanton af te dalen voor de periode na 1918, en die is niet meer relevant voor het daensisme.

Nochtans zijn kantonale resultaten dikwijls zeer belangrijk omdat ze niet zelden afwijken van de arrondissementele en ons iets leren over de relatie tussen b.v. de sociale status en het stemgedrag¹¹.

Tenslotte nog een paar bedenkingen bij de interpretatie van onderstaande tabel. Men moet weten dat vóór de verkiezingen van 1919, tzt. vóór de invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht, het aantal uitgebrachte stemmen niet gelijk was aan het aantal kiezers. Het stelsel van het algemeen meervoudig stemrecht, dat voor het eerst in 1894 toegepast werd, gaf aan gezinshoofden, vermogenden en houders van bepaalde diploma's, één of twee bijkomende stemmen. Aldus kan niet uitgemaakt worden hoeveel kiezers achter een bepaald aantal behaalde stemmen stonden¹². We mogen wel aannemen dat een groot deel van de daensistische kiezers slechts over één stem beschikten.

theek Kortrijk, Bethunefonds, Verkiezingen 1896-1925.

11. Sommige arrondissementen bevatten een overwegend stedelijk kanton en één of meer agrarische kantons. Het verschil in stemgedrag tussen die, qua bevolking anders samengestelde kiesomschrijvingen, is soms vrij opmerkelijk en leerrijk.

12. Een voorbeeld van het arrondissement Roeselare-Tielt in 1912 : Er waren 41.634 kiezers voor de kamer van volksvertegenwoordigers en er werden 62.596 stemmen uitgebracht. (Gazette van Tielt, 18-5-1912).

Een andere opmerking is deze : vóór 1900 gebeurde het kiezen enkel op naam van een persoon. Om de resultaten per partij te kennen was het enige middel, alleen rekening te houden met de stemmen van de kandidaten die per lijst de hoogste score boekten. En dan bestond er in die tijd nog de mogelijkheid om te «panacheren», d.i. zijn stem verdelen onder kandidaten van verschillende lijsten.

Ondanks deze onvolkomenheden geeft onderstaande tabel toch een betrouwbaar beeld van wat de daensistische aanhang in West-Vlaanderen geweest is.

Table with 2 columns: Year, Percentage of votes for the Daensist party. The text is mirrored and difficult to read, but appears to be a table of election results.

VERKIEZINGSRESULTATEN - WESTVLAAMS DAENSISME (kamer van volksvertegenwoordigers)

ARRONDISSEMENTEN (a)	1895	1896	1900	1902	1906	1910	1912	1919	1921	1925
BRUGGE	STEMMEN		4.011	5.295	3.066	2.726	8.422	4.134	698	
	%		9,7 %	12,3 %	6,6 %	5,5 %	16,3 %	11,2 %	1,8 %	
KORTRIJK	STEMMEN		9.759	3.176	3.807	1.547	3.804	818	583	672
	%		17,2 %	5,7 %	6,6 %	2,4 %	5,5 %	2,2 %	1,6 %	1 % (g) 1,1 % (h)
OOSTENDE (b)	STEMMEN	1.682	2.282							
	%	9 % (d)	11,4 %							
OOSTENDE-DIKSMUIDE-VEURNE (b)	STEMMEN			1.077						
	%			2,3 %			(e)			
ROESELARE (c)	STEMMEN		3.407							
	%		11,6 %							
ROESELARE-TIELT (c)	STEMMEN					956	1.048	62		
	%					1,7 %	1,9 %	0,1 % (f)		

VOETNOTEN BIJ TABEL :

- (a) Alleen in het arrondissement Ieper hebben de daensisten niet deelgenomen aan verkiezingen. De dissidente katholieken die er in 1906 een kartel aangingen met liberalen en socialisten waren geen daensisten. Zij werden echter in de daensistische pers als geestesverwanten beschouwd, vandaar dat ze in het werk van Balhazar als christen-democraten aangeduid worden (p. 601).
- (b) Vóór 1900 waren Oostende, Diksmuide en Veurne drie afzonderlijke arrondissementen. In de laatste twee hebben de daensisten vóór dat tijdstip aan geen verkiezingen deelgenomen.
- (c) Vóór 1900 waren Roeslare en Tielt eveneens twee afzonderlijke arrondissementen. In Tielt hebben de daensisten vóór dat jaar evermin lijsten ingediend.
- (d) De tussentijdse verkiezingen in 1895 in het arrondissement Oostende waren het gevolg van het plotsse overlijden van de katholieke volksvertegenwoordiger Jules Carbon.
- (e) Het zgn. anticlerikale kartel dat in het arrondissement Oostende-Diksmuide-Veurne voor de verkiezingen van 1906 werd aangegaan, bevatte geen kandidaat die voor daensist doorging. Wel werden de christen-democraten aangespoord op die kartellijst te stemmen. Aldus besluit Balhazar «met inbegrip van de christen-democraten» (p. 601).
- (f) Balhazar vermeldt niet dat de Brugse daensist C. Moeyaert deel uitmaakte van het kartel van liberalen en socialisten voor de verkiezingen van 1912 in het arrondissement Roeslare-Tielt (p. 602).
- (g) De «Atlas des élections Belges», waarvan hoger sprake, vermeldt niet dat de Kortrijkse daensisten in 1921 met een afzonderlijke lijst opkwamen.
- (h) De «Atlas» maakt geen gewag van de daensistische lijst en telt de stemmen die deze lijst behaalde bij die van de Vlaams-nationalisten.

DE LEYN'S BIOGRAFIEËN IN TWEE REGISTERS VAN SINT-SALVATORS

B. JANSSENS DE BISTHOVEN

In zijn hoedanigheid van secretaris van de kerkfabriek van de Sint-Salvators kathedraal te Brugge, van 19 juni 1885 tot 26 april 1896, schreef Alfons De Leyn een aantal historische aantekeningen in het *Registre D des délibérations du bureau des marguilliers de la cathédrale de Bruges*, 1886-1946 (in het Nederlands vanaf 27 april 1913), alsook in het register F, zonder titel, dat de verslagen bevat van de vergaderingen van de kerkraad van 1 januari 1888 tot 8 augustus 1947 (in het Nederlands vanaf 23 mei 1913). Beide registers zijn bewaard in het archief van het bisdom, respectievelijk onder nr. S 182 Register D en S 183 Register F.

A. De Leyn, geboren te Brugge op 8 oktober 1838, werd doctor in de rechten te Leuven in 1863. Hij werd priester gewijd op 22 december 1866 en was opeenvolgend leraar in de derde Latijnse aan het kleinseminarie te Roeselare (1867-1872), directeur van de lagere afdeling van het St.-Lodewijkcollege te Brugge (1872-1878) en principaal van dit laatste (1878-1883). In september 1883 werd hij benoemd tot ere-kanunnik en lid van de commissie voor kloosterzaken en in 1899 tot titulaire kanunnik. Hij overleed in de nacht van 27 tot 28 september 1902, 63 jaar oud¹.

Zijn historische bijdragen in gemelde registers van de kerkfabriek betreffen kanunniken van St.-Salvators en drie bisschoppen van Brugge. Hier volgt de alfabetische lijst van deze bijdragen met verwijzing naar de vindplaats.

1. H. ROMMEL, *M. le chanoine A. De Leyn*, in *Annales de la Société d'Emulation*, 54, 1904 (uitgegeven in 1905), p. 311-349.

ANDRIES Jozef, geboren te Ruddervoorde op 23 juni 1796, overleden te Brugge op 9 maart 1886, titulaire kanunnik, S 182, p. 7-12.

ARENTS de BEERTEGHEM Théodore, geboren te Brugge 11 juni 1816, aldaar overleden 8 april 1886, titulaire kanunnik, S 182, p. 15-17.

BILLIAU Petrus, geboren te Poperinge 9 april 1812, overleden te Brugge 26 augustus 1886, ere-kanunnik, pastoor van de H. Magdalena te Brugge, S 182, p. 27-29.

BOONE Aimé, geboren te Vlamertinge 14 december 1823, overleden te Brugge 23 februari 1890, ere-kanunnik, ekonoom van het Engels seminarie, S 182, p. 87-89.

BOONE Henricus, geboren te Kassel 20 september 1809, overleden te Ieper 30 september 1887, ere-kanunnik, deken van Ieper, S 182, p. 46-49.

DE BRABANDERE Pieter, bisschop van Brugge van 12 juni 1894 tot 31 maart 1895. Consecratie en installatie, S 183, p. 93-107. Overlijden en begrafenis, S 183, p. 115-124.

DE HAERNE Désiré, geboren te Ieper 4 juli 1804, overleden te Sint-Josse-ten-Node 22 maart 1890, ere-kanunnik, volksvertegenwoordiger, S 182, p. 91-95.

DELBAR Henri, geboren te Moeskroen 7 juni 1833, overleden te Menen 24 november 1894, ere-kanunnik, deken van Menen, S 182, p. 195-197.

DESSEIN Petrus, geboren te Wervik 13 november 1811, overleden te Brugge 10 maart 1891, titulaire kanunnik, president van het groot-seminarie, S 182, p. 108-110.

FAICT Jan Jozef, bisschop van Brugge van 18 oktober 1864 tot 4 januari 1984. Jubileum van 8 augustus 1889 : 50 jaar priesterschap en 25 jaar episcopaat, S 183, p. 23-46. Overlijden en begrafenis, S 183, p. 77-85, alsook S 182, p. 159-162.

JUNGMANN Bernard, geboren te Munster 1 maart 1833, overleden te Leuven 12 januari 1895, ere-kanunnik, professor te Leuven, S 182, p. 197-199.

LEURIDAN Pieter, geboren te Alveringem 25 september 1824, overleden te Brugge 1 mei 1893, ere-kanunnik. Jubileum van 25 jaar pastoorsschap in St.-Salvators op 11 oktober 1892, S 182, p. 133-138. Necrologie, S 182, p. 146-149.

MEERSSEMAN Leo, geboren te Geluvelde 18 oktober 1824, overleden te Torhout 7 februari 1891, ere-kanunnik, directeur van de normaalschool te Torhout, S 182, p. 103-106.

VAN HOVE Bruno, geboren te Izegem 5 november 1819, overleden te Tielt 19 augustus 1891, titulaire kanunnik, vicaris generaal, S 182, p. 114-119.

VAN LEDE Edmond, geboren te Brugge 31 januari 1828, aldaar overleden 6 april 1912, ere-kanunnik. Installatie als pastoor van Sint-Salvators op 6 juni 1893, S 182, p. 150-154.

VERDEGEM Dominiek, geboren te Sint-Kruis-Winkel 4 juli 1793, overleden te Brugge 20 februari 1888, ere-kanunnik, archivaris van het bisdom, S 182, p. 53-55.

WAFFELAERT Gustaaf Jozef, bisschop van Brugge van 25 juli 1895 tot 18 december 1931. Consecratie en installatie, S 183, p. 127-138.

Volledigheidshalve moeten nog vermeld worden : het verslag van A. De Leyn betreffende de plechtige erkenning en verheffing van de relieken van de zalige Karel de Goede op 22 augustus 1886, S 182, p. 23-26, en de ontroerende lijkrede door hem op het kerkhof voorgedragen bij de begrafenis van Charles Muûls, voorzitter van de kerkfabriek (1885-1897), geboren te Brugge in 1811 en aldaar overleden op 28 maart 1899, S 182, p. 232-236².

2. De biografieën van A. De Leyn betreffende de kanunniken Frederic Van Coillie († 4 november 1884), Livinus Bruneel († 8 februari 1885) en Albert De Man († 13 april 1885), welke volgens H. Rommel, *art. cit.*, p. 336, insgelijks in de registers van de kerkfabriek waren ingelast, werden niet teruggevonden. Waarschijnlijk bevinden zij zich in het verdwenen Register C.

BOEKBESPREKINGEN

B. AUGUSTIJN en E. PALMBOOM, Bronnen voor de agrarische geschiedenis van het middeleeuwse graafschap Vlaanderen. Deel I. Dokumenten bewaard in het Rijksarchief te Gent. Gent, 1983, XI + 606 p. + kaart (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis. Publikatie nr. 72). 960 BFr.

Het is bekend dat het publiek dat archiefdepots bezoekt steeds omvangrijker wordt. Velen onder hen zijn niet als vorser opgeleid en vragen dat de archiefdiensten a.h.w. als dokumentatiecentrum voor hun belangstellings-sfeer zouden optreden. Zij vragen dus naar alle dokumenten over een bepaald domein, over de familie X, Y of Z, naar de bronnen voor de geschiedenis van de fiscaliteit, de ontwikkeling van de katoenindustrie of de landbouw. Vanzelfsprekend kan het georganiseerde openbaar archief vragen van die aard niet beantwoorden : de inventarissen zijn immers opgesteld en geordend naargelang van de *functionele* rol die een dokument in de werking en het beheer van de archiefscheppende instantie heeft gespeeld (beraadslaging, begroting, rekening, briefwisseling, enz.). Terzelfdertijd de inhoudelijke aspecten van de dokumentatie kunnen belichten is een bijkomende dienstverlening waarvan het archief als instelling met de totaal ontoereikende middelen waarover het beschikt, slechts kan dromen.

Daarom zijn bepaalde organismen, waaronder het Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, begonnen met het uitlichten uit de inventarissen van de stukken die voor hun eigen onderzoek inhoudelijk belang hebben. Ook onderhavig inventarisatieproject onder de leiding van Prof. Dr. A. Verhulst moet in dit kader gesitueerd worden. De auteurs deden dit werk van lange adem (de uitvoering van het project duurde ongeveer 5 jaar) grondig en degelijk. Zij vergenoegden er zich vanzelfsprekend niet mee de bestaande inventarissen te exciperen, maar onderwierpen ieder dokument dat voor hun opzet in aanmerking kwam aan een nieuw onderzoek. Niettegenstaande het feit dat de auteurs slechts deze dokumenten weerhiel-den «die als boekhoudkundige of administratieve beheersdokumenten kunnen worden bestempeld in de enge zin van het woord, nl. pacht- en cijns- en renteboeken, evenals de sinds de late middeleeuwen in grote getale bewaarde rekeningen» (p. VIII) werden meer dan 5.000 beheersdokumenten uit het Rijksarchief te Gent beschreven in ongeveer 1.250 paragrafen. (p. IV).

De beschrijvingen werden gerangschikt volgens de archieffondsen waarin de beschreven documenten worden bewaard : «eerst komen de archieven van de kerkelijke instellingen aan bod..., daarna de archieven van de openbare besturen... en tenslotte deze van de adel en andere niet-kerkelijke grootgrondbezitters. De grafelijke archieven te Gent bewaard kregen slechts een beknopte behandeling, omdat ze in een later deel zullen worden hernomen». Het is de bedoeling aan het einde van het project de toponiemen in een globale overzichtelijke index samen te brengen. Toch werd nu reeds een voorlopig register van moeilijk te identificeren toponiemen toegevoegd. Maar dat register, zoals het nu voorligt, biedt geen enkel voordeel. Men kan bij gebrek aan bladverwijzing immers niet terugvinden waar het geciteerde toponiem voorkomt terwijl dit juist één van de grote voordelen t.o.v. de bestaande inventarissen had moeten worden ! Het is ons dus niet mogelijk geweest bepaalde vragen door de «index» opgeroepen, op hun gegrondheid te toetsen. Toch willen wij hier volgende vragen of suggesties zonder meer aan de auteurs doorspelen : kan Beile geen verschrijving zijn voor Heile ? Ligt Cattelare niet te Eeklo (cf. De Flou) ? Is *Dierdonc* geen toponiem te Ruiselede of te Meulebeke (cf. De Flou) ? De mogelijke identificatie van Wijseghem met Wesseghem (bij Ursel) moet m.i. onderzocht worden.

Dit volume «bronnen» zal ongetwijfeld diensten bewijzen en tijdswinst toelaten — die nog groter zal worden eens een index voorhanden zal zijn — aan vorsers die de agrarische geschiedenis in Vlaanderen in de middeleeuwen bestuderen. Het beantwoordt ten volle aan de bedoeling de gebruiker een naslagwerk over de massa bewaarde archieven ter hand te stellen.

J. MERTENS

De Duinenabdij (1627-1796) en het Grootseminarie (1833-1983) te Brugge, Bewoners / Gebouwen / Kunstpatrimonium ; onder redactie van Adelbert Denaux en Eric Vanden Berghe, Lannoo / Tielt / Weesp, 1984, 342 blz., geïll., 1.980 fr.

Met de uitgave van dit boek vierde de seminariegemeenschap haar jubileum van 150 jaar. Twaalf specialisten komen aan het woord om het gebouw en zijn bewoners (dl. I), het archief en de bibliotheek (dl. II), de schilderijen en grisailles (dl. III) een grotere bekendheid te geven bij de Westvlaamse bevolking en andere belangstellenden. Aangezien bij de heroprichting van het bisdom Brugge op 27 mei 1834, de seminaristen hun intrek namen in het gebouwencomplex van de vroegere Duinenabdij werd ook de geschiedenis van de voormalige abdij sinds haar vestiging te Brugge behandeld.

Johan BONNY, de opvolger van Paul Declerck als professor in de kerkgeschiedenis aan het seminarie nam laatstgenoemd deel van het werk voor zijn rekening. In *DE DUINENABDIJ TE BRUGGE (1627-1796)* (pp. 15-41)

wijst hij erop dat de monniken die met abt B. Campmans in of vanuit Ten Bogaarde (Koksijde) waren opgeleid of die tot de stichtingsgemeenschap te Brugge behoorden, sterk intellectueel gevormd waren. Twee van hen verwierven een ruime bekendheid, de moralist Johannes Caramuel en de historicus Carolus de Visch. Caramuel ontpopte zich als een hevig en overtuigd anti-jansenist en verdedigde de anti-jansenistische laxistische morele stellingen. Carolus de Visch was niet alleen de voornaamste geschiedschrijver van de Duinenabdij maar ook één van de bijzonderste Brugse historici. Na de twee genoemden leverden de Duinheren geen hoogstaande intellectuele of artistieke bijdragen meer.

In het conflict rond de strikte observantie (terugkeer tot de oorspronkelijke strenge beleving van de regel van Benedictus) volgde de Duinenabdij de gematigde houding van Cîteaux. Bonny meent dat het anti-jansenisme, de zakelijke jezuïetenspiritualiteit en het Vlaams-barokke levensoptimisme van Caramuel hieraan niet vreemd was.

De geschiedenis van HET GROOTSEMINARIE TE BRUGGE (1833-1983) (pp. 43-74) — in de houdsopgave p. 5 staat 1933 i.p.v. 1983 — is van de hand van Adelbert DENAUX de huidige president van het seminarie. Hij wijst er op dat een seminarie allereerst gevormd wordt door de professoren en de studenten. Bij de stichting van het seminarie bestond het professorenkorps noodgedwongen grotendeels uit ongeschoolde krachten. Opvallend is dat heel dit korps afkomstig was uit Zuid West-Vlaanderen dat tot 1801 tot het bisdom Ieper behoorde. Een verklaring hiervoor geeft s. niet. Vanaf het midden van de 19e eeuw kon het seminarie beschikken over professoren met een wetenschappelijk prestige dat tot ver buiten de grenzen van ons land bekend was. De start van het seminarie was beloftevol. Het aantal priesterkandidaten nam toe en bereikte een hoogteunt in 1953-62 (51,9 per jaar). Het liberale overwicht in de periode 1876-1884 verklaart de inzinking van het aantal kandidaten in 1883-92, de eerste wereldoorlog was verantwoordelijk voor de belangrijke daling van het aantal kandidaten in 1913-22. De vermindering van het aantal priesterkandidaten in 1903-12 wordt door s. niet verklaard. Misschien kan onderzocht worden of niet meer priesterkandidaten voor een missiecongregatie opteerden sinds de Conventie van 26 mei 1906 tussen de Heilige Stoel en de Onafhankelijke Kongostaat de missies verplichtte scholen op te richten en aan de inboorlingen landbouw en vakonderwijs te verstrekken. Dezelfde Conventie voorzag een staatsubsidie voor priesters die hun bediening in een vaste residentie uitoefenden.

In de achteruitgang na 1962 manifesteert zich duidelijk de culturele en kerkelijke crisis die de Westerse wereld sinds de zestiger jaren dooreenschudt. Toch ziet schrijver de toekomst eerder rooskleurig tegemoet. In 1983 en 1984 kwamen telkens meer dan 20 kandidaten binnen tegenover gemiddeld 15,3 in 1973-82. Waar de overgrote meerderheid van de kandidaten vroeger uit de Latijnse humaniora van het vrij onderwijs kwamen, komen er

in 1975-80 nog slechts 47,5 % uit de Latijnse humaniora. De auteur onderzocht niet of het % kandidaten afkomstig uit het vrij onderwijs in de laatste jaren al dan niet afnam.

Nog een klein detail : dat Frankrijk pas op 22 juli (1940) (p. 68) de wapenstilstand zou getekend hebben zal wel een grap zijn van het zetduivel-tje.

Toely DE JAEGERE, *DE BOUWGESCHIEDENIS VAN DE DUINEN-ABDIJ TE BRUGGE* (pp. 75-103). Bij gebrek aan archiefdocumenten poogde s. de bouwgeschiedenis van de abdij gedurende de periode 1628-42 te reconstrueren aan de hand van literaire bronnen en iconografisch materiaal. Steunend op de gravure in de *Flandria Illustrata* en de summiere beschrijving van de abdij door C. de Visch meent zij dat de abdij gebouwd werd overeenkomstig het ideaalplan van de cisterciënzerbouwkunst maar dat in genoemde periode slechts een gedeelte van de abdijsgebouwen tot stand kwam n.l. de grote kruisgang met in het midden van de westelijke galerij de abtskapel, de twee verdiepingen tellende oost- en zuidvleugel en de noordvleugel die slechts een verdieping telde. Ook de zuidvleugel van de kleine kruisgang die het oude refugium van Ter Doest omvatte en een galerij aan de voorzijde van het refugium kwam in genoemde periode tot stand. De abdijskerk zou pas op het einde van de 18de eeuw opgericht worden ; in afwachting maakten de monniken gebruik van een noodkerk (zie pp. 86-93).

De inrichting van het Grootseminarie maakte allerlei herstellingswerken en de bouw van een nieuwe voorgevel noodzakelijk. Na wereldoorlog II werd ze vervangen door een pseudo 17e-eeuwse gevel.

Noël GEIRNAERT wijdt een paar bladzijden van zijn opstel *HET ARCHIEF VAN HET GROOTSEMINARIE TE BRUGGE* (pp. 107-123) aan de zorg die de monniken onder leiding van abt Campmans, aan hun archief besteed hebben. Het archief was niet alleen belangrijk voor het bewijzen van de rechten van de Duinenabdij op haar bezittingen. De contrareformatie zette de monniken er ook toe aan de eerbiedwaardigheid van hun abdij in het licht te stellen, terwijl door de ontwikkeling van de historiografie in de richting van het kritisch wetenschappelijk onderzoek de monniken meer en meer de authentieke bronnen consulteerden. Dit oorspronkelijk elan ging verloren na abt Campmans ; toch hadden de laatste monniken van de Duinenabdij genoeg tegenwoordigheid van geest om het archief uit de handen te houden van de republikeinse autoriteiten.

De beknopte inventaris van het archief, waaraan J. Bonny zijn medewerking verleende en die in bijlage van de bijdrage van Geirnaert gepubliceerd wordt, geeft een overzicht van de verschillende fondsen.

Roel VANDER PLAETSE verzorgde de *INDEX VAN DE HAND-SCHRIFTEN VAN HET GROOTSEMINARIE VAN BRUGGE* (pp. 125-135). In de inleiding op de index geeft hij een overzicht van de groei van

het handschriftenbezit en van de pogingen die sinds de middeleeuwen ondernomen werden om de handschriften te catalogeren. Belangrijk werk verrichtte prof. E.I. Strubbe die tijdens de oorlogsjaren 1940-45 met medewerking van E.H.J. Lambrecht een nieuwe catalogus samenstelde. Aangezien de eisen die thans aan dergelijke uitgaven worden gesteld veel strenger geworden zijn en het seminarie in 1955 nog een belangrijke partij handschriften verwierf is het onmogelijk deze catalogus die Geirnaert een indrukwekkend voorbeeld van nauwgezetheid en eruditie noemt, af te drukken.

Maurits SMEYERS en Bert CARDON, VIER EEUWEN VLAAMSE MINIATUURKUNST IN HANDSCHRIFTEN UIT HET GROOTSEMINARIE TE BRUGGE (pp. 137-188). De auteurs geven aan de hand van een beperkte keuze uit de verzameling handschriften van de oude kloosterbibliotheek, een overzicht van de boekverluchting in Vlaanderen van omstreeks 1200 tot in het begin van de 16e eeuw. Zij wijzen erop dat er een fundamenteel onderscheid bestaat tussen benedictijnse en cisterciënzer handschriften. De benedictijnen beschouwen de verluchting van het hs. als een verrijking van de tekst, de cisterciënzers opteerden voor meer eenvoud. Hun kort na 1150 geredigeerde statuten bepaalden dat slechts éénkleurige aanvangsletters mochten worden aangebracht. Alhoewel deze regel niet strikt toegepast werd valt in de cisterciënzer handschriften de afwezigheid van overbodige praal op.

Ter Doest en Ter Duinen hadden in de 12de eeuw ongetwijfeld hun eigen scriptoria maar men moet er rekening mee houden dat de monastieke scriptoria voor de versiering van de hs. veelal beroep deden op vreemde, vaak ambulante kunstenaars. Terwijl A. Viaene in zijn bijdrage stelt dat de codices uit de 13e-14e eeuw getuigen van de bloei van het scriptorium Dunense (zie p. 193) menen Smeyers en Cardon dat de abdijen vanaf de 13de eeuw voor het realiseren van de codices meer en meer beroep deden op lekenateliers. Een psalterium dat omstreeks 1260-70 ontstond getuigt van de bloei van de miniatuurkunst te Brugge. Einde 13e - begin 14e eeuw raakte Brugge als leidend centrum op het achterplan ten voordele van Gent dat sterker onder invloed stond van Frankrijk. Vanaf de 15e eeuw trad hierin verandering en ontstonden te Brugge, Bergen, Gent, Brussel, Antwerpen en Mechelen gespecialiseerde ateliers die uiterst verzorgd werk afleverden. Vanaf de 15e eeuw waren in de Zuidelijke Nederlanden ook reeds verschillende verluchtungsateliers bedrijvig.

Antoon VIANE, DE BIBLIOTHEEK VAN HET GROOTSEMINARIE TE BRUGGE (pp. 189-199). De tekst van de bijdrage — een lezing voorgedragen tijdens een academische zitting gehouden in het Grootseminarie in 1957 — verscheen reeds in *Collationes Brugensis et Gandavensis* (1957). Uit de tekst blijkt dat de kern van de bibliotheek gevormd werd door het fonds Van Susteren en het fonds Duinenabdij. Mgr. Van Susteren

bisschop van Brugge (1716-1742) had zijn rijke bibliotheek geschonken aan het door hem in de H. Geeststraat opgerichte seminarie. Dit seminarie werd in 1796 de verplichte residentie van de oudere onbeëdigde priesters. De bibliotheek ontsnapte hierdoor aan confiscatie.

Ook een gedeelte van de bibliotheek van de Duinenabdij ontsnapte aan confiscatie nl. de codices met miniaturen die, meent Viaene, in de abdij deel uitmaakten van een «constcabinet». Dit kabinet werd tijdig in veiligheid gebracht en bleef in het bezit van de laatste duinheer N. De Roover. Door toedoen van Mgr. Boussen kwamen beide genoemde fondsen in het bezit van de bibliotheek van het Grootseminarie.

Naast beide genoemde collecties konden de professoren van het seminarie, in de H. Geeststraat, de bibliotheek van Mgr. Malou raadplegen. Deze collectie die actueler was dan de seminariebibliotheek werd in 1955 naar de bibliotheek van het seminarie overgebracht.

Alfons DEWITTE, HET BOEKENBEZIT UIT DE 15e EN 16e EEUW IN DE BIBLIOTHEEK VAN HET GROOTSEMINARIE TE BRUGGE (pp. 201-214). Schrijver vestigt de aandacht op enkele van de precieuze banden en teksten uit de 15e-16e eeuw die Mgr. Malou wist bijeen te brengen. De paragrafen «Het bestand aan incunabelen», «Luther en de postincunabelen» en «Bijbeledities 1481-1599» overlappen elkaar gedeeltelijk. Zo vangt de par. Bijbeledities aan met de vermelding van een Amerbach-bijbel, 1481, afkomstig van De Duinen zelf. Deze incunabel wordt in de par. Incunabelen niet vermeld. De concordantielijst die s. in bijlage geeft plaatst de nummering van M.L. Polain (Catalogue des Livres Imprimés au Quinzième siècle des Bibliothèques de Belgique, Brussel 1932 (met supplement verschenen in 1978)), tegenover de nummering van het Grootseminarie, wat voor vorsers een handig te gebruiken werkinstrument zal zijn. De oproep van s., een tentoonstelling te organiseren van bijbeledities in het bezit van het Grootseminarie (p. 206 en 210) kan onderschreven worden.

Willy LE LOUP, BOEKBANDEN UIT DE BIBLIOTHEEK VAN HET GROOTSEMINARIE TE BRUGGE (pp. 215-229).

Conform de reeds genoemde statuten van de cisterciënzers werden de boekbanden in de 12e-13e eeuw bij de cisterciënzers heel sober gehouden : berderen bekleed met een nog harige koehuid die op perkament werd vastgenaaid. Bij de hs. die in het seminarie bewaard worden komen geen dergelijke banden voor. In de stadsbibliotheek van Brugge worden evenwel diverse aldus ingebonden hs. afkomstig van de Duinenabdij bewaard. Het vermoeden van de s. dat deze banden enkel rond de sobere, eerder wetenschappelijk interessante hs. aangebracht werden die later in de stadsbibliotheek belandden, wordt in de bijdrage van A. Viaene (p. 193) bevestigd.

Belangrijk omdat ze duidelijk naar de Duinenabdij als opdrachtgeefster verwijzen, zijn de heel sober versierde kalfslederen banden, waaronder een

14e eeuws hs. met een werk van Thomas van Aquino.

Abt Crabbe (15e eeuw) liet diverse hs. kopiëren, versieren en inbinden, o.a. bij de 15e eeuwse boekbinders Antoon van Cavere, Johannes van der Lende en Ludovicus Bloc.

Een aantal codices die deel uitmaakten van de bibliotheek van de Duinenabdij werden omstreeks 1625 heringebonden. Bij iedere van deze lederen banden op houten berderen is de blindstempeling aangebracht met één of een paar rolstempels. De versiering blijft vrij sober. Rijker zijn de z.g. Campmansbanden met goudstempeling op het voor- en achterplat en op de rug de verkorte titel van het werk. De boeken die Mgr. Van Susteren in kalfsleder liet herinbinden dragen op het voorplat het wapen en de spreuk van de bisschop. In de collectie Malou vestigt s. de aandacht op de reeks 16e eeuwse paneelstempel-banden waarin de neogotische ex-libris van J.B. Malou geplakt is en die opvallen door hun materiële gaafheid.

Gegevens over de manier van bewaren van hs. in de middeleeuwse bibliotheken, over de bindwijze, over enkele curiosa bij banden en zo meer verrijken de inhoud van deze bijdrage.

Hilde LOBELLE-CALUWE, HET SCHILDERIJENBEZIT VAN HET GROOTSEMINARIE TE BRUGGE (pp. 233-286). Het Grootseminarie gaat prat op een bijna volledige reeks abtspportretten vanaf abt Campmans en een twintigtal portretten van Duinheren die een belangrijke functie bekleed hebben of zich op een of andere manier verdienstelijk gemaakt hebben. Deze in ovale medaillons ingeschreven portretten werden na 1660 geschilderd.

Een verdere band tussen het Grootseminarie en de vroegere Duinenabdij wordt gevormd door afzonderlijke portretten van abten en Duinheren. In de abdij rijpte volgens s. reeds vroeg (begin 17e eeuw ?) het plan de bisschoppen van Brugge een plaats te geven in een portrettengalerij. Na de herinrichting van het bisdom in 1834 werd de traditie voortgezet maar van een eigenlijke reeks kan toch niet gesproken worden. Wat de collectie portretten van de voormalige bisschoppen van Ieper betreft meent s. dat ze pas in de 19e eeuw in het Grootseminarie tot de huidige verzameling werden samengebracht. De reeks landschappen in de nissen van de kruisgang zijn nauw geïntegreerd in de architectuur van het gebouw. Er mag aangenomen worden dat de meeste van deze landschappen van de hand zijn van de 17e eeuwse landschapsschilders Jacques d'Arthois, Balthazar d'Hooghe en Donatiaan Vanden Bogaerde. Het interieur van de z.g. bisschoppenkamer dateert uit de 17e-18e eeuw. Negentiende-eeuws (F.A. Wallays) zijn de 14 medaillonvormige kruiswegtaferelen in de kerk. In de 20e eeuw schonk dr. L. De Winter de kruisweg van A. Jamar aan het Grootseminarie. Het bijwonen van de boetprocessie te Veurne was voor Jamar de rechtstreekse aanleiding om kruiswegen te gaan schilderen. S. bespreekt verder nog een

reeks afzonderlijke schilderijen die én door de Duinenabdij én door het seminarie in de loop der tijden verworven werden. Een van de merkwaardigste is een 15e-eeuws drieluik dat teruggaat op het drieluik dat Dirk Bouts in 1464 schilderde voor de kapel van de Broederschap van het H. Sacrament in de St.-Pieterskerk te Leuven.

Boudewijn Janssens de Bisthoven, *DE GRAVEN VAN VLAANDEREN EN DE ABTEN VAN DE DUINENABDIJ* (pp. 287-335). Genoemde graven en abten komen voor op 17 panelen in het kleine pand. Pieter Vaillant liet in de Duinenabdij te Koksijde in 1480 de negen toen bestaande panelen vernieuwen. Toen de reeks in 1627 naar Brugge overgebracht werd, waren er reeds 13 klaar gekomen. De volledige reeks werd in 1834 op gebrekkige wijze hersteld. Door afschilfering en door onhandige restauraties zijn meerdere van de op de panelen geschilderde teksten geheel of gedeeltelijk onleesbaar geworden. Na de tweede wereldoorlog werden enkel beschadigde panelen gefixeerd en werd de hele reeks omlijst met glasramen.

De teksten betreffende de abten werden gekopieerd in het Magnum registrum archivi Dunensi (1650) en zo kon s. de verdwenen of onleesbaar geworden teksten optekenen. Hij geeft ze weer in bijlage van zijn bijdrage. De vertaling van de teksten geeft hij bij de bespreking van de verschillende panelen.

S. signaleerde ons volgende fouten :

- blz. 288 in de tekst Paneel 1, r. 14 en in de tekst in marge, afb. 144 : lees «keizer Constantijn VI van Constantinopel (met keizerskroon, scepter en wereldbol in de hand» i.pl.v. «Liederik van Harelbeke».
- blz. 304, paneel 8, derde laatste regel : lees «voor» i.pl.v. «tegen».

De publicatie van de teksten en de vertaling ervan zal velen welkom zijn. Op blz. 326 geeft de auteur een «chronologie van de vorsten en abten op de panelen».

De uitgave wordt afgesloten door een lijst van de 160 afbeeldingen (pp. 336-340) die in het boek voorkomen. Voor het overgrote deel van de illustraties hebben de kunstfotografen Paul STUYVEN en Hugo MAERTENS nieuwe (kwaliteitsfoto's) genomen (zie A. Denaux, Ten geleide).

President Denaux draagt het werk op aan wijlen president Kanunnik Paul Declerck († 1981) die het aanvankelijk initiatief nam tot jubileumuitgave (zie A. Denaux, Ten geleide, p.12).

Door de diversiteit van de behandelde onderwerpen, de wetenschappelijke waarde van de studies zal dit zeer verzorgd uitgegeven boek over het Grootseminarie, dat voortdurend refereert naar het rijke verleden van de Duinenabdij, de belangstelling van velen gaande houden.

G. DALLE

KRONIEK

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Licentiaatsverhandelingen Geschiedenis betreffende het vroegere graafschap Vlaanderen en de provincies Oost- en West-Vlaanderen.

R.U. Gent (academiejaar 1984-1985).

- ANNE Koenraad, *Archeologisch onderzoek in de gemeente Elversele (Temse) : prospectie, analyse, synthese* (Nenquin).
- BAERT Griet, *Bijdrage tot de studie van het lager onderwijs en de geletterdheid in de landelijke gemeenten Erembodegem, Assenede en Deinze tijdens de 17de en 18de eeuw* (Symoens).
- BASTIEN Nico, *Het laatmiddeleeuwse strafrecht in de Vier Ambachten. Een onderzoek naar de bestrijding van de criminaliteit in de 15de eeuw* (Prevenier).
- BEAUSAERT Benny, *De ontwikkeling van Knokke als badplaats : de aanleg van nieuwe woon- en villawijken (1887-1940). Een inleidende studie* (Van Eenoo).
- BEKAERT Filip, *Doven- en blindenonderwijs te Brugge, 1836-1929, Spermalie, een private instelling* (Van Eenoo).
- BERNARD Katelijne, *Openbare feesten te Gent, 1770-1820* (Brulez).
- BODE Martine, *Gentbrugge 1830-1940. Evolutie van plattelandsgemeente naar semi-industriële voorstad of de geschiedenis van een gemeente in de kering* (Balthazar).
- CALLENS Irmgard, *Leven en Werken in de Kasselrij Kortrijk. Sociaal-economische en demografische studie van de 18de eeuw* (Vandenbroeke).
- COOREMANS Lies, *Weezenzorg : de weeshuizen van de Gentse openbare liefdadigheid (1919-1940)* (Balthazar).
- CREVE Jan, *Het Verdinaso en zijn milities. Militievorming tussen beide wereldoorlogen in Vlaanderen en Nederland (1928-1941)* (Balthazar).
- DAUCHY Serge, *De appels uit Vlaanderen bij het parlement van Parijs 1320-1521. Een rechtshistorisch onderzoek* (Van Caenegem).
- DE KEYSER Marijke, *Weezenzorg : de weeshuizen van de Gentse openbare liefdadigheid (1890-1918)* (Balthazar).
- DE KEZEL Luc, *Structuur en conjunctuur van het grondbezit te Zaffelare (1748-1859)* (De Belder).
- DEL COURT Ann, *Archeologisch onderzoek in de gemeente Adegem : prospectie, analyse, synthese* (Nenquin).

- DE RIDDER Chris, *De penningkohieren als sociaal-ekonomische demografische bron. De Oudburg en het Meetjesland rond 1570* (Vandenbroeke).
- DE RIJKE Ann, *Humor als bron voor mentaliteitsgeschiedenis. Methodologisch ontwerp voor kwantificerend en kwalitatief onderzoek aan de hand van de Gentse weekbladpers tussen 1914 en 1940.* (Van Eenoo).
- DE SCHUYTER Inge, *Het nationaal toneel te Gent (1945-1965). Een sociaal-historische benadering* (Balthazar).
- DESMUL Carine, *De ondergang van een traditioneel linnencentrum. Kortrijk in de tweede helft van de negentiende eeuw. Een inleidende studie met behulp van erfenisangiften* (De Belder).
- DHONT Stefaan, *Het leven van de Gentse dokwerker, 1932-1964. Constanten en wijzigingen in het profiel van een beroeps categorie* (Balthazar).
- ELEWAUT Guy, *Herbergen in Gent, 1656-1795* (Brulez).
- GAUBLomme Doreen, *Macht en onmacht van de verschillende liberale fracties te Gent aan de vooravond van de eerste wereldoorlog (1910-1914)* (Van Eenoo).
- GEUBELS Peter, *De graantelling als bron voor sociale stratificatie* (Vandenbroeke).
- HERREMANS Luc, *Verandering en continuïteit van het politiek personeel. Burgemeesters en schepenen in het arrondissement Brugge van 1938 tot 1947* (Balthazar).
- HOLLEVOET Yann, *Archeologisch onderzoek in de gemeente Oudenburg : prospectie, analyse, synthese* (Nenquin).
- JACOBS Marc, «Charivari», *een aanzet tot interdisciplinaire studie van volksgedichten in Vlaanderen (einde 17de - begin 20ste eeuw)* (Brulez).
- KLUYSSE Mia, *Brieven aan de keizer. (Vlaamse) rekwesten aangeboden aan Jozef II gedurende zijn rondreis door de Nederlanden in 1781* (Van Eenoo).
- PLETINCK Erik, *De demografische evolutie van Oost-Vlaanderen (1561-1840). Een bronnenoverzicht* (Vandenbroeke).
- PRAET Guy, *Sociale veranderingen op het platteland in de achttiende eeuw : «Het land van Wedergrate» [Land van Aalst]* (Brulez).
- ROELENS Stefaan, *Clandestiene prostitutie te Kortrijk tussen 1887 en 1944* (Vandenbroeke).
- ROMBAUT Hans, *Verafgelegen domeinen van abdijen in Noord-Gallia. Op weg naar een typologie van het excentrisch bezit via een planmatig onderzoek in een aaneengesloten geheel van pagi* (Verhulst).
- SERCU Jef, *Het beeld van de Franse politiek in de Gentse en Brusselse pers (1919-1925). (Verdrag van Versailles-Locarnopakt* (Van Eenoo).
- SOERS Kristel, *Archeologisch onderzoek in de gemeente Assebroek : prospectie, analyse, synthese* (Nenquin).
- STABEL Peter, *Deinze, Eeklo en Kaprijke : kleine stadjes in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen (kleinschaligheid en stedelijk leven)* (Prevenier).

- TEMMERMAN Patrick, *Het beeld van Vlaanderen in buitenlandse, vooral historiografische werken in de 14de en 15de eeuw* (Prevenier).
- VAN CAUWENBERGHE Wim, *De houding van de Gentse pers tegenover de Italiaanse politiek, 1910-1925* (Van Eenoo).
- VAN DAELE Rudy, *Proeve tot een sociaal-economische studie van Gent op basis van de accijnsrekeningen (17de-18de eeuw)* (Vandenbroeke).
- VAN DEN ABEELE Hans, *De penningkohieren als sociaal-ekonomische en demografische bron. Het Land van Waas omstreeks 1571* (Vandenbroeke).
- VANDENABEELE Patrick, *De Oostendse drukkerijen. Een inleidend onderzoek naar het leven en het werk van een beroepsgroep (1780-1940)* (Van Eenoo).
- VAN OYEN Peter, *De Vlaamse Beweging te Sint-Niklaas, 1900-1914* (Van Eenoo).
- VAN RENTERGHEM Vera, *De Brugse studenten, 1817-1914* (Van Eenoo).
- VAN RYCKEGHEM Jan, *Eenvoud en raffinement. Een studie van de Gentse achttiende-eeuwse kleding in sociaal-ekonomisch perspectief* (Brulez).
- VERSTRAETE Mia, *Het verenigingsleven in Eeklo, 1830-1914* (Van Eenoo).
- VOS Bart, *De Bataviawijk [Gent]. Studie van een arbeidersbuurt in de eerste generatie (1836-1914)* (Balthazar).
- WILLEMS Godelieve, «Gevonden in de rolle...» *Vondelingen en verlaten kinderen in West-Europa. Onderzoek voor Gent in de 19de eeuw* (Vandenbroeke).

M. Ryckaert

K.U. Leuven (februarizittijd, 27 februari 1985)

- DE COCK Damienne, *Het beeld van de depressie der dertiger jaren in de geschiedenishandboeken van het middelbaar onderwijs in België, 1945-1982* (De Keyser).
- HENDRICKX Willem, *Het beeld van de kunst van de Renaissance in de belgische geschiedenishandboeken voor het middelbaar onderwijs, 1900-1920* (De Keyser).
- MOMMENS Thierry, *Politieke, institutionele en economische componenten in de ontwikkeling van de belgische zuivelsector tijdens het interbellum* (Van Molle).
- OPSOMMER Rik, *Elsegem 1166-1572. Proeve van een dorpsgeschiedenis op het Zuidvlaamse platteland* (Van Mingroot).
- VERCAEMST Emmanuel, *De adellijke familie van der Gracht van Moorseele (kasselrij Kortrijk, 1220-1554)* (Van Mingroot).
- VERLEYEN Albert, *Het ontwikkelings- en opvoedingswerk met volwassen arbeiders in het Algemeen Kristelijk Werkersverbond. 1918-1935* (Wils).

(junizittijd, 28 juni 1985)

- BENTEIN Peter, *Het dagblad «De Vlaamsche Stem» (Amsterdam 1915-1916). Het ontstaan van het aktivisme in Nederland (Wils).*
- DEHASQUE Godelieve, *Het beeld van de romantiek in de Belgische geschiedenis-handboeken voor het Middelbaar Onderwijs van 1900-1920 en van 1960-1980 (De Keyser).*
- DE MEESTER Pascale, *Belgische Spanjereizigers van 1830 tot 1914 (Stols).*
- DE PAUW Marc, *Het inkomen en de sociale positie van het onderwijzend personeel der lagere scholen in Oost-Vlaanderen tussen 1830 en 1878 (De Vroede).*
- DEPOORTERE Lutgard, *Het volksonderwijs in het decanaat Torhout in de 17e en 18e eeuw (Cloet).*
- DHAENS Anne, *De auteur Stijn Streuvels in de periode 1900-1919. De samenwerking met zijn uitgever L.J. Veen en de sociaal-economische positie van de auteur (Simons).*
- GENIE Karine, *Voor- en tegenstanders van J.J. Rousseau in de Zuidelijke Nederlanden met een toelichting bij «Démonstration de la foi catholique» van J.G. Sterck (De Schryver).*
- HENAU Brigitte, *De Belgisch-Britse handelsbetrekkingen 1919-1939 (Verachtert).*
- LAUWERS Annie, *De Boerinnenjeugdorganisatie, een kind van haar tijd. Ontstaan en groei (1911-1930) (Van Molle).*
- MEYSMAN Catherine, *Het inkomen van het onderwijzend personeel in België van 1895 tot 1914 (De Vroede).*
- SËYNAEVE Ann, *De Daensistische beweging in Kortrijk (Wils).*

(septemberzittijd, 30 september 1985)

- ANDRIAENSSENS Kathleen, *1914-1918. Materiële en culturele en morele aspecten van het frontleven achter de IJzer (Wils).*
- BAECK Katharina, *Frans van Cauwelaert als journalist vóór Wereldoorlog I (De Schryver).*
- DECLERCQ Frederique, *Romantische cultuur te Brugge. Een onderzoek aan de hand van de «Gazette van Brugge» (1830-1848) (De Schryver).*
- DERYCKE Bernard, *L'étudiant catholique (maart 1872 - februari 1882), een Gents katholiek studentenweekblad verwickeld in de clerico-liberale strijd. Bijdrage tot de studie van de clerico-liberale en van de katholieke studentenbeweging (Lamberts).*
- FLORE Hans, *Het jonge België in de ogen van buitenlanders. Een onderzoek van reisbeschrijvingen uit de jaren 1830-1848 (De Schryver).*
- MERTENS Wenceslaus, *Financieel beheer, economische politiek en Bourgondische welvaart. Mechelen 1439-1490 (Van Cauwenberghe).*
- POPPE Petra, *Het volksonderwijs in het decanaat Damme in de 17de-18de eeuw (Cloet).*

- RENS Lutgart, *De Boerinnenbond 1945-1971* (Van Molle).
- SCHRAMME Annick, *De Universitas-beweging (1940-1960)* (Vos).
- VANACKER Jan, *De familie van Stavele (1298-1603). Bijdrage tot de studie van de Vlaamse adel na 1300* (Van Mingroot).
- VAN GEYSTELEN Patrick, *Voorouders in 't gelid. Zuid-Nederlandse Adel in het Habsburgse Officierencorps (1725-1780)* (Stols).
- VAN HAUTHEM Joris, *Een Vlaamse kolonie aan de Plata. De emigratie van Vlamingen naar Argentinië na de 2e Wereldoorlog* (Stols).
- VANHEGEN Dirk, *Flaminganten vanuit Parijs bekeken. De Vlaamse beweging in Le Temps 1919-1939* (Defoort).
- VANHEMELEN Hilde, *Frère Orban en het Belgisch kiesstelsel 1870-1896* (Wils).
- VAN LIEDEKERKE Lutgarde, *De Belgische redemptoristen op Haïti 1929-1980. Een halve eeuw missionaire en socio-pastorale inzet* (Stols).
- VANYSACKER Dries, *Heksenprocessen in de stad Brugge (XVIde-XVIIde eeuw)* (Monballyu).
- VERMEULEN Marianne, *Het grafelijk leenhof van Harelbeke. Feodaal en rechterlijk (1333-1514)* (Van Mingroot).
- VERSYCK Jovanka, *Leo Vindevogel tegenover de Ronsische, Belgische en Europese politiek van 1932 tot 1940* (Wils).
- WAEGHE Peter, *De Alexianen of Cellebroeders te Antwerpen, Brugge en Gent en hun optreden tijdens de pestepidemies (1566-1670)* (Cloet).

M. Cloet

Europalia 1985 Spanje. — In het kader van Europalia 1985 werden in ons land o.a. een 30-tal tentoonstellingen ingericht. Enkele mogen hier wegens hun opzet niet onvermeld blijven.

Van het grote Spanje-feest kon Brugge een klein graantje meepikken : de tentoonstelling over Juan de Flendes († 1516), een Vlaams (Gents ?) schilder die op het einde van de 15de - begin 16de eeuw in Spanje werkzaam was. Naast de tentoongestelde panelen werden in een documentair gedeelte, verscheidene facetten uit zijn werken aanschouwelijk toegelicht. Voor de tentoonstelling werd een uitvoerige catalogus door prof. dr. I. Vandevivere opgesteld.

In de Sint-Pietersabdij te Gent was de tentoonstelling «Santiago de Compostella. 1.000 jaar Europese bedevaart» te gast. In de catalogus vermelden we inzonderheid, naast bijdragen over de bedevaart en Compostella, het artikel van prof. dr. J. Steppe over de ikonografie van de H. Jakob (blz. 129-152). Het is merkwaardig hoe de heilige in de loop der tijden voorgesteld wordt met de attributen van zijn vereerders, de pelgrims, met wie hij a.h.w. versmelt. De tentoonstelling zelf liet op didactisch gebied (bijv. kaarten) heelwat te wensen over. Een goed overzicht van de nochtans

belangrijke bouw- en beeldhouwkunst langs de bedevaartwegen naar Compostella was in de tentoonstelling niet aanwezig, zelfs niet in afbeeldingen. De grootste tentoonstelling vond te Brussel plaats : «Luister van Spanje 1500-1700». De tentoonstelling telde vier afdelingen : «Grondgebied», met afbeeldingen van Spaanse en Nederlandse steden en gebouwen ; «politiek», met portretten en historische taferelen ; «godsdienst», die o.a. een goede vergelijking van Vlaamse en Spaanse schilderkunst toeliet, «hof- en volksleven». Bijzonder interessant waren de Vlaamse kunstwerken die in Spanje terechtgekomen zijn langs dynastieke weg, via Spaanse handelaars te Brugge en later te Antwerpen, en via in Spanje wonende Vlaamse kooplieden en kunstenaars. Als Brugse schilderijen vermelden we o.a. twee veelluiken aan Pieter Pourbus toegeschreven (C 16, C 29 en 30), schilderijen uit de omgeving van Isenbrant (C 7) en Benson (C 9), evenals een retabel van ca. 1530 (C 26). In deel I van de katalogus vermelden we o.m. een studie van J. Steppe en van A. Balis over Spaans mecenaat en Vlaamse kunst, respectievelijk in de 16e (blz. 247-282) en 17e eeuw (blz. 283-296). In deel II zijn de voorziene biografische notities over kunstenaars en afgebeelde personen uiteindelijk niet kunnen opgenomen worden.

In Passage 44 van het Gemeentekrediet werden de «Schatten van de Armada» getoond. Van de 130 zeilschepen die de *Grote Armada* telde, en in 1588 door de Engelse vloot en door stormen vernield werden, zijn sinds 1968 enkele wrakken vóór de Ierse kust onderzocht. Voorwerpen uit 3 schepen gaven op de didactisch opgevatte tentoonstelling een belangwekkend beeld van de uitrusting en het leven op 16de-eeuwse schepen.

In het koor van de gotische Sint-Waudrukerk te Bergen werd een tentoonstelling gewijd aan de Renaissance-beeldhouwer Jacques Du Broeucq (ca. 1505-1584) en zijn tijd. De katalogus bevat op blz. 31-201 een uitvoerige studie en katalogus van zijn werk, opgesteld door R. Didier.

L.D.

West-Vlaanderen 1914-1918. — In 1985 zijn twee boeken verschenen die de Westvlaamse frontstreek (1914-1918) tot onderwerp hebben. Het boek «Het verwoeste gewest 15/18» (door H. Stynen, G. Charlier en A. Beullens) handelt voornamelijk over de zg. «Mission Dhuicque», die naast andere en oudere initiatieven tot redding van het bedreigde kunstpatrimonium, kunstwerken en archief uit onbezet België naar veiliger oorden heeft overgebracht en talrijke foto's en tekeningen van gebouwen en mobiliair heeft gemaakt.

De eigenlijke «zending» wordt op blz. 17-22 behandeld zonder dat nieuwe gegevens bijgebracht worden. Verslagen van E. Dhuicque werden reeds gepubliceerd door L. Devliegher in «Stille Getuigen 1914-1918» blz. 61 (doelstelling), blz. 62-63 (brieven van Dhuicque aan arrondissementscommissaris A. Biebuyck dd. 15 december 1915, 8 februari 1916) en door L.

Devliegher en L. Schepens, in «Front 14/18», blz. 46-49 (algemeen verslag uit 1917).

Van de bijna 900 bewaarde foto's werd een mooie selectie van 85 foto's gepubliceerd ; tevens werd een planneninventaris met 163 kleine tekeningen afgedrukt, waarvan 16 tevens vergroot opgenomen werden. De niet-geïdentificeerde foto op blz. 79 betreft de kerk van Booitshoeke.

«Resurgam. De Belgische wederopbouw na 1914» was de titel van een tentoonstelling te Brussel en van een bij die gelegenheid uitgegeven boek, beide door de zorgen van het Gemeentekrediet o.l.v. dr. M. Smets tot stand gekomen. In het boek worden de problemen i.v.m. de wederopbouw door acht auteurs onderzocht. Uit hun bijdragen blijkt dat er geen overeenstemming mogelijk was tussen modernisten en traditionalisten. Interessant is de opmerking van G. Bekaert : «De wederopbouw.. ontstaat niet uit het niets. Het heeft het gewicht van een verleden, en de herinnering eraan, nodig. In de meeste gevallen gaat het dan bij de wederopbouw niet om kopiëren of reconstrueren in archeologische zin, maar om het creatieve aanwenden van een gegeven typologie en het betrekkelijk vrije omgaan met de tradities van een bestaand vakgebied» (blz. 26).

Op blz. 214-233 zijn onder redactie van H. Stynen biografische notities van een 32 personen opgenomen w.o. R. Acke, J. Coomans, H. Hoste, Th. Raison, R. Verwilghen, J. Vierin.

Cathy de Zegher

Belgische kastelen. — In 1976-1977 verscheen o.l.v. prof. dr. L. Génicot het tweedelige standaardwerk over de kastelen in België, waarin tientallen kastelen grondig bestudeerd werden. Voor vele gebeurde dit voor de eerste maal.

Kastelen zijn inderdaad veel minder bestudeerd geworden dan kerkgebouwen : de dikwijls ingewikkelde bouwgeschiedenis en de minder gemakkelijke toegankelijkheid van bewoonde kastelen schrikken onderzoekers af. Fotoboeken over kastelen, gericht op een ruim publiek zijn er wel meer, maar daarin wordt de bouwkunst meestal stiefmoederlijk behandeld. Enkele monografieën maken daarop een uitzondering, zoals Corroy (door W. Ubregts) en Seneffe (door X. Duquenne).

Het is dan ook een verdienste van de uitgeverij Reader's Digest te Brussel in 1984 een boek «De mooiste kastelen van België» te hebben uitgegeven waarin 90 kastelen door verscheidene historici en fotografen beschreven en afgebeeld worden, met nadruk op architectuur en interieur. De rijke illustratie bestaat uit talrijke kleurfoto's en tekeningen, waaronder een groot aantal grondplannen. Naast de beschrijving van de gebouwen bevat het boek daarenboven drie grote artikels over de Middeleeuwse burcht (Gravensteen te Gent), het Renaissance kasteel (Ooidonk) en het 18de-eeuwse kasteel

(Nokere), met telkens een perspectief-zicht van het gebouw. Daarnaast zijn er kleine kaderartikels over allerlei details : verdediging, tuinen, leven en ontspanning, comfort, tuinarchitectuur, enz.

Uit Oost- en West-Vlaanderen worden volgende kastelen behandeld : Tillegem, Loppem, Beauvoorde, Rumbekke, Ingelmunster, Patersmote (Kortrijk), Gravensteen (Gent), Laarne, Poeke, Ooidonk, Kruishoutem, Nokere, Wannegem-Lede, Beerlegem, Leeuwergem. Achteraan is een register met de juiste ligging en de bezoektijden van de besproken kastelen.

Het is goed dat de aandacht op de kastelen gevestigd wordt, want het onderhoud van deze gebouwen — zelfs van «beschermd» — vraagt een grote inspanning van de eigenaars die hun patrimonium in goede staat willen bewaren.

In een dorp zijn het kasteel en de kerk de polen waarrond het leven van de inwoners zich eeuwenlang heeft afgespeeld. Dikwijls zijn beide de enig bewaard gebleven getuigen ervan. Nu nog tonen zij ons het best de levensomstandigheden van de 18de-eeuwse hogere standen. Het is overigens opvallend hoeveel toeristische belangstelling bestaat voor de vroegere manier van «leven op het kasteel». Dit nieuwe kastelenboek zal ongetwijfeld de belangstelling voor dit waardevolle patrimonium stimuleren waardoor het beter bekend, gewaardeerd en uiteindelijk beter beschermd zal worden.

Historische orgels in het Graafschap Vlaanderen. — L. Lannoo en P. Peeters publiceerden naar aanleiding van de internationale orgeldagen van de «Gesellschaft der Orgelfreunde» (4 t.e.m. 10 augustus 1985) een brochure *Orgeln in der alten Grafschaft Flandern* dat een overzicht bevat van de orgels in het graafschap Vlaanderen die tijdens die «Tagung» bezocht werden.

In dit handig en verzorgd boekje worden in alfabetische volgorde orgels besproken van de volgende kerken : Bellegem (Sint-Amandus), Brugge (Karmelieten, Sint-Gillis, Sint-Salvators), Eeklo (Sint-Vincentius), Gent (Karmelieten, Konservatorium), Haringe (Sint-Martinus), Heule-Watermolen (Sint-Godelieve), Hulst (Sint-Willibrordus), Koewacht (Sint-Philippus en Jacobus), Kuurne (Sint-Katharina), Laarne (Sint-Macarius), Rekkem (Sint-Niklaas), Semmerzake (Sint-Pietersbanden), Sint-Lievens-Houtem (Sint-Michael), Stalhille (Sint-Jan de Doper), West-Cappel (Sint-Silvester), Wulveringem (O.-L.-V. Hemelvaart) en Zuienkerke (Sint-Michiel). Van ieder orgel worden de geschiedenis, de dispositie en de literatuur gegeven. Achteraan volgt een algemene bibliografie en diskografie, alsmede een verspreidingskaart van alle behandelde orgels.

S. Vandenbergh

Windmolens in West-Vlaanderen. — De 1.007 windmolens die omstreeks 1850 in de Provincie West-Vlaanderen bedrijvig waren, hadden niet enkel een economische maar evenzeer een landschappelijke waarde. Elke gemeente had toen één of meer windmolens die samen met de kerktorens de lage behuizing domineerden. Nadien is dan de teloorgang begonnen : in 1880 waren er maar 759 molens meer. De mechanisering van het maalbedrijf was aan een niet te stuiten opgang begonnen ; de mechanische aandrijving verschaft inderdaad de molenaar een bestaanszekerheid die hij niet had met zijn windmolens waarmede hij ongeveer de helft van de tijd bij gebrek aan wind niet kon werken, terwijl hij dan op andere dagen dag en nacht moest malen om zijn ongeduldige klanten te kunnen bedienen.

Enkelen poogden tegen de stroom op te roeien en trachten de molens konkurrentieel te houden o.m. door het aanwenden van verbeterde wiekervormen (bijv. het systeem Dekker). Een enthousiast en onderlegd verdiediger van deze moderne toepassingen was Alfred Ronse, voorzitter van de Provincieraad en burgemeester van Gistel, die in 1933 bij ons de eerste «verdekkerde» wieken introduceerde.

Toch ging de teleurgang verder en in 1940 waren in West-Vlaanderen nog maar 135 molens in bedrijf. Nu werken nog slechts 4 beroepsmolenaars met hun windmolen, nl. te Avekapelle, Deerlijk, Ruiselede en Sint-Denijs (molen in herstelling). Toch hebben die molenaars ook een mechanische maalderij, wat betekent dat in West-Vlaanderen niemand meer leeft van zijn windmolen. Volledigheidshalve willen wij hier aan toevoegen dat nog 2 andere privé-molens in bedrijf zijn, maar dan als liefhebberij, nl. de Herentmolen te Meulebeke en de Bergjesmolen te Assebroek.

Er zijn nog enkele molens in privé-bezit die weliswaar gerestaureerd en maalvaardig, maar niet in bedrijf zijn, zoals Rumbeke, Beveren/IJzer en Zarren.

Daarnaast zijn 30 molens eigendom van openbare besturen ; 11 daarvan zijn maalvaardig en werken min of meer regelmatig. Dit is het geval te Brugge (Sint-Janshuismolen), Damme, Gistel, Gits, Knokke, Koksijde, Kuurne, Leisele, Merkem, Oostvleteren en Wevelgem. Het O.C.M.W. te Anzegem bezit een hoeve met een werkende watermolen en de Provincie heeft in het Tillegem-domein te Sint-Michiels een rosmolen in bedrijf.

(Te) dure restauraties kunnen ons niet doen vergeten dat het met ons molenpatrimonium niet goed gaat. Bepaalde eisen van hogerhand zijn o.i. onverantwoord en leiden vlug tot nieuwe en grote kosten : bijv. het gebruik van houten roeden of van zeilen van lijnwaad. Men schijnt inderdaad te vergeten dat de meeste molens niet elke dag meer werken zoals vroeger, maar 1 dag in de week of nog minder zodat ze de overige tijd weerloos aan regen en wind blootgesteld zijn. Houten roeden hangen dan ook vlug door. Waterafstotende zeilen van half katoen, half nylon, gaan langer mee dan

zeilen van lijnwaad. En waarom moeten de na de 2^{de} Wereldoorlog opgekomen elektrisch gelaste roeden de plaats ruimen voor de dubbel zo dure geklonken roeden ? In Nederland worden nu enkel gelaste roeden geplaatst, en ongeveer de helft van alle ijzeren roeden is er nu gelast.

De Openbare Besturen zullen zich over veel molens moeten ontfermen, indien Vlaanderen de «molendina terra» wil blijven !

L. Devliegher

Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen. — Toen in 1968 de in 1835 opgerichte K.C.M.L. gesplitst werd in een Nederlandse en een Franse afdeling, betekende dit ook het einde van het tweetalige *Bulletin* van deze Commissie waarvan tussen 1949 en 1969 18 delen verschenen waren. In 1970-1971 begon de Franse afdeling een eigen tijdschrift dat nu reeds 11 delen telt. Pas enkele jaren later kon de Nederlandse afdeling het eerste nummer van een jaarboek (1981-1983) laten verschijnen. Naast jaarverslagen en overzichten bevat deze uitgave een bijdrage over de definities *monument*, *stads- en dorpsgezicht*, *landschap* en een artikel over de beleidsvisie van de K.C.M.L.

Nieuw archeologisch tijdschrift. — In 1985 is het eerste nummer verschenen van «West-Vlaamse Archaeologica», het nieuwe tijdschrift van de *Vereniging voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in West-Vlaanderen* (V.O. B.o.W.), die in West-Vlaanderen archeologische opgravingen onderneemt naast de Nationale Dienst voor Opgravingen, de Universiteiten, de Archeologische Stichting voor Zuid-West-Vlaanderen en de Brugse stadsarcheologische Dienst.

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Drie Brugse ambachten in documenten. — De restauratie van de huizen van het ambacht van de schoenmakers en van de in 1762 verenigde ambachten van de timmerlieden en schrijnwerkers in de Steenstraat te Brugge, was voor hoofdarchivaris dr. A. Vandewalle aanleiding een boek i.v.m. het archief van deze drie ambachten samen te stellen. Het is getiteld «Brugse ambachten in documenten. De schoenmakers, timmerlieden en schrijnwerkers (14de-18de eeuw)» en werd — geïllustreerd met 12 afbeeldingen — in 1985 door het Stadsbestuur uitgegeven.

Een eerste deel bevat de ambachtsbesturen of eden van deze ambachten, getrokken uit de registers van de wetsvernieuwingen, op het Stadsarchief bewaard van 1363 tot 1795. Het belang van deze uitgave hoeft hier niet onderstreept te worden. Ch. Vanden Haute had de bestuurslijsten voor het schildersambacht reeds uitgegeven en het is jammer dat R. Parmentier dit

niet heeft gedaan voor het metselaarsambacht in zijn boek over de 16de-eeuwse Brugse steenhouwers die een afdeling of let van dit ambacht waren. Het tweede deel bevat de inschrijvingsregisters van de timmerlieden uit 1611-1733. Het derde deel is de inventaris van het corduaniersambacht. Elk deel is voorafgegaan door een inleiding ; registers op de persoonsnamen vergemakkelijken in niet geringe mate alle opzoekingswerk. Na zijn in 1979 verschenen «Beknopte inventaris van het Stadsarchief van Brugge. I : Oud Archief» werkt dr. Vandewalle zodoende geduldig verder aan de ontsluiting van het Stadsarchief.

Wijzelf hebben ons vroeger eens bezig gehouden met de vraag bij welk ambacht de beeldsnijders hoorden. Aan de hand van een oorkonde uit 1431 kon M. Vanroose in 1973 bewijzen dat de beeldsnijders toen bij de timmerlieden ondergebracht waren. De vermelding van «de beyldesnijdere» bij deken Jacop de Vos in 1433 (die ook in 1422 deken was) levert nu een bijkomend element.

Door de identificatie van enkele namen in het ambachtsbestuur kunnen we nu nog verder teruggaan. In 1401-1403 wordt beeldsnijder Jacob Zwin vermeld i.v.m. een werk aan het houten gewelf in het stadhuis. In die jaren treffen we hem aan in de eed van het ambacht (1402 en 1406 : J.Z., filius Jans ; 1404 : J.Z., filius Pauwels).

Dat Gillis vander Houtmersch en Cornelis van Aelter, die in 1401 met de stad een akkoord sloten om het houten gewelf in het stadhuis te voltooien, beeldsnijders zouden zijn, zoals A. Louis en V. Vermeersch schrijven, is onbewezen en zelfs onwaarschijnlijk aangezien beide personen in die jaren de belangrijkste aannemers van timmerwerk waren, zoals blijkt uit de grondige studie van J.-P. Sosson. Ze worden in de eed van het timmerliedenambacht vermeld, respectievelijk in 1400 en 1404, en in 1402 en 1405. Waarschijnlijk stelden ze beeldsnijders te werk.

Op een niet bekende datum zijn de beeldsnijders van het ambacht van de timmerlieden overgegaan naar dit van de schrijnwerkers. Wanneer dit gebeurde, is niet geweten. A. Vande Velde geeft een tekst uit 1524 waaruit blijkt dat de beeldsnijders toen bij de schrijnwerkers hoorden. Terecht stipt dr. Vandewalle aan dat een nadere identificatie van de namen uit de eden van timmerlieden en schrijnwerkers hierin meer duidelijkheid kan brengen.

Een probleem schept al onmiddellijk de beeldsnijder Cornelis de Smit die o.a. in 1515-1516 het stenen beeld van Filips de Schone voor de Brugse stadhuisgevel maakte en lid was van de eed van de timmerlieden in 1509, 1512, 1514, 1517, 1522 en 1527. Als het hier dezelfde persoon betreft, moeten we besluiten dat de steenbeeldhouwer — die lid was van het ambacht van de metselaars — aangesloten was bij het ambacht van de timmerlieden (later van de schrijnwerkers) als hij hout wilde bewerken. Het omgekeerde dus van de beeldsnijder in hout, die als hij in steen wilde

werken, bij de metselaars moesten ingeschreven zijn (volgens een proces uit 1662-1663).

Een ander probleem is het aandeel van de beeldsnijder in het schrijnwerk, of met andere woorden, wie is de eigenlijke kunstenaar. In de eed van de timmerlieden treft men tussen 1528 en 1562 zesmaal Anthuenis Lambrouc aan, aan wie de bekende Renaissance-deuren (1544 gedateerd) in de Burgerlijke Griffie op de Burg toegeschreven worden. Hij wordt in 1544-1545 inderdaad betaald voor o.m. het maken van portalen in de kapel van het Brugse stadhuis, maar er is geen zekerheid dat het vernoemde portaal uit het stadhuis afkomstig is, alhoewel het jaartal toch in die richting wijst. Het belangwekkende aan deze deuren is echter het mooie gebeeldhouwde Renaissance-ornament, waarvan het ontwerp soms aan Lanceloot Blondeel toegeschreven wordt. Als maker van dit beeldhouwwerk komt Lambrouc niet in aanmerking. Hij was timmerman, geen beeldsnijder; in die tijd zijn de beeldsnijders trouwens in het ambacht van de schrijnwerkers ondergebracht.

Uit deze enkele nota's blijkt intussen reeds duidelijk dat niet enkel de geschiedenis, maar ook de kunstgeschiedenis met de publicatie van A. Vandewalle goed geholpen is.

L. Devliegher

Huldeboek dr. J. Marechal. — Op 4 oktober werd aan ons bestuurslid dr. Jozef Marechal, ere-conservator van het Rijksarchief te Brugge, een huldeboek aangeboden waarin een veertiental eerder verschenen bijdragen van J. Marechal, die betrekking hebben op vreemde kooplieden te Brugge, gebundeld werden. Het boek dat dan ook de toepasselijke titel meekreeg «Europese aanwezigheid te Brugge. De vreemde kolonies (XIVde-XIXde eeuw)» verscheen als nr. 3 in de reeks *Vlaamse Historische Studies* die door ons Genootschap wordt uitgegeven. Op de huldezitting die plaats greep in de Bank van Roeselare en West-Vlaanderen voerden o.a. dr. C. Wyffels, archivaris-generaal, en prof. dr. M. Baelde het woord.

Adriaan Willaert. — Van 16 juli tot 31 augustus 1985 werd in het Gruuthusemuseum te Brugge hulde gebracht aan de musicus Adriaan Willaert, geboren te Brugge (of te Roeselare) ca. 1490 en overleden op 7 december 1562 te Venetië, waar hij gedurende 35 jaar (1527-1562) aan de San Marco-basiliek kapelmeester was.

Het leven en de werken van deze grote componist uit de eerste helft van de 16de eeuw werden belicht aan de hand van originele muziekhandschriften en -drukken, archiefdocumenten, plannen, gravures, schilderijen en muziekinstrumenten. Overvloedig fotomateriaal verving de voorwerpen, die niet konden uitgeleend worden.

In de reeks portretten van A. Willaert prijkte het paneel (35 x 29 cm) van ca. 1700, uit de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten, die voor de gelegenheid werd gerestaureerd door het Brugs atelier van de Stedelijke Musea (nr. 67 bis). Tweemaal ondernam Willaert de reis naar Brugge, in 1542 en in 1556. Vermoedelijk tijdens zijn eerste bezoek werd zijn motet ter ere van het H. Bloed uitgevoerd : *Laus tibi sacra rubens divini gutta cruoris... Basilii felix aedes, felicia Brugae moenia, thesauro hoc facta beata* (nr. 55 en 85 : moderne uitgave van dit motet, *Adrian Willaert. Drei Motetten zu fünf Stimmen herausgegeben von Walter Gerstenberg*, Wolfenbüttel, z.d., blz. 13-21). Veertien jaar later, op zondag 22 november 1556, voerde hij composities van hem uit tijdens de hoogmis in de Sint-Donaaskerk, waarschijnlijk één van zijn meerstemmige missen ; daarna kwamen de kanunniken naar de sacristie om hem twee kannen wijn ten geschenke aan te bieden (Archief van het Bisd. Akten van het kapittel, A 61, fol. 81 v° ; onder nr. 58 tentoongesteld).

Prof. dr. Ignace Bossuyt, die aan de basis ligt van deze merkwaardige bronnenverzameling, is de auteur van de wetenschappelijke publicatie *Adriaan Willaert (ca. 1490-1562). Leven en werk. Stijl en genres*. Leuven, Universitaire pers, 1985, 223 bl. ill. (*Symbolae Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis*, series B, vol. 3). Met prof. dr. Ferdinand de Hen stond hij ook in voor de redactie van de catalogus van de Brugse tentoonstelling. De titelpagina en de kaft zijn de reproductie van het portret van de componist (houtsnede *Effigies Adriani Willaert Flandrii*) vooraan in de prachuitgave *Musica nova* in 1559 te Venetië verschenen (nr. 62). Deze houtsnede is het enige authentieke portret van de componist, tenzij ook het onder nr. 24 (niet 21) tentoongestelde *Portret van een man met baard* Willaert voorstelt.

Te vermelden is nog dat het 3de nr. van de lopende jaargang van het tijdschrift *Vlaanderen* aan A. Willaert gewijd was.

B.J.B.

Michiel English. — In 1985 is het een eeuw geleden dat wijlen ons bestuurslid M. English († 1962) geboren werd. Om dit feit passend te herdenken wordt dit jaar door de Brugse uitgeverij Tabor een begin gemaakt met de heruitgave van de 771 historische en kunsthistorische «Dagklappers» die English bijna wekelijks schreef in het *Kerkelijk Leven Brugge* (1945-1947) en in het *Parochieblad Brugge* (1948-1962). (De volledige verzameling van deze bijdragen zou in geen enkele openbare bibliotheek aanwezig zijn !).

In het eerste deel zijn de artikels uit 1945-1948 herdrukt ; de vier volgende delen zullen de overige bijdragen brengen, terwijl het zesde en laatste deel de registers bevat die opgemaakt zijn door lic. M. Van Caillie. Het eerste

deel bevat echter ook drie inleidende artikels — door F. Etienne, dom Filips De Cloedt en M. Van Caillie — die een indringend beeld geven van English en zijn werk.

Aansluitend bij die heruitgave had van 20 tot 30 september in «'t Leerhuys» te Brugge een dokumentaire tentoonstelling over M. English plaats. Door foto's, handschriften, overdrukken, boeken en kunstvoorwerpen uit zijn verzameling herleefde de «Dagklapper» voor de velen die hem gekend hebben en voor wie hij onvervangbaar is gebleven als historicus van het kerkelijk Brugge en als ijvereraar voor het behoud van het monumentaal patrimonium van zijn stad.

Hierbij mag nog vermeld worden dat het Joe Englishnummer van het tijdschrift *Vlaanderen* (september-oktober 1985) ook een bijdrage bevat van F. Etienne over «Michiel English en zijn broer Joe» (blz. 247-248).

Lou Tseng-tsiang, monnik te Sint-Andries. — In de *Biographie Nationale*, Suppl. t. XIV, 1981-1982, col. 505-524, verscheen een levensschets, door ons betreurd medelid Nicolas Huyghebaert O.S.B., over «Lou Tseng-tsiang (Jean Jacques René) en religion Dom Pierre Célestin, homme d'Etat et diplomate chinois, ensuite (1927) moine bénédictin à Saint-André-lez-Bruges, né à Shangäi le 12 juin 1871, décédé à Bruges le 15 janvier 1949».

Na een bewogen loopbaan in dienst van China, welke hij op de vredesconferentie te Versailles in 1919 had vertegenwoordigd, bracht Lou Tseng-tsiang de laatste 23 jaren van zijn leven door als monnik en priester in de abdij van Sint-Andries. Overtuigd christen had hij geijverd voor de officiële erkenning van de katholieke kerk in China, met een inheemse hiërarchie ; onder zijn invloed werden, op 23 oktober 1926, de eerste zes Chinese bisschoppen geconsacreerd. Met veel wijsheid had hij steeds de stelling verdedigd dat macht en geweld geen enkel politiek probleem oplossen maar dat alleen een edelmoedige inspanning tot wederzijds begrip en waardering de vrede kan waarborgen.

Het lichaam van Dom Lou Pierre Célestin, die titelvoerend abt van de voormalige Sint-Pietersabdij te Gent was geworden, werd in de grafkelder van de abten van Sint-Andries bijgezet.

B.J.B.

Stadsarchief Brugge. — Dit jaar werd voor de eerste maal het jaarverslag 1983 van het Stadsarchief, als overdruk uit het algemeen jaarverslag van de stad Brugge en aangevuld met enkele bijlagen, afzonderlijk uitgegeven. Dit verslag geeft een goed overzicht van de werking van het Brugge Stadsarchief.

Het Memlingmuseum te Brugge. — In de mooie reeks over de Brugse musea verscheen, naar aanleiding van de inhuldiging van het vernieuwde Memling-

museum op 12 juli 1985, een nieuw volume getiteld «Memlingmuseum Brugge. Sint-Janshospitaal», van de hand van de conservatrice van de O.C.M.W.-musea, lic. Hilde Lobelle-Caluwe. Het is de waardige opvolger van de voorgaande volumes in de reeks (D. De Vos, Groeningemuseum Brugge. De volledige verzameling 1983 ; S. Vandenberghe, Gruuthusemuseum Brugge, 1984) die door Die Keure te Brugge en I.P.C.O. te Fribourg uitgegeven wordt. Zoals in de overige volumes van de reeks neemt de illustratie er een bijzonder belangrijke plaats in. Hiervoor verdient fotograaf H. Maertens grote lof. De grafische vormgeving van J. Van Damme is stijlvol en de tekst van H. Lobelle-Caluwe vlot, aangenaam om lezen en toch wetenschappelijk verantwoord. Eén of andere wens die samenhangt met een meer persoonlijke belangstelling, zal nog wel door één of andere lezer kunnen geformuleerd worden : zo hadden wij graag nog wat meer vernomen over de bewaard gebleven portretten van goede lieden uit de plaatselijke burgerij of uit buitenlandse kolonies (blz. 44). Wellicht zullen anderen de tekst m.b.t. het Sint-Ursulaschrijn (blz. 72-73) wat beknopt vinden, maar persoonlijk vinden wij het tenvolle verantwoord dat het accent hier op de illustratie ligt.

Zeer waardevol is dat de auteur de lezer duidelijk maakt dat het museum nog meer te bieden heeft dan de Memlingschilderijen. Hiervoor getuigt de tekst over het hospitaaldomein en de historische gebouwen (blz. 15-34) en deze over de andere schilderijen (blz. 85-96), over de beeldhouwkunst, meubels, metaal, aardewerk en glas (blz. 97-124). Al deze aspecten vullen in tekst en beeld het centrale deel (blz. 35-84, De schilderijen van Hans Memling) van dit mooie boek aan.

Ten slotte nog een belangrijk gegeven : de prijs/kwaliteitsverhouding van dit boek, dat in de handel wordt gebracht aan 595 fr. is bepaald gunstig te noemen.

J.M.

Muziekinstrumenten in Gruuthuse. — Ter gelegenheid van de Willaerttentoonstelling verscheen de wetenschappelijke catalogus van de muziekinstrumenten die in het Gruuthusemuseum bewaard worden en voor het grootste gedeelte afkomstig zijn van het vroegere Oudheidkundig Genootschap te Brugge. De catalogus werd opgesteld door M. Awouters, I. De Keyser en St. Vandenberghe.

Arentshuis te Brugge. — Op 27 juni werd het heringerichte museum Arentshuis heropend. De benedenverdieping is voorbehouden aan de verzamelingen tin, koper en aardewerk. Op de eerste verdieping zijn werken van F. Brangwyn en J. Steinmetz tentoongesteld. De geschilderde stadsgedichten blijven een belangrijke sectie van het museum uitmaken.

Brugse schoenmakers en timmerlieden. — Meer dan 20.000 personen hebben een bezoek gebracht aan de tentoonstelling «De Brugse schoenmakers en timmerlieden. De ambachten en hun huizen» die van 14 september tot 3 november te zien was op de zolderverdieping van de twee ambachtshuizen die, na hun restauratie en herinrichting, nu door de Kredietbank in gebruik genomen zijn.

Het belangrijkste — en nieuwe — onderdeel in de tentoonstelling was wel dit gewijd aan de schoenmakers en hun produkten waardoor o.m. een evolutie van het schoeisel van de 13de tot de 18de eeuw kon getoond worden. De tentoonstelling en de kleine, niet geïllustreerde kataloog ervan was het werk van lic. D. Marechal die tevens in de meegaande, geïllustreerde brochure een belangwekkende bijdrage schreef over de schoenmakers en hun voortbrengselen, verlucht met mooi ikonografisch materiaal. In deze brochure, door de Kredietbank o.l.v. dr. A. Vandewalle en lic. D. Marechal uitgegeven, zijn bijdragen opgenomen over de timmerlieden en schoenmakers in het kader van het stedelijk ambachtswezen, het onroerend patrimonium van de ambachten, bewoners en geschiedenis van de ambachtshuizen, produkten van timmerlieden en schrijnwerkers. Het valt echter te betreuren dat van de recente restauratie en ingrijpende verbouwingen geen gedetailleerde beschrijving en verantwoording is gegeven.

Architectuurtekeningen. — Van 7 tot 21 september was in het Stadhuis een reizende tentoonstelling «Architectuurtekeningen uit de historische steden van België» te zien.

De Brugse inzending, die van de 16de tot de 20ste eeuw liep, behoorde tot de beste van de tentoonstelling en werd in de mooi geïllustreerde catalogus ingeleid en beschreven door lic. B. Beernaert. Van Kortrijk werden door P. Debrabandere en dr. N. Maddens een tiental tekeningen beschreven.

Profaan edelsmeedwerk. — Van 19 april tot 30 juni 1985 had in het Bijlokemuseum te Gent een belangrijke tentoonstelling plaats over profaan zilverwerk (16de-18de eeuw) uit de Zuidelijke Nederlanden, bewaard in privé-bezit. Het burgerlijk zilverwerk is minder goed gekend dan het kerkelijk zilver, dat — bewaard in kerken en kloosters — uiteraard beter toegankelijk is. Uit West-Vlaanderen was edelsmeedwerk aanwezig uit de centra Brugge, Ieper, Kortrijk en Menen. S. Vandenberghe beschreef de Brugse werken, P. Debrabandere de overige Westvlaamse.

Pleidooi voor een verloren monument. — Op 16 augustus 1985 werd in alle «stilte» het neoclassicistisch landhuis, gelegen in een prachtig domein met bomen en vijver, Doorniksewijk 148 te Kortrijk, zonder enige vergunning van de bevoegde instanties bewust door haar eigenaar, de Kliniek Maria's Voorzienigheid, vernield en met de grond gelijk gemaakt.

Het mooie landhuis zou door de bekende Kortrijkse familie Vercruyse in het begin van de 19e eeuw aan de rand van de stad gebouwd zijn en is later tot 1980 door de even bekende familie Nolf bewoond geweest¹. Het gebouw is een typisch voorbeeld van de burgerlijke architectuur, die toen onder Franse invloed opgetrokken werd in een neoclassicistische stijl waarin nog Empire-elementen naleven.

Het lange en tamelijk ondiepe huis — 9 traveeën en 2 bouwlagen — leunt aan tegen de achtergevels van de huizenrij langs de straat en de indrukwekkende voorgevel is gericht naar een mooi aangelegde bijhorende lustuin (ca. 1 ha.). De gepleisterde gevel bezit een symmetrische opbouw met een sterk vooruitspringende middenrisaliet en twee zijrisalieten. De benedenverdieping is met imitatie-banden versierd, terwijl de bovenverdieping verhoogd is door een opengewerkte attiek met bekronende siervazen. Boven de hoofdingang is de middenpartij geflankeerd door gekoppelde zuilen met Ionische kapitelen, die een hoofdgestel en een driehoekig fronton dragen. Tussen de zuilen bevindt zich een grote rondboogopening waarin een dubbele rondboog met twee glazen deuren die toegang verlenen tot het balkon met balustrade. De zijrisalieten bevatten op de verdieping omheen het venster gekoppelde Ionische pilasters. Alle vensters en balkondeuren zijn voorzien van luiken.

Alhoewel de reden voor deze plotse afbraak niet duidelijk gesteld werd, wijst alles erop dat het belangwekkend monument, dat eerder voorgesteld werd voor bescherming, in de weg stond en gesloopt werd met het oog op de functionele uitbreiding van de voornoemde kliniek. De familie Nolf, die vernomen had dat het domein parkzone geworden was, heeft in 1980 na lang aarzelen het huis aan de kliniek verkocht met de hoop dat het nooit afgebroken zou worden.

Veel mensen reageerden verontwaardigd over deze moedwillige sloop en vinden het vanzelfsprekend dat het prachtige park bewaard blijft. Kortrijk heeft reeds zoveel waardevolle panden verloren en daarom is het des te ergerlijk dat soortgelijke afbraken nog steeds voorkomen. De laatste overblijfsels van het domein, zoals de bijgebouwen, het gietijzeren hek aan de straatzijde en de tuinpaviljoentjes kunnen nog in ere hersteld worden ; maar kan dit nog met het hoofdgebouw ?

Door de stad Kortrijk werd proces-verbaal opgesteld en de zaak is thans in onderzoek bij het Parket te Kortrijk. Voor het geval de Procureur de

1. Cfr. P. Debrabandere, Kortrijkse gevels van de XVIde eeuw tot het Empire, Kortrijk, 1973, blz. 128-129, afb. 152.

verantwoordelijken zou vervolgen, zou de stad Kortrijk zich burgerlijke partij kunnen stellen en eventueel de wederopbouw kunnen eisen². Reeds vroeger is het gebeurd dat de rechtbank bevel gaf tot een afbraak, waarom niet tot een wederopbouw? Een dergelijke sanctie stelt een precedent en is nodig wil men in de toekomst belangrijke stijlvolle historische bouwwerken zoveel mogelijk vrijwaren van een willekeurige destructie en opoffering aan de zogenaamde vooruitgang. Een geldboete alleen voldoet in dit geval niet.

Wanneer in de nabije toekomst een nieuw gebouw opgetrokken wordt op de plaats van het gesloopte landhuis, zou de architectuur van deze nieuwbouw dan ook aan bepaalde voorwaarden moeten voldoen. Het huis integraal op dezelfde manier herbouwen is de meest voor de hand liggende oplossing. Maar een copie of een reconstructie van de gevel in archeologische zin zal wellicht altijd onvolmaakt blijven en zou een afbreuk kunnen betekenen zowel aan de oude bouwtrant bij gebrek aan documentatie en ernstig vakmanschap, als aan de hedendaagse architectuur, die ook haar rechten heeft. Indien het bijgevolg mocht blijken dat deze optie een onaanvaardbare en vooral onuitvoerbare opgave is, omdat we door de onverwachte sloop over onvoldoende teken- en fotomateriaal beschikken, kan een ander voorstel geformuleerd worden. Dit voorstel mag evenwel in de toekomst nooit als argument gehanteerd of geïnterpreteerd worden om een sloop te bewerkstelligen en te rechtvaardigen.

Een alternatieve en creatieve oplossing kan gezocht worden waarin het oude met het nieuwe, de herinnering met de realiteit, het verleden met de toekomst verzoend worden. De nieuwbouw zou geïnspireerd moeten zijn op, en reminiscenties in zich dragen van het verloren pand voor de toekomstige generaties, zonder evenwel te vervallen in een stijlnabootsing. Het moet als het ware een transformatie worden van een uniek en onvervangbaar gebouw in een nieuwe schepping.

De hedendaagse postmoderne architectuur, die opnieuw put in de geschiedenis om materiaal te verkennen en te verzamelen waarmee gewerkt kan worden, zou in dit gebouw, dat zich door zijn vormgeving daartoe zeer goed leent, de elementen kunnen ontlenen om een verantwoord, boeiend en goed architectonisch geheel terug te brengen. Op deze manier wordt niet alleen hulde gebracht aan een verdwenen belangrijk historisch en kunsthistorisch bouwwerk, maar wordt tevens een nieuw kunstwerk gecreëerd en een kans geboden aan een nieuwe architectuur, die niet bestaat zonder de concrete aanwezigheid van het verleden. Dit lijkt ons een levensvatbaar compromis, waaraan gevolg kan gegeven worden.

2. Cfr. het kleine neoclassicistisch gebouw van het St.-Leocollege, Potterierei 12, te Brugge : afbraak 1972, heropbouw 1974-75.

In concreto betekent dit dat de beleving van de nieuwe wereld moet worden
aan een aantal opgelegde en afgeleide voorwaarden, die streng respectieff
worden. — o.a. het belevings van de huidige cultuur met behulp van zijn
ten : het respecteren van de (... ..) van
de strik door (... ..) (... ..)



Het imposant landhuis ging verloren, maar dit uitzicht kan nog enigszins hersteld worden (foto A. Goethals, ca. 1863 ; verz. J. Ghyoot, Kortrijk).

... .. (... ..)

In het Museum voor Volkskunde te Brugge. — Aan het Koninklijk Museum voor
Volkskunde werd het materiaal van een bijzonder rijk en karakteristiek
geschiedenis. Dit Museum kreeg eveneens de vlag van de Federatie van
De Brugse Volkskenners (1971).



Gezicht op de prachtige lusttuin met vijver, waarvan het brugje inmiddels verdwenen is (foto A. Goethals, ca. 1863 ; verz. J. Ghyoot, Kortrijk).

In concreto betekent dit dat de opbouw van de nieuwe gevel moet voldoen aan een aantal opgelegde en afgelijnde voorschriften, die streng nageleefd worden : o.a. het herhalen van de bouwvolumes met midden- en zijrisalieten ; het respekteren van de hoogte doch mits het eventueel vervangen van de attiek door een tweede verdieping (in totaal 3 bouwlagen) ; het behoud van het bouwschema mits toegevingen voor de diepte van het gebouw. Het bouw materiaal en de afwerking moeten in overeenstemming zijn met de bouwstijl (bv. baksteen lijkt ons hier minder geschikt, wel bepleistering). De binnerverdeling en het interieur, dat volledig verloren is, mogen gewijzigd en aangepast worden aan de nieuwe functie van het gebouw. De deur- en vensterconstructies krijgen een modern en origineel uitzicht. Decoratieve elementen, zoals pilasters, zuilen, kapitelen, fronton enz..., worden verwerkt in een hedendaagse versie.

Kortom alles zal afhangen van de ingenieuze en experimentele geest van de architect, de wil van de opdrachtgever, maar ook van het toezicht en de begeleiding van de bevoegde commissies in samenwerking met het Stadsbestuur van Kortrijk.

Cathy de Zegher

Kasteel Wijnendale. — Na de reconstructie van het «bureau» van koning Leopold III in mei 1940, werd in 1985 verder gewerkt aan de ontsluiting van een gedeelte van het kasteel. In een gotisch aangeklede kamer werden Gravin Maria van Bourgondië en haar gevolg klaar voor een jachtpartij» voorgesteld. Een keuken kreeg een 18de-eeuwse inrichting. Het ligt in de bedoeling ook de kelders en de zolder toeristisch in te richten.

Geschiedenis van de Westhoek. — Van 6 april tot 2 juni liep in de Sint-Audomaruskerk te Vinkem een tentoonstelling «Dat Veurne-Ambacht» die o.l.v. lic. F. Becuwe tot stand gekomen was. De bedoeling was een overzicht te geven van de geschiedenis van de Westhoek, dit aan de hand van kaarten, kerkelijke kunstwerken, architectuurfoto's e.d. Blikvangers waren de makettes van de abdijen van Lo, Duinen, Eversam en Sint-Niklaas te Veurne.

Na de slooping van de Gistfabriek te Brugge. — Aansluitend bij de nota over de slooping van de Gistfabriek (blz. 142-143), kunnen we melden dat nu ook de — hoofdzakelijk 17de eeuwse huizen — aan de overkant van de straat, Wulpenstraat 1-27 afgebroken werden. Een drastische ingreep die men eerder in Brussel zou verwachten !

In het Museum voor Volkskunde te Brugge. — Aan het Brugs Museum voor Volkskunde werd het materiaal van een hoedenmakerij (Rozenhoedkaai) geschonken. Het Museum kreeg eveneens de vlag van de boldersmaatschappij «De Brugse Vriendenkring» (1977).

Boekenschouw

lopende bibliografie van de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen 1984

door M. Ryckaert en W. Vanderpijpen. Met de medewerking van L. Danhieux, A. Delva, L. Devliegher, H. De Witte, J.-M. Duvosquel, B. Janssens de Bisthoven, N. Geirnaert, H. Platelle, A. de Schietere de Lophem, J. Six, S. Vandenberghe, C. Vandenbroeke, A. Vandewalle en L. Valcke.

Voor de criteria die gevolgd werden bij de keuze, zie HEM. 88 (1951) 172.

I. HULPWETENSCHAPPEN

1. Bibliografieën, Inventarissen en Catalogi.

1. Andriessen J., *Literatuuroverzicht 1983 (conspectus bibliographicus)*. - OGE., 58 (1984) 46-124.
2. Awouters M., De Keyser J. en Vandenberghe S., *Brugge Gruuthusemuseum. Catalogus van de muziekinstrumenten*. Brugge, 1985, 120 blz., ill.
3. Bautier R.-H. & Sornay J., *Les sources de l'histoire économique et sociale du moyen âge*, vol. I, *Archives des principautés territoriales*, II, *Les principautés du Nord*, Paris, C.N.R.S., 1984, 735 blz.
4. Bonaert A., *Fonds Merghelynck, n° 42. Liste des fardes nominatives*. - P., n° 232 (1984) 288-297.
5. Coulier E., *Register op de inhoud van «De Gidsenkring» verschenen tussen 1966 en 1980*. - GiK., 22 (1984) 3, 23-27.
6. De Vos D., *Groeningemuseum. De volledige verzameling*. Brugge, 1983, 126 blz., ill.
7. Dezutter W.P. & Ryckaert M., m.m.v. De Witte H., Geirnaert N., Swimberghe P., Vandenberghe S., Vandewalle A., Van Iseghem J., *Kroniek en korte berichten (16)*. - BO., 24 (1984) 29-60.
Met o.m. berichten van de stedelijke archeologische dienst van Brugge.
8. Dezutter W.P. & Ryckaert M., m.m.v. Geirnaert N., Goetinck M., Vandenberghe S., Vandermeersch P., Vandewalle A., Verschuereen Y., *Kroniek en korte berichten (17)*. - BO., 24 (1984) 216-236.
Met o.m. een bijdrage over de Leiemeers te Oostkamp en een in memoriam Gaston Timmerman.

9. Geirnaert N., *Het archief van het Grootseminarie te Brugge*. - De Duinenabdij (1627-1796) en het Grootseminarie (1833-1983) te Brugge, Tielt- Weesp, 1984, 106-123. ill.
Met op blz. 119-123 een beknopte inventaris van het archief (m.m.v. J. Bonny).
10. Geirnaert N., *Inventaris van de handschriften in het Stadsarchief te Brugge*. Brugge, 1984, 78 blz. (Brugse Geschiedbronnen uitgegeven door het gemeentebestuur van Brugge, 14).
11. Janssens de Bisthoven B. en De Backer C. *Inventaris van het bisschoppelijk archief van Brugge*. - Leuven, Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum, 1984, 190 blz., ill. (Reeks B : Inventarissen van archieven niet bewaard op het KADOC, nr. 6).
12. *Kroniek*. - HEM., 121 (1984) 151-165, 277-301.
Met o.m. in memoriam C. Trefois ; een archeologisch bericht over de «Hoge Andjoen» te Werken (door J. Demeulemeester, G. Berings en C. Vanthournout) ; de tekst van een toespraak over heiligen en relieken in de middeleeuwen (door R. De Keyser) ; de lijst van licentiaatsverhandelingen geschiedenis met betrekking tot het vroege graafschap Vlaanderen en de provincies Oost- en West-Vlaanderen in 1983-1984 (door M. Cloet en M. Ryckaert) ; enkele bedenkingen bij L. Simons, *Geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen* (door A. Van den Abeele).
13. Lesage X., *Inventaris van het boek der proces-verbalen, gemeente Oostnieuwkerke 1848-1880*. - IK., 20 (1983) 75-82.
Publicatie van het regestenregister.
14. *Lexikon des Mittelalters*. Dl. III, afl. 1-4 (Codex Wintoniensis - Deutschland). - München/Zürich, 1984.
15. Maddens N. : *Bibliografie 1982-83*. - LG., XXVI (1984) 2-3, p 231-281
16. Pfister C., *Dictionnaire des artistes et des artisans d'art à Dunkerque : les sculpteurs et les étainiers*. - RSDHA., n° 18 (dec. 1984) 51-57.
17. *Publicaties over de Minderbroeders in de Nederlanden 1983*. - F., 39 (1984) 245-260.
18. Ryckaert M. & Vanderpijpen W., m.m.v. Danhieux L., Devliegher L., De Witte H., Dezutter W.P., Duvosquel J.-M., Janssens de Bisthoven B., Jennart N., Mertens J., Platelle H., de Schietere de Lophem A., Six J., Vandewalle A., Valcke L., *Boekenschouw, lopende bibliografie van de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen 1983*. - HEM., 121 (1984) 303-363.
19. Stockman L., *Bibliografie van Dr. Elisabeth Dhanens*. - AM., 34 (1983) 120-125.
20. Storme H. & Bostyn N., *Repertorium en inleidende studie van uitgegeven predicatieboeken uit de 17de en 18de eeuw (Bisdommen Brugge, Ieper, Gent, Antwerpen en Mechelen)*, Leuven 1983.
21. Termote J., *Gids voor de tentoonstelling Middeleeuwse vondsten uit de Damse Havenkom. Stadhuis Damme 22.06.1984*. (Damme, 1984), z.p. (40 blz.), ill., krt., plannen.
22. Vandenberghes S., *Gruuthusemuseum. Brugge. Een overzicht*. Genève-Brugge, 1984, 118 blz., ill.
23. Vander Plaetse R., *Index van de handschriften van het Grootseminarie van Brugge*. - De Duinenabdij (1627-1796) en het Grootseminarie (1833-1983) te Brugge, Tielt-Weesp, 1984, 125-135.
24. Van de Velde C., *Stedelijke musea Brugge, Steinmetzkabinet ; catalogus van de tekeningen*. - Brugge, Gemeentebestuur, 1984, 2 dln. 399 blz., ill.
25. Van Eenoo R., *Het 19de eeuwse historisch onderzoek in Vlaanderen*. - WT., XLIII (1984) 1, p 9-16.

26. Van Eenoo R., Scufflaire A., Bovesse J., Dumont M.-E., Hélin E., Petit R., Van Derveeghe D., Prevenier W., Triaille-Closset C., Tits-Dieuaide M.-J., Verhelst J., Vermeulen U., Gaus H., Witte E., Lis C., De Belder J., Cauchies J.-M., Haesenne-Peremans N., Maréchal G., François L., Meyers W., Art J., *Bibliographie de l'histoire de Belgique/Bibliografie van de geschiedenis van België*, 1983. - BTFG., 62 (1984) 759-857.
27. Willekens E., *Het actuele Conscienceonderzoek*. - WT., XLIII (1984) 1, p 1-8. Zie ook nrs. 156, 181, 463, 624, 629, 834, 836, 846, 849, 885.

2. Paleografie, Diplomatiek, Codicologie en Epigrafie.

28. Barbier F., *Un atelier monastique de reliure aux XVe et XVIe siècles : Hasnon*. - Revue française d'histoire du livre, n° 36 (1982) 341-348, ill.
29. Devliegher L., *Grafsteen te Mariakerke (W.-VI)*. - Archeologie (1984) 124.
30. Isaac M.-T., *Les livres manuscrits de l'abbaye des Dunes d'après le catalogue du XVIIe siècle*. Aubel, P.M. Gason, 1984, CCXVI - 597 blz., ill. (Livre - Idées - Société, série in 8°, 4).
31. Isaac M.-T., *Les livres manuscrits de l'abbaye des Dunes d'après le catalogue du XVIIe siècle*. - Scriptorium 37 (1983) 129-133.
32. Keukeleire A., *Een merkwaardige grafsteen op het stedelijk kerkhof te «Steenbrugge»*. - HBBO., 15 (1984) 91-92.
33. Ruyschaert J., *Cinq manuscrits de la bibliothèque d'Ogier Ghislain de Busbecq à la Bibliothèque Vaticane*. - MSHC., 14 (1984) 95-98.
16de-eeuwse humanist, geboren in Komen.
34. Steeghers W., *Gelegenheidsvondst : een cijnsbrief van 7 maart 1504 uit Middelburg in Vlaanderen*. - AM., 34 (1983) 211-212, ill.
35. Van Belle R., *Enkele zerken uit de voormalige Spermalieabdij te Sijsele*. - BO., 24 (1984) 93-102.
36. Van Belle R., *Bunselkindgrafzerken en het bunselen van kinderen*. - OH., 37 (1983) 185.
Aanvulling op OH., 35 (1981) 117-124 (Cfr. Boekenschouw 1981, HEm. 1982, nr. 42).
37. Van Belle R., *De riddergrafzerk van Anselm Adornes (†1483) en zijn echtgenote*. - B., 84 (1984) 147-151, ill.
38. Van Belle R., *Schepen op grafzerken*. - OH., 37 (1983) 76-86, ill.
Met voorbeelden uit Sint-Anna-ter-Muiden, Gent, Watervliet, Kiel-drecht en Boulogne.
39. Vlamijnck M., *Het Jodenkerkhof van Nieuwpoort*. - BdK., 26 (1984) 75-77.
Ontcijferde grafstenen.

3. Aardrijkskunde.

40. Debacker R., *De Ferrariskaart van Ruiselede*. - OR., 1 (1984) 1, p 35-39.
41. de Bersaques L., *Grenskaart tussen de kasselrijen Kortrijk en Oudburg, 1627*, uitgegeven door de Heemkundige kringen van Aalter, Nevele-Merendree en Ruiselede, 1985, 16 blz., 1 uitvouwkaart.
42. Dewilde B., *De kartografie te Kortrijk*. - CUR. 19 (1984) 91-92, ill.
Historisch overzicht n.a.v. een recent stadsplan.
43. Duvosquel J.-M., *Une source d'histoire rurale du Pays-Bas méridional au tournant du XVIe-XVIIe siècles : les cadastres, albums et besognés du duc Charles de Croij*. - La Belgique rurale des Moyens Ages à nos jours. Mélanges offerts à Jean-Jacques Hoebanx, Bruxelles (1985) 223-228 + 16 pl. (Université Libre de Bruxelles, Faculté de Philosophie et Lettres, t. XCV).

44. Le Loup W., *Een plan van Brugge uit 1777 en enkele andere plannen bewaard in de Stedelijke musea*. - Jaarboek 1982. Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1983, 261-265, ill.
45. Mus O., *Van Sustrata naar Rijselfestraat. Negen eeuwen geschiedenis*. - Ieper, z.u. (Raiffeisenkas - B.B. Centrum), 1984, z. blz. (8) + 10 Afbeeldingen.
Te Ieper, vanaf 1208.
46. Ryckaert M., *Op de grens tussen polders en zandstreek ; historische geografie van de streek van Oudenburg tot 1100*. - Tentoonstellingscatalogus ; Sint-Arnoldus en de Sint-Pietersabdij te Oudenburg 1083-1984, Oudenburg, 1984, 35-41, ill.
47. Streich, *Burg und Kirche während des deutschen Mittelalters. Untersuchungen zur Sakraltopographie von Pfalzen, Burgen und Herrenzitzen*. - Vorträge und Forschungen, Sonderband 29, Sigmaringen, 1984.
Met o.m. summierende behandeling van Brugge, Veurne, Torhout, Ieper, Harelbeke.
48. Vlaemynck J., *Uit de figuratieve kaart van Diksmuide van Martinus Hacke*. - DD., 3 (1984) 64-68, ill.

4. Onomastiek en Taalkunde.

49. Algoet G., *De Desselgemse plaatsnaam Schoendale*. - IGOKW, 12 (1984) 515.
50. Beele W., *De familienaam Caura*. - VS., 20 (1984) 265-266.
51. Bourgeois H., *Expressions du patois picard de Comines*. - MSHC., 14 (1984) 475-530.
52. Bruynooghe O., *Over de Poperingse keikoppen*. - AdS., 14 (1984) 2, 25-26, ill.
Historische benadering van de spotnaam.
53. Debrabandere F., *Alloo, Laloo en Laleuwe*. - LG., XXVI (1984) I, p 119-123.
54. Debrabandere F., *De Desselgemse plaatsnaam Schoendale*. - LG., XXVI (1984) 2-3, p 217-220
55. Debrabandere F., *Namen van Bruggelingen met naam. Pieter Pourbus ; Colard Mansion*. - BS., 5 (1984) 2, 5 ; 3, 9.
56. De Langhe J.E., *Nog een en ander uit de nalatenschap van Meester De Langhe*. - B., 84 (1984) 314-315.
Westvlaamse woorden en paarwoorden, vingerrimpjes, zegswijzen en spreuken.
57. De Langhe J.E., *Reie-Rio*. - B., 84 (1984) 101.
I.v.m. de naam van de Reie.
58. Deldicque H. e.a., *Chronique patoisante*. - MSCH., 14 (1984) 571-580.
Teksten in het Picardisch dialect van Komen-Waassen.
59. De Tollenaere F., *Van verpreuvelen tot verpreulen, verprillen, en wat er zoal bij komt kijken*. - B., 84 (1984) 229-234.
60. De Tollenaere F., *Vellen «vullen» een Westvlaams pseudo-ingwaenisme*. - B., 84 (1984) 381-383.
61. Kimpe W., Bijdrage tot het onderzoek naar oorsprong en betekenis van de plaatsnaam Assebroek. - Arsbroek. Kring Hervé Stalpaert, 1 (1984) 8-13, ill.
62. L.V.B., *Vlaams in het middeleeuwse Novgorod*. - B., 84 (1984) 201.
63. Moeyaert C., *Taal en spelling in de Rederijkerskamer «Verblijders in het Kruis» Eke, aan de hand van het kasboek 1840-1936*. - FN, (1984) 161-168.
64. Neiryck G., *Hoe het Desselgemse veroostvlaamse...* - IGOKW, 12 (1984) 355-380.
65. Peperstraete J., *Oude Vleterse taalschat*. - Vl. 6 (1984) I, 4-6.
«Swille» en «anders» als nevenschikkende voegwoorden.

66. Soete J. en Debrabandere F., *Kortrijkse weertoestanden*. - LG., XXVI (1984) 2-3, 209-216.
67. Symoen R., *Straatnaamgeving te Keiem*. - DD., 3 (1984) 42-43.
Op de wijk waar de eerste dorpskern was.
68. Van Hille W., *Familienaam (de) Deurnaghele*. - B., 84 (1984) 253.
69. Vanhuysse A., *Zijn puiste scheuren*. - B., 84 (1984) 433.
Uitdrukking.
70. Van Overstraeten J., *Wat betekent mijn familienaam ?* - VS., 20 (1984) 29-31, 54-56, 106-108, 208-210, 267-270, 347-350, 395-397, 440-442, 476-478, 526-528.
71. Verheye S., *Ieperse woordjes en uitdrukkingen*. - IK., 20 (1983) 85-90.
Vervolg op IK., 19 (1983) 28-32, 62-64, 120-126. (Boekenschouw 1983, HEm. 1984, nr. 98).
72. Veys J.J., *Wijzeman*. - B., 84 (1984) 318.
In de rederijerskamers.

Zie ook nr. 365.

5. Archeologie.

73. *Archeologie in de Westhoek*. - WAVO-Berichten, 4 (1984) 1-2, 72 blz., 34 ill.
74. Baeteman C., Verhaeghe F., Thoen H., De Meulemeester J., Termote J., Dewilde M. en De Ceunynck R., *Archeologie in de Westhoek*. - WAVO-berichten (Werkgroep Archeologie voor Veurne en Omstreken), 4 (1984) 1 en 2, 72 blz., ill., krtn.
Voor de gelijknamige tentoonstelling in 1984 : Nieuwpoort, Koksijde, Veurne, Alveringem. Betreft Alveringem, Bulskamp, Diksmuide, Koksijde, Lampernisse, Gijverinkhove, Nieuwpoort, Oostduinkerke (vh. Nieuwe Yde), Stavele, Veurne, Wulveringem, Zoutenaai.
75. Barbier J. & Maliet V., *Structures gallo-romaines à Houplines (Nord, France)*. - MSCH., 14 (1984) 33-42.
76. Boniface F., *Découverte du caveau seigneurial et d'éléments de monument funéraire*. - Annales du Comité flamand de France, 47 (1984) 17-21.
In de kerk van Esquelbecq.
77. Bourgeois J., *Atelier (?) médiéval à Ploegsteert*. - Archæologia mediævalis, 8 (1985) 90-91.
78. Bourgeois J., *Découverte d'un fragment de hache polie à Warneton*. - MSHC., 14 (1984) 533-535.
79. Bourgeois J., *Découverte d'un moule en schiste à Ploegsteert*. - MSHC., 14 (1984) 567-570.
80. Bourgeois J., *Fouille d'un site fossoyé à Ploegsteert (Ht)*. - Archæologia Mediævalis 7. Sint-Pietersabdij 24-25/2/1984, Gent 1984, 60-61.
81. Bourgeois J., *Fouilles dans les sites fossoyés médiévaux à Comines-Warneton*. - MSHC., 14 (1984) 558-567.
82. Bourgeois J., *Fouilles de sites fossoyés du bas moyen âge à Comines-Warneton*. - Archeologie (1984) 116-117.
83. Bourgeois J., *Moule en schiste découvert à Ploegsteert (Ht)*. - Archeologie (1984) 119-120.
84. Bourgeois J., *Le Musée d'archéologie de la Société d'Histoire de Comines-Warneton et de la Région*. - Vie archéologique. Bulletin d'information trimestriel de la Fédération des archéologues de Wallonie, 4, n° 15 (1984) 6-7.
85. Bourgeois J., *Prospection lors de la Construction de la route Pecq-Armentières à Houplines (Nord, France)*. - MSHC., 14 (1984) 535-541.
86. Bourgeois J., *Vestiges d'époque médiévale (XIe - XIIe siècles) à Ploegsteert : puits et argilière*. - MSHC., 14 (1984) 545-557.

87. Bourgeois J., *Vestiges du Moyen âge à Ploegsteert (Ht)*. - Archeologie (1984) 117-119.
88. Bourgeois J., *Le village gallo-romain de Ploegsteert (Comines-Warneton, prov. Hainaut) : un bilan provisoire*. - Les recherches Archéologiques en Hainaut. Bilan 1978-1983. Actes du Colloque d'Antoing 10-11 septembre 1983. Ath., 1985 blz. 71-100 (Amicale des archéologues du Hainaut occidental).
89. Bourgeois J. & De Simpel F., *L'archéologie à Comines-Warneton en 1983-1984*. - MSHC., 14 (1984) 531-570.
90. Bourgeois J. & De Simpel F., *Découvertes dans le village gallo-romain de Ploegsteert en 1983-1984*. - MSHC., 14 (1984) 541-544.
91. Cattrysse P., *Verrassende vondsten in het Hof van Watervliet!*, - KB., 4 (1982-1983) 170-171, ill.
Huis Oude Burg 27, Brugge ; rijke vondst aan archeologisch materiaal.
92. De Ceunynck R., Elias N. & Termote J., *Middeleeuwse en post-middeleeuwse nederzettingssporen in het Westhoeknatuurreservaat te De Panne (W.-VI.)*. - Archæologia Mediævalis 7. Sint-Pietersabdij 24-25/2/1984, Gent 1984, 70-71.
93. De Cock S. & Van Doorselaer A., *Kooigem (W.-VI.) : ijzertijdsporen*. - Archeologie (1984) 95-100.
94. Delmaire R. & Chevaluer H., *Sépultures gallo-romaines à Théroutan - Route d'Arras*. - BSAM., 23 (1984) 181-204.
95. De Meulemeester J., *Aardige, aarden monumenten*. - Monumenten en Landschappen 4 (1984) nr. 3, 24-31, ill.
i.v.m. cirkelvormige burchten, ringwalversterkingen, castrale motten en sites met walgracht in Vlaanderen.
96. De Meulemeester J., *De vroegste geschiedenis van Diksmuide : met archeologische bril bekeken*. - DD., 3 (1984) 4-9, ill., plannen.
97. De Meulemeester J., De Paep P., Derycke T., Despriet P., e.a., *Bodemschaten uit Zuid-West-Vlaanderen. Resultaten van 25 jaar oudheidkundige opgravingen*. - Archeologische Stichting voor Zuid-West-Vlaanderen, Kortrijk 1984, 97 blz.
98. De Meulemeester J. & De Rycker K., *Geo-archeologische prospectie op een middeleeuws site te Oeren*. - De Duinen, 13-14 (1983-1984), 91-99.
99. De Meulemeester J. & Vanthournout C., *Het voorhof van de «Hoge Andjoen»-motte te Werken (W.-VI.)*. - Archeologie (1984) 138-139.
100. De Meulemeester J. & Vanthournout C., *Het voorhof van de «Hoge Andjoen»-motte te Werken*. - Conspectus MCMXXXIII, Archeologia Belgica 258, Brussel 1984, 112-117, 3 ill.
101. De Meulemeester J. & Vanthournout C., *Het voorhof van de «Hoge Andjoen»-motte te Werken (W.-VI.)*. - Archæologia Mediævalis 7. Sint-Pietersabdij 24-25/2/1984, Gent 1984, 17-19, 1 ill.
102. Descamps P., *Les mottes des châteaux de Pietre à Aubers-en-Weppes*. - Annales du Comité flamand de France, 47 (1984) 79-88.
103. Despriet P., *Onderzoek van het kasteel van Helkijn in 1983*. - Conspectus MCMXXXIII, Archeologia Belgica 258, Brussel 1984, 139-143, 4 ill.
104. Despriet P., *De opgravingen van de Archeologische Stichting voor Zuid-West-Vlaanderen te Kortrijk, Helkijn, Lendeledede en Sint-Eloois-Vijve (W.-VI.)*. - Archæologia Mediævalis 7. Sint-Pietersabdij 24-25/2/1984, Gent 1984, 71.
105. Despriet P., Vanmoerkerke J. & Ferfers F., *Het oudheidkundig Bodemonderzoek in het arrondissement Kortrijk in 1980*. - Kortrijk, Archeologische Stichting voor Zuid-West-Vlaanderen, 1983, 48 blz., 27 ill.
106. Dewille M. & Heus J., *Een laat-middeleeuwse site met walgracht te Koekelare*. - Conspectus MCMXXXIII, Archeologia Belgica 258, Brussel 1984, 162-166, 5 ill.
107. De Witte H., *Archeologisch jaarrapport 1982*. - Jaarboek 1982. Brugge, Stedelijke Musea, 1983, 169-172, ill.

108. De Witte H., *De Dienst Archeologie te Brugge en het onderzoek 1977-1981*. Jaarboek 1982, Brugge, Stedelijke Musea, 1983, 141-168, ill.
109. De Witte H., *Stadsarcheologisch onderzoek te Brugge (W.-VI.)*. - Archæologia Mediævalis 7. Sint-Pietersabdij 24-25/2/1984, Gent 1984, 47.
110. D'Hondt M., *Une découverte archéologique importante : le site gallo-romain du Quevaucamps à Dottignies*. - MSHM., 6/2 (1984) 11-14.
111. Dreesen J.B. & Vandamme G., *Geschiedenis van een parochie te Oostende. Sinte-Catharina vergaan... Sinte Godelieve ontstaan*. - Oostende 1984, 240 blz., ill.
Bespreking van opgravingen in 1965 en 1983.
112. Gautier A., *Enkele dierresten uit de abdij Ten Duinen te Koksijde (ca. 1175 - ca. 1250, ca. 1250-1318, 1593-1601 A.D.)*. - DDu, nrs. 13-14 (8-9) (1983-1984) 61-63, tab.
113. Hillewaert B., *Oostkerke-bij-Brugge*. - Archeologische Inventaris Vlaanderen II, Gent 1984, 727 blz., ill.
114. Huyghe D., Vermeersch P.M., *Archeologie en plaatselijke verenigingen. Mogelijkheden en beperkingen van het archeologisch amateuronderzoek*. - OH., 38 (1984) 1-9, ill.
115. Janssens D., *Een Romeinse villa te Heestert*. - Archeologische en Historische Monografieën van Zuid-West-Vlaanderen 8, Kortrijk 1984, 44 blz., 19 ill.
116. Jansseune G., *Het Groot-Tempelhof te Slype (W.-VI.)*. - Archæologia Mediævalis 7. Sint-Pieters- abdij 24-25/2/1984, Gent 1984, 55-56.
117. Laleman M.C. & Raveschot P., *Gent (O.-VI.) : archeologisch onderzoek*. - Archeologie (1984) 17-18.
118. Laleman M.C. & Raveschot P., *Gent (O.-VI.) : stadsarcheologisch onderzoek*. - Archeologie (1984) 114.
119. Laleman M.C. & Raveschot P., *Stadsarcheologie in Gent (O.-VI.)*. - Archæologia Mediævalis 7. Sint-Pieters-abdij 24-25/2/1984, Gent 1984, 49-51.
120. Leman P., *Cassel, chef-lieu des Ménapiens : état de la question et projets*. - Les villes de la Gaule Belgique au Haut-Empire. Revue Archéologique de Picardie, 3-4 (1984) 139-147.
121. Lesenne M., *Répertoire bibliographique des trouvailles archéologiques de la province de Hainaut de la préhistoire au VIII^e siècle. Arrondissements d'Ath, Mouscron et Tournai*. - Mons, 1985, 143 blz. (Analectes d'Histoire du Hainaut, t.v.).
Betreft o.m. de streek Komen-Moeskroen.
122. Norton Ph., *Medieval Tin-Glazed Painted Tiles in North-West Europe*. - Medieval Archæology 28 (1984) 133-172.
Met vondsten uit de Duinenabdij, Oostkamp en Gent.
123. Rogge M., Van Doorselaer A., Crombé F. & De Cock S., *Kerkhove (W.-VI.) : Romeinse nederzetting*. - Archeologie (1984) 109-110.
124. Semey J. & Vanmoerkerke J., *Romeins «versterkt» site te Maldegem (O.-VI.)*. - Archeologie (1984) 25-26.
125. Semey J. & Vanmoerkerke J., m.m.v. Thoen H. & Vandermoere N., *Versterkt Romeins site te Maldegem - Vake (Oost-Vlaanderen)*. - VOBOV-INFO (1984) nr 14, 15-20, 6 ill.
126. Swimberghe P., *Archeologisch onderzoek op het terrein Van der Ghote*. - Jaarboek 1982. Brugge. Stedelijke Musea, 1983, 173-206, ill.
Vondsten uit de 17de en 18de eeuw.
127. Termote J., *Damme (W.-VI.) : schenking van laat-middeleeuwse vondsten*. - Archeologie (1984) 123-124.
128. Termote J., *Nieuwpoort (W.-VI.) : Engelse importkeramiek*. - Archeologie (1984) 34.

129. Termote J., *Het onderzoek in de Ten Duinenabdij te Koksijde (W.-VI.)*. - *Archæologia Mediævalis* 7. Sint-Pieters-abdij 24-25/2/1984, Gent, 1984, 66-67.
130. Termote J., *De opgravingscampagne 1982-1983 in de Duinenabdij te Koksijde*. - *De Duinen*, 13-14 (1983-1984), 11-60.
131. Termote J., *Veurne (W.-VI.) : bronzen grape*. - *Archeologie* (1984) 33-34, 1 ill.
132. Termote J. & D(e) M(eulemeester) J., *Damme (W.-VI.) : terreinverken- nende opgraving op de weide Solvay*. - *Archeologie* (1984) 141.
133. Termote J. & Dewilde M., *Onderzoek van de laat-middeleeuwse Franse verdedigingslinie in de Westhoek (W.-VI.)*. - *Archæologia Mediævalis* 7. Sint-Pieters-abdij 24-25/2/1984, Gent 1984, 63-66, 1 ill.
134. Termote J. & Van Oeteren V., *Prospektie van het verdwenen vissersdorp Nieuwe Yde te Oostduinkerke (W.-VI.)*. - *Archæologia Mediævalis* 7. Sint-Pieters-abdij 24-25/2/1984, Gent 1984, 68-70, 1 ill.
135. Thoen H. & Vandermoere N., *Romeins versterkt site te Maldegem (O.- VI.)*. - *Archeologie* (1984) 25-26.
136. Van Beek B.L., *Salinators and sigillata : the coastal areas of North Holland and Flandres and their economic differences in the 1st century A.D.* - *Helinium*, 23 (1983) 3-12.
137. Van Bellingen F., *Archeologische Berichten*. - *OH.*, 37 (1983) 119-121.
138. Vandenberghe S., *Een aquamanile uit Knokke (W.-VI.)*. - *Archeologie* (1984) 124-125, 1 ill.
139. Vandenberghe S., *Een zeldzaam bord uit de Beauvaisis*. - *De Duinen*, 13-14 (1983-84) 87-89.
Vondst uit de Duinenabdij te Koksijde.
140. Vandermoere N., *Oude archeologische vondsten te Oedelem*. - *JBB.*, 17 (1984), p 71-76, ill.
141. Van Neer W., *Anthropologisch onderzoek over het grafveld der Duinenab- dij te Koksijde : een kritische literatuurstudie*. - *De Duinen*, 15 (1985), 39-57.
142. Van Nerom C., *A propos du pavement trouvé en 1971 au lavatorium de l'abbaye des Dunes*. - *De Duinen*, 13-14 (1983-1984), 69-86.
143. Van Nerom C., *Een zeldzaam bord uit de Beauvaisis*. - *DDU.*, nrs. 13-14 (8-9) (1983-1984) 87-89, ill.
Vondst in de Duinenabdij te Koksijde, vermoedelijk eerste helft 16de eeuw.
144. Van Oost M., *Staden (W.-VI.) : een gepolijste vuurstenen bijl.* - *Archeologie* (1984) 20.
145. Verhaeghe F., *The second Gerald Dunning Memorial Lecture. Aberdeen 12 april 1983 : Low Countries Medieval pottery imported into Scotland : notes on a minor trade*. - *Medieval Ceramics. Bulletin of the Medieval Pottery Research Group*, 7 (1983) 3-43.
O.m. over de aardewerkproductie te Brugge en Aardenburg.
146. Verhaeghe F. & Janssen H., *Stadsgeschiedenis en stadsarcheologie in de Nederlanden*. - *Archief en Bibliotheekwezen in België*, 53 (1982) 1-51.
Met o.m. paragraaf over de werking van de Brugse archeologische dienst.
147. Verhaeghe F. & Lindsay W., *Low Countries Pottery in Elgin, Scotland*. - *Medieval Ceramics. Bulletin of the Medieval Pottery Research Group*, 7 (1983) 95-100.
O.m. over aardewerk uit Kust-Vlaanderen.
- Zie ook nrs. 21, 437, 759.

6. Numismatiek, Metrologie, Sigillografie, Heraldiek, Iconografie, Chronologie.

148. Baerten J., *Kerk en munt in de middeleeuwen*. - JMP, 1984, 7-16.
149. Boudin H.R., *Enkele nota's over protestantse sigillografie in België*. - De hervorming in het Ieperse in heden en verleden, (1984) 79-81, ill.
Zegel protestantse gemeente van Ieper.
150. Buysens P., *Héraldique vivante. Buysens (Outryve)*. - P., nr. 234 (1984) 446-447.
151. Dugardyn L., *Héraldique vivante : Petre (Hal, Audenarde, Bruges, Bruxelles)*. - P., nr. 231 (1984) 211-213.
152. Ghysens J., Leclercq P. & Messiant G., *De Vlaamse kleine deviezen op naam van Simon*. - JMP., 1984, 77-78.
153. Houben G.M.M., *Veertiende-eeuwse muntgewichtdoosjes*. - Jaarboek voor munt- en penningkunde (Amsterdam), 70, 1983 (1984) 5-14, ill.
O.m. muntgewichtdoosje opgegraven te Brugge.
154. Lagæ P., *Héraldique vivante : Lagæ (Heule, Courtrai, Gand, Bruxelles)*. - P., nr. 231 (1984) 209-211.
155. Lavaert J., *Para tutum. De wapenspreuk van Anselm Adornes*. - B., 84 (1984) 15-16.
156. Meulemeester J.L., *Een inleiding tot de Sint-Arnoldusikonografie en -devotie*. - Tentoonstellingscatalogus ; Sint-Arnoldus en de Sint-Pietersabdij te Oudenburg 1084-1984, Oudenburg 1984, 108-171, ill.
157. Taelman J., *De halve Daalder geslagen te Brugge op naam van François van Anjou, hertog van Alençon*. - JMP., 1984, 165-170.
158. Van Gansbeke-Grothausen M., *La collection numismatique Karel Loppens au Musée de l'Abbaye des Dunes à Coxyde*. - De Duinen, 15 (1985), 59-75.
Zie ook nrs 621 en 768.

7. Genealogie, Biografie.

159. Baert G., *Delva, Willy August Desideer Constant Lodewijk, advocaat, hoogleraar en rechtsgeleerde*. - NBW 10, Brussel 1983, kol. 140-147.
Blankenberge 1921 - Gent 1980.
160. Beun J., *De burgemeesters van Mesen (1800-1983)*. - IK., 20 (1983) 45-62, ill.
Beknopte levensbeschrijving van 13 burgemeesters.
161. Beyen J., *Staten van goed uit het Veurnse : Het fonds de Spot*. - VS., 20 (1984) 369-372.
162. Blondeau R., *Ferdinand Verbiest*. - V.W.S. Cahiers, nr. 108. Torhout, 1984.
163. Bonaert A., *Heurs et malheurs des Cabilliau à Ypres (suite). Généalogie*. - MGN., 39 (1984) 17-40.
Vervolg op Boekenschouw 1983 (HEm. 1984) nr. 187.
164. Bossuyt I., *Vaet (Coppin), Jacobus (van der), componist*. - NBW 10, Brussel 1983, kol. 633-639.
Kortrijk (Harelbeke of Heule) 1529 of 1530 - Wenen 1567.
165. Braet A., *De familie Braet : daar bij de molens...* - OR., 1 (1984) 1, 27-34, ill.
molenaarsgeslacht sinds ± 1500
166. Cailliau J., *Monsteringen in de Kasselrij Veurne*. - VS., 20 (1984) 96-100.

167. Coussé R. & Boudry M., *De familie Pattyn of de Patin*. - IK., 20 (1983) 97-128, ill.
Eertijds gevestigd te Langemark. Genealogie.
168. Coussement Ph., *De afstammelingen van Jozef Coussement (Wevelgem 1694-1775) in Wevelgem, Heule, Gullegem en Moorseele*. - VSK., 20 (1984) 277-294, ill.
169. Coussement Ph., *Jozef Coussement, pastoor te Desselgem en te Deerlijk (vervolg)*. - IGOKW, 12 (1984) 269-354.
170. de Bethune E., *Esquisse généalogique de la famille de Bethune*. - Marke, 1984, 88 blz., ill.
171. de Bethune E., *Het testament van kanunnik Tanghe*. - B., 84 (1984) 406-411.
172. De Blauwe J., *Dumery, een naam die klinkt als een klok*. - Brugge ; Belfort en Beiaard, Brugge, 1984, 62-73, ill.
173. de Borchgrave O., *Stijn Streuvels tussen de 85 en de 98 jaar. Een getuigenis*. - HGOK., 50 (1983) 195-199.
«Enkele van zijn opvattingen en uitspraken en enkele typische anekdoten».
174. Debrabandere F., *Enkele Rekkemse familienamen*. - LG., XXVI (1984) 4, 380-390.
175. De Bruyne M., *Blomme, Alfons Jozef, kunstschilder*. - NBW 10, Brussel 1983, kol. 34-41.
Roeselare 1889-1979.
176. De Bruyne M., *Lambrecht, Arthur, kunstschilder*. - NBW 10, Brussel 1983, kol. 370-375.
Roeselare 1904 - Rumbeke 1963.
177. De Bruyne M., *Mioen, Bernard, kunstschilder*. - NBW 10, Brussel 1983, kol. 460-463.
Kortemark 1774 - Roeselare 1851.
178. De Busschere K., *In memoriam Jan de Cuyper (1895-1981)*. - Gezellekroniek, 16 (1982), 11-17.
179. De Busschere K., *In memoriam Marcel Vermeulen (Hooglede, 15.5.1909 - Roeselare, 12.1.1984)*. - B., 84 (1984) 102.
180. De Busschere K., *Gezelle, Guido, priester-dichter*. - NBW 10, Brussel 1983, kol. 194-228.
Brugge 1830-1899.
181. Dekkers E., *Sint Arnoud en zijn oudste biografen*. - Tentoonstellingscatalogus ; Sint-Arnoldus en de Sint-Pietersabdij te Oudenburg 1084-1984, Oudenburg, Gemeentebestuur, 1984, 99-107, ill.
Met een lijst van handschriften en uitgaven door R. Vander Plaetse.
182. De Lille K., *Eerste lijst van genealogische bronnen betreffende de stad Ieper*. - VS., 20 (1984) 118-119.
183. Demeulemeester A., *Louis de Potter en de familie van Caloen*. - B., 84 (1984) 266-267.
184. Depoorter C., *Galerij van beroemde, doch minder gekende Poperingnaars. Vader en zoon Depuydt*. - AdS., 14 (1984) 2 30-32, ill.
Jean-Ambroise de Puydt (1758-1836), arts en Vonckist ; Remi-Jean de Puydt (1789-1844), militair, waterbouwkundige, volksverteenwoordiger.
185. Devadder J., *Poel, Leo Fidelis van den, missionaris*. - NBW 10, Brussel, kol. 511-516.
Wakken 1790 - Detroit 1837.
186. De Vleeschouwer F., *Beauneveu, André, beeldhouwer, miniaturist en schilder*. - NBW 10, Brussel 1983, kol. 21-32.
maakte beeld Hl. Katharina voor de collegiale kerk te Kortrijk.

187. De Vleeschouwer F., *Sassenbrouck, Achiel van, kunstschilder*. - NBW 10, Brussel 1983, kol. 571-579.
Brugge 1886 - Gent 1979.
188. De Vleeschouwer F., *Stientjes, Staf (artiestennaam van D'Haluin, Gustaaf), landschapsschilder en portrettist*. - NBW 10, Brussel 1983, kol. 603-611.
Waregem 1883 - Tiegem 1974.
189. De Vleeschouwer F., *Verougstraete, Victor, kunstschilder*. - NBW 10, Brussel 1983, kol. 650-657.
Kortrijk 1868 - Etterbeek 1935.
190. De Vos A., *Onze ere-voorzitster Dr. Elisabeth Dhanens in de bloemetjes gezet te Eeklo op 8 mei 1983*. - AM., 34 (1983) 116-119, ill.
191. Dezutter W.P., *In memoriam Jan van Hinte (1896-1983)*. - OH., 38 (1984) 28.
192. Dezutter W.P., *In memoriam Magda Cafmeyer (1899-1983)*. - OH., 38 (1984) 27-28.
193. Duflo L., *De Vlamertingse historicus en heemkundige Remy Duflo werd 100 jaar geleden te Vlamertinge geboren*. - IK., 20 (1983) 65-70, portr.
Beknopte levensbeschrijving, uitgegeven werken, familieboom.
194. d'Ydewalle S., *Franciscus-Renatus Boussem, bisschop van Brugge (1834-1848)*. - HEm., 121 (1984) 97-136.
195. Fichet J., *Fichet, Georges-François-Paul, peintre*. - BN 43 suppl. XV, Brussel 1983, kol. 399-402.
Brugge 1864 - Ukkel 1954.
196. Franchoo A., *Het testament van Bernardus Desmedt, pastoor te Varsenare van 1833 tot 1859*. - BO., 24 (1984) 10-14.
197. François A., *Uit het «Huisboek Caesens»*. - VS., 20 (1984) 131-132.
198. Gerits J., *In memoriam Hervé Stalpaert (1914-1981)*. - OH., 37 (1983) 192-193.
199. Germonprez F., *Bouwmeester Pierre Nicolas Croquison*. - LG., XXVI (1984) 2-3, 185-193, ill.
200. Ghyssaert J., *Onze Kwartierstaat. Kanunnik Alberic Decoene (° Wevelgem 1881, † Brugge 1958)*. - VS., 20 (1984) 151-154.
201. Goetghebeur W., *Spermalie; één grote familie*. - Tielt, Lannoo i.s.m. Zusters der Kindsheid van Maria ter Spermalie, 1984, 352 blz., ill.
202. G(oetinck) M., *Lucas de Vriese, 47ste abt van de Duinenabdij (1699-1725)*. - Schr., 13 (1983-1984) 4, 7-10.
203. Guyot G., *Les de Villegas en Belgique*. - MGN., 39 (1984) 249-273, 343-371; 432-453, ill.
204. Hostyn N., *Artan de Saint-Martin, Louis, marineschilder*. - NBW 10, Brussel 1983, kol. 6-12.
† Nieuwpoort, 24 mei 1890.
205. Hostyn N., *Clerck, Oscar de, beeldhouwer, medailleur en directeur van de Academie voor schone kunsten te Leuven*. - NBW 10, Brussel 1983, kol. 114-118.
Oostende 1892 - St.-Stevens-Woluwe 1968.
206. Hostyn N., *Coninck, René Jean Camille de, kunstschilder, graficus en boekillustrator*. - NBW 10, Brussel 1983, kol. 118-120.
Bredene 1907 - Beveren 1978.
207. Hostyn N., *Daniels, André Louis, architect*. - NBW 10, Brussel 1983, kol. 131-133.
Oostende 1883-1976.
208. Hostyn N., *Heste, Gustaaf van, kunstschilder*. - NBW 10, Brussel 1983, kol. 257-258.
Oostende 1887-1975.

209. Hostyn N., *Laureys, Félix Adrien Jean, architect.* - NBW 10, Brussel 1983, kol. 392-395.
Oostende 1820 - Brussel 1897.
210. Hostyn N., *Musin, Auguste, marineschilder.* - NBW 10, Brussel 1983, kol. 472-475.
Oostende 1852 - St.-Joost-ten-Node 1923.
211. Hostyn N., *Musin, François Etienne, kunstschilder en marineschilder.* - NBW 10, Brussel 1983, kol. 475-480.
Oostende 1820 - St.-Joost-ten-Node 1888.
212. Hostyn N., *Permeke, Henri, kunstschilder en museumconservator te Oostende.* - NBW 10, Brussel 1983, kol. 501-505.
Poperinge 1848 - Oostende 1912.
213. Hostyn N., *Pype, Hendrik Frederik, priester, aalmoezenier-ter-zee en sociaal hervormer.* - NBW 10, Brussel 1983, kol. 522-524.
Geluwe 1854 - Oostende 1926.
214. Hostyn N., *Rinskopf, Léon Napoléon, dirigent, toondichter en directeur van het Oostendse muziekconservatorium.* - NBW 10, Brussel 1983, kol. 542-545.
Gent 1862 - Deauville 1915.
215. Hostyn N., *Serruys, Louis Jacques François, marineschilder.* - NBW 10, Brussel 1983, kol. 589-590.
Oostende 1820 - Moere 1873.
216. Hostyn N., *Sorel, Gustaaf, kunstschilder en directeur van de Oostendse kunstacademie.* - NBW 10, Brussel 1983, kol. 599-603.
Oostende 1905-1981.
217. Huyghebaert J., *De rederijker Pieter Frans van Hollebeke uit Middelburg-in-Vlaanderen, 1747-1805.* - AM., 34 (1983) 167-190.
218. Huysentruyt A., *Tweemaal opgenomen persoon in bevolkingsregisters.* - VS., 20 (1984) 523-525.
Huysentruyt.
219. Janssens de Bisthoven B., *Petrus Franciscus Valcke, 1708-1787, pastoor van Rumbeke en deken van Roeselare.* - HEM., 121 (1984) 137-147.
220. Janssens V., *Vyvere, Aloys-Jean-Marie-Joseph, vicomte van de, homme d'Etat, administrateur de sociétés.* - BN 43 suppl. XV, Brussel 1983, kol.745-764.
Tielt 1871 - Parijs 1961.
221. Lagrain R., *Gezelle, dichter van de familie Van Damme.* - LG., XXVI (1984) 2-3, 171-184, ill.
E. Van Damme, goudsmid in Kortrijk, Brugge 1831 - Kortrijk 1869.
222. Louis A., *Rye, Thomas van, geneesheer.* - NBW 10, Brussel 1983, kol. 551-552.
Brugge (?) 1530 - Luik begin 17de e.
223. Marechal D., *De familie Brangwyn te Brugge.* - B., 84 (1984) 414-421, ill.
224. Molitor A., *Lefebure, René-Henri-Marie, haut fonctionnaire et chef de cabinet du Roi.* - BN 43 suppl. XV, Brussel 1983, kol. 496-500.
Brugge 1888 - St.-Pieters-Woluwe 1976.
225. Noterdaeme A., *De familie Allaey.* - VI., 6 (1984) 2, 5-17, ill.
Stam in Woesten.
226. Notteboom H., *Monseigneur Leo Karel De Kesel : 80 jaar.* - AM., 34 (1983) 191-202, ill.
Uit een Adegemse familie.
227. Parez R., *Catherine Adélaïde Goemaere (1809-1891) de Warneton, fondatrice de la Congrégation des Sœurs de Saint-Dominique en Californie en 1850.* - MSHC., 14 (1984) 297-310.

228. Priem R., *James Weale*. - KB., 3 (1981-1982) 25-27.
Aanvulling in : KB., 3 (1981-1982) 46.
229. Renson G., *Beernaerts, Georges-Louis-Sylvie-Ghislain, lieutenant général*. - BN 43 suppl. XV, Brussel 1983, kol. 75-82.
Brugge 1895 - Brussel 1962.
230. Roelstraete J., *Enkele aanvullingen bij de familie van Belleghem te Bellegem*. - VS., 20 (1984) 161-167.
231. Rotsaert K., *De omstreden Dokter Emile Dumon*. - BO., 24 (1984) 88-92.
232. Schouteet A., *Zoetaert, Paulus de Jongere, schilder*. - NBW 10, Brussel 1983, kol. 725-726.
Brugge 1496 - vóór 19 mei 1543.
233. Schouteet A., *Zoetaert, Paulus de oudere, schilder*. - NBW 10, Brussel 1983, kol. 726-728.
Brugge ca. 1450 - ca. 1522.
234. Selosse Ch.-Cl., *Généalogie de la Famille Wille-Dusollier*. - 2^e édit., Mouscron, 1984, 129 blz.
Familie uit Moeskroen en omgeving.
235. Sonnevile M., *Joseph Vandevelde : le parlementaire*. - MSHM., 6/2 (1984) 150-162.
Burgemeester van Moeskroen in 1921-1938 en 1953-1958.
236. Sprangers H., *Onze Kwartierstaat : Dom Deodatus (Godelief) Dewilde, 8ste Abt der Trappisten van Westmalle (1903-1983)*. - VS., 20 (1984) 185-193.
237. Steeghers W., *De familie Steeghers te Stalhille en Brugge*. - VS., 20 (1984) 211-213.
238. Stockman L., *Dan Verstraete 65 jaar*. - OH., 37 (1983) 191-192, ill.
239. Tanghe J., *Onze Kwartierstaat. Delfien Vanhaute Vlaams priester-dichter, ° Ardooye 2.9.1869, † Edewalle (Handzame) 3.12.1944*. - VS., 20 (1984) 101-105.
240. Top S., *Hervé Stalpaert (1914-1981), een belangrijke schakel in de (West) vlaamse volkskunde*. - Arsbroek. Kring Hervé Stalpaert, 1 (1984) 46-50.
Met bibliografie van en over H.S. vanaf 1973-1984.
241. V(an) A(cker) L., *Vlaamse graven in vreemde necrologia*. - B., 84 (1984) 95-96.
242. Van Belle J., *Een Bruggeling-buiten-Brugge. Richard Declerck, eregoeverneur van de provincie Antwerpen ; Professor Albert Coppé*. - BS., 5 (1984) 1, 16, ill. ; 3, 16, ill.
243. Van Betsbrugge G., *De Hooghes, 18de eeuwse brouwers op de Klijte in Bellegem*. - LG., XXVI (1984) 1, 77-95, ill.
244. Van Biervliet A.-T., *Bouten, Pieter Joannes (kln. Arnold), kroniekschrijver en stevenistisch propagandist*. - NBW 10, Brussel 1983, kol. 45-48.
Zonnebeke 1754 - Passendale 1837.
245. Van Biervliet L., *Arme James Weale !* - KB., 3 (1981-1982) 53-54.
246. Van Biervliet L., *Delepierre, Joseph Octave, advocaat, archivaris prov. West-Vlaanderen, bibliothecaris te Brugge, secretaris van het Belgisch gezantschap te Londen en Belgisch consul te Londen*. - NBW 10, Brussel 1983, kol. 133-140.
Brugge 1802 - Londen 1879.
247. Van Biervliet L., *Viaene, Antoon Albrecht, priester, leraar, historicus, volks- en taalkundige*. - NBW 10, Brussel 1983, kol. 666-676.
Kortrijk 1900 - Brugge 1979.
248. Van Cant L., *Poele, Karel J. van de, technicus en uitvinder*. - NBW 10, Brussel 1983, kol. 516-522.
Lichtervelde 1846 - Lynn (V.S.) 1892.
249. Van Cleven J., *Buyck, Pierre François, architect*. - NBW 10, Brussel 1983, kol. 81-84.
Brugge 1805-1877.

250. Van Cleven J., *Buyck, René Aimé Vincent Pierre, architect.* - NBW 10, Brussel 1983, kol. 84-86.
Brugge 1850-1923.
251. Van Cleven J., *Clarysse, Jan August, priester, architect en oudheidkundige.* - NBW 10, Brussel 1983, kol. 109-114.
Meulebeke 1814 - Roeselare 1873.
252. Van Cleven J., *Verbeke, Antonius Henricus Vincentius, tekenaar, graveur, beeldhouwer, architect.* - NBW 10, Brussel 1983, kol. 648-650.
Brugge 1883 - Assebroek 1907.
253. Van den Baviere M. et Bonaert A., *Généalogie des Ghelvke à Ypres, Bailleul et Poperinge.* - MGN., 39 (1984) 169-199, 285-298, 332-343, ill.
254. Vandebunder D., *Pickery, Gustaaf Marie François, beeldhouwer en leraar.* - NBW 10, Brussel 1983, kol. 505-507.
Brugge 1862-1921.
255. Vandebunder D., *Pickery, Hendrik Eugeen, beeldhouwer en leraar.* - NBW 10, Brussel 1983, kol. 508-510.
Brugge 1828-1894.
256. Van der Hoeven J., *Egied J. Strubbe.* - V.W.S. Cahiers, nr. 112. Torhout 1985.
257. Vandeweyer L., *Robrecht De Smet in het Vlaamse Front 1918-1920.* - WT., XLIII (1984) 3, 173-185.
258. Van Doorne A., *Nog over priester Oscar Verhaeghe, oud-rhetoricaleraar 1909-1924.* - Eertijds, 17 (1985) 13-21.
259. V(an) H(averbeke) E., *Gewestelijk documentatiecentrum voor familie- en plaatselijke geschiedenis.* - VS., 20 (1984) 109-117.
260. Vanmarcke A., *Huwelijkskontrakten te Menen.* - VS., 20 (1984) 155-160, 261-264.
Vervolg van VS., 16 (1980) 644.
261. Velle K., *Meynne, Armand Joseph, militair arts, medisch topograaf en hygiënist.* - NBW 10, Brussel 1983, kol. 456-460.
Nieuwpoort 1814 - Brugge 1876.
262. Verdoodt F.-J., *Castillon, Léonce du, letterkundige, journalist, daensistisch christen-democraat.* - NBW 10, Brussel 1983, kol. 88-94.
Waregem 1869 - Jette 1941.
263. Vereecke K., *Marie Pleyel.* - JHKH., (1984), M.Pl., 1-31, ill.
Muziekfenomeen: 19de eeuwse pianovirtuose, echte naam = Marie Moke, dochter van JJ, ° in Torhout in 1777.
264. Verfaillie M., *De figuur van Hilaire Allaeys (1873-1934).* - Vl. 6 (1984) 2, 19-42, ill.
Herkomstig uit Woesten. Stomatoloog. Strijdend Vlaming.
265. Verleyzen W., *Necrologium van Affligem.* - Eigen schoon en de Brabander, 67 (1984) 93-128.
266. Verschoore N., *Beeldhouwer Jef Claerhout: meestersmid en lasser.* - OE., 26 (1984) 85-91, ill.
Geboren in Pittem in 1937.
267. Vilain O., *Louis Ryckx, de duinenman van Middelkerke.* - Gr. 4 (1984) 238-242.
268. Vlaemynck J., *70 jaar geleden sneuvelde te Diksmuide Dokter Felix Chastang. Médecin 3me classe des Fuseliers-Marins, 3-Bataillon du 1 Régiment.* - DD., 3 (1984) 84-86, ill.
269. Vuylsteke G., *Waar woonden onze voorouders in Zuid West-Vlaanderen ?* - VS., 20 (1984) 93-95.
270. Vyncke J., *Portret van een oudstrijder. Theophiel-Michel De Backer.* - OR., 1 (1984) I, 10-12.

271. Waltenier G., *De Belgis illustribus. Les quartiers d'ascendance de Maxence van der Meersch.* - MGN., 39 (1984) 115-120.
272. Wellens R., *Verkooren, Alphonse-Joseph-Marie, archiviste.* - BN 43 suppl. XV, Brussel 1983, kol. 698-700.
Brugge 1857 - Boechout 1940.
273. Weyns N.J., *Buck, Adrianus de, dichter.* - NBW 10, Brussel 1983, kol. 73-75.
Veurne 1618- ? 1667.
274. Wils L., *J.-M. Gantois als historicus.* - WT., XLIII (1984) 1, 17-19.
275. Wyffels C., *Mispelon, Michiel Richard, genealoog.* - NBW 10, Brussel 1983, kol. 463-465.
Handzame 1922-1980.
- Zie ook nrs. 19, 50, 68, 70, 150, 151, 155, 436, 441, 599, 788, 793 en 798.

8. Volkskunde.

276. Arickx V., *Het krachtig gebed van Keizer Karel in 1984.* - B., 84 (1984) 171-176.
277. Baelde M., *Verkoop van almanakken aan een «brave» inwoner van Rijsel toegestaan (1550).* - B., 84 (1984) 152-153.
278. Blauwet J., *Spaans heester verdwijnt als Brugs stamcafé.* - BS., 5 (1984) 1, 7, ill.
279. Bloes G., *Verdwenen beroepen : Mance Hursel, laatste Westendse vroedvrouw.* - Gr., 4 (1984), 24-27.
280. Bloes G., *Verdwenen beroepen : Pietje Goethals, stoeltjeszetter, klokkenluder en grafmaker.* - Gr., 4 (1984), 203-205.
281. Bloes G., *Volklied over de velocipede.* - Gr., 4 (1984) 21-23.
282. Boesmans A., *De drankcultuur in de Zuidelijke Nederlanden (17de en 18de eeuw).* - OH., 37 (1983) 31-37.
283. Bostoën K., *Broer Cornelis en zijn historie ; een politieke satire.* - Literatuur, 1 (1984-85) 254-261, ill.
284. Bourgeois H., Heugebaert A., Parez R. & Potié J., *Quelques témoignages sur le carnaval dans le région de Comines-Warneton au XX^e siècle.* - MSHC., 14 (1984) 413-430.
285. Camerlinckx J., *Aspecten van de volkskultuur op en rond onze hoofdsteden.* - LW, 1984, 12-35.
286. Catteeuw P., *Het oude kinderspel «STOK» blijft modern in Marke.* - LG., XXVI (1984) 2-3, 221-222.
287. Dalle D., *Jeanne Panne, de heks van Nieuwpoort.* - GiK., 22 (1984) 3, 2-14.
288. Debrabandere P., *Het Apolloniabeeld bij de Zusters van Sint-Niklaas in Kortrijk.* - Volkskunde in Vlaanderen. Huldeboek Renaat van der Linden, Brugge, 1984, 28-29, ill.
289. De Busschere K., *Uit de wilde volksliturgie (van voor het Concilie).* - B., 84 (1984) 309.
290. De Caluwe A., *Brugse culinaire archeologie. Het meulemeester-ei.* - Schr., 14 (1984-1985) 4, 4-5.
291. Demarest H., *Het «krachtig gebed van Keizer Karel» op Sint-Anna.* - Schr., 14 (1984-1985) 7, 4-5.
292. Demoen H., *Van «duivels in 't pateel» (1).* - DD., 3 (1984) 114-117, ill.
Oude feestmenu's.
293. Devos G., *Van veldkapel tot Lourdesgrot.* - OH., 38 (1984) 68.
In de regio Brugge.

294. Dezutter W.P., *Verdwenen volksgebruiken rond de eindejaarsdagen*. - Schr., 14 (1984-1985) 7, 6-11, ill.
Overgenomen uit het Brugsch Handelsblad van 30.12.1977.
295. Ducastelle J.-P., *Les géants du Hainaut*. - Tradition Wallonne. Revue annuelle de la Commission royale belge de Folklore, 1 (1984) 14-75.
Betreft de streek Komen-Moeskroen, blz. 34-43.
296. Duvosquel J.-M., *Le procès de l'Oiseau à Comines en 1700-1702 ou la fin d'une Coutume au diocèse de Tournai : la bénédiction de l'oiseau des confréries de tir*. - Publications extraordinaires de la Société royale d'Histoire et d'Archéologie de Tournai, 1 (= In memoriam André et Elisabeth Vermezele) (1984) 77-83.
Eveneens in MSHC., 15 (1985) 107-116.
297. *Gebed van Keizer Karel*. - Schr., 14 (1984-1985) 6, 9-12.
Reproductie van een drukwerkje uit 1731 met de integrale tekst van het «Krachtig gebed van Keizer Karel tot het H. Kruis Christi...».
298. Geens F.H., *Levende volkskunst*. - OH., 37 (1983) 23-31.
299. Gerits J., *Een boeiende landdagtraditie*. - OH., 37 (1983) 2-12.
Historiek van de studiedagen en congressen (z.g. «Landdagen») van het Verbond voor Heemkunde sinds 1941.
300. Gerits J., *Sprokkelingen : Heiligen in de volksverering (II)*. - OH., 37 (1983) 94-101, ill.
H. Anna, H. Antonius abt, H. Basilius, H. Coleta van Corbie, H. Gerolf, H. Hubertus, H. Lambertus, H. Jozef, Z. Karel de Goede, H. Martinus van Tours, Sint-Michiel, H. Nikolaas van Myra, O.-L.-Vrouw, H. Walburgis, H. Willibrord, Allerheiligen (vervolg op OH., 33 (1979) 67-68).
301. Huyghebaert J., *Liederen van Tisje Tasje*. - B., 84 (1984) 33.
302. Lanszweert R., *Toverij te Stavele in de vorige eeuw*. - IJzb., 14 (1984) 300, 302.
303. Lowyck A., *Liederen van Tisje Tasje*. - B., 84 (1984) 204-205.
304. Michiels G., *De volksbuurten van Brugge in de 19de en het begin van de 20ste eeuw*. - Volkskunde in Vlaanderen. Huldeboek Renaat van der Linden, 1984, 102-105, ill.
305. Rolly M., *Assebroekse folkloristische rijmsnoertjes*. - Arsbroek. Kring Hervé Stalpaert, 1 (1984) 14-15.
306. Rolly M., *Assebroekse spotnamen*. - Arsbroek. Kring Hervé Stalpaert, 1 (1984) 15-16.
307. Ruys R., *Devotieprentjes als bron voor de studie van de volksdevotie*. - Volkskunde in Vlaanderen. Huldeboek Renaat van der Linden, Brugge, 1984, 119-122, ill.
308. Snijders D., *Mondelinge geschiedenis : kleinschalig onderzoek*. - OH., 37 (1983) 115-116.
309. Symoen R., «*De witte duve*» te Nieuwkapelle (1534). - DD., 3 (1984) 59.
Kerkgebeuren op Pinksterdag.
310. Tuybaerts-Vertommen B., *Het Spook van de «Nood Gods»*. - KB., 4 (1982-1983) 117-120, ill.
Spookverhaal rond het huis «De Nood Gods» op de hoek van de Spanjaardstraat en de Korte Winkel.
311. V(an) A(cker) L., *Gentse almanakverkopers in 1660*. - B., 84 (1984) 154-155.
312. Van Acker L., *De laatste grote Vlaamse slavenprocessies*. - B., 84 (1984) 122-127.
313. Van Biervliet L., *Ciska van Rollegem en de Sint-Arnoldusverering te Tiegem*. - B., 84 (1984) 412-413.

314. Vandamme J., *Dadizele, duizendjarig bedevaartsoord*. - Antwerpen : Vlaamse Toeristenbond, 1983, 16 blz. : ill. (Vlaamse toeristische bibliotheek ; 296).
315. Van Haver J., *Volkskunde-Musea : van rareitenkabinet tot spiegel van het volksleven*. - OH., 37 (1983) 73-75.
316. Van Hoonacker E., *Een volksprent van de heilige Arnoldus*. - Volkskunde in Vlaanderen. Huldeboek Renaat van der Linden, Brugge, 1984, 170-171, ill.
317. Van Nieuwenhuysse G., *Het wijkkapelletje «Altebij» te Assebroek*. - BO., 24 (1984) 205-210, ill.
318. Vannoppen H., *Streekdrachten, spiegel van onze volkskultuur. Methoden en huidige stand van het onderzoek omtrent de streekdrachten in Vlaanderen*. - OH., 37 (1983) 38-70, ill.
319. Verleyen H., *Bedevaart- en herdenkingsvaantjes : een aspekt van de heemkundige werking in Vlaanderen*. - OH., 37 (1983) 169-177, ill.
320. Vermeersch D., *Was Jeanne Panne dan toch geen heks*. - Gr., 4 (1984) 213-237.
321. Vervenne A., *Leurdersrijmpje*. - B., 84 (1984) 155.
322. Zwaenepoel G. & Demoen H., *Sint-Niklaas den heiligen man...* - DD., 3 (1984) 96-101.
- Gebruiken in Diksmuide.
- Zie ook nrs. 52, 56, 156, 324 en 361.

II. ALGEMENE GESCHIEDENIS.

1. Geschiedenis van Vlaanderen.

323. *11 juli 1302*. - CUR., 19 (1984) 102-113, ill.
Korte bijdragen over : de Guldensporenslag, geschiedschrijvers over 1302, de goedendag, de Vlaamse Leeuw, de leeuwenvlag.
324. Baart A.G.H.A. & Louage J. (ed.), *Culturele geschiedenis van Vlaanderen*. 10 dln. Deurne/ 1982-1983.
- DI. 1 : Roeck A., Theuwissen J., Van Haver J., *Vlaamse volkskultuur. Het traditionele volksleven*. (1982).
- DI. 2 : Blockmans W., *Geschiedenis. Prehistorie, oudheid, middeleeuwen*. (1983).
- DI. 3 : Daelemans F., Dhondt L., Gaus H., *Geschiedenis. De nieuwe tijd van 1585 tot 1914*. (1983).
- DI. 4 : Balthazar H., De Brabander G.L., Van Haegendoren M., Van den Hove L., *Geschiedenis. De moderne tijd van 1914 tot heden*. (1983).
- DI. 5 : Vandamme E., Van den Bussche W., Le Loup W., *Kunstgeschiedenis. Schilderkunst, miniatuurkunst, prentkunst*. (1983).
- DI. 6 : Waegeman T., Vandeweerd D., *Kunstgeschiedenis. Architectuur, beeldhouwkunst*. (1983).
- DI. 7 : Derolez A., Fabri R., Sorber F., Van den Kerkhove A., Waterschoot H., *Kunstgeschiedenis. Kunstnijverheid*. (1983).
- DI. 8 : Waterschoot W., Reynaert J., Coigneau D., Dambre F., Mus-schoot A.M., Vanheste B., De Wispelaere P., *Literatuur tot eind negentiende eeuw*. (1983).
- DI. 9 : Mus-schoot A.M., Van Aken P., Brems H., Van Schoor J., De Vos L., De Wispelaere P., *Literatuur. De twintigste eeuw*. (1983).
- DI.10 : Boone M., Gaus H., Scholliers P., Vandembroeke C., *Dagelijks leven. Sociaal-culturele omstandigheden vroeger en nu*. (1982).

325. Bauer R., *Forum. Raoul C. van Caeneghem en de geschiedwetenschap.* - Streven, 51, 1984, 560-563.
326. Boudens R., *Kardinaal Van Roey in de bezettingsjaren.* - Streven, 50, (1983) 493-502.
327. Decavele J., *De mislukking van Oranjes «democratische» politiek in Vlaanderen.* - BMGN., 99 (1984) 626-650.
328. Deconinck W., *Het Daensisme in het arrondissement Kortrijk tot aan de eerste wereldoorlog.* - LG., XXVI (1984) 2-3, 131-170.
329. De Volder D., *Geschiedkundig overzicht van het openbaar vervoer in de provincie West-Vlaanderen ; periode vanaf 1945 tot en met 1963.* - Brugge, eigen beheer, 1984, 105 blz., ill. (deel 11).
330. De Win P., *Hoever staat het met de «Inventaris van het rechtshistorisch patrimonium van België» ?* - OH., 37 (1983) 105-111, ill.
331. Galand M., *Le journal secret de Charles de Lorraine, gouverneur-général des Pays-Bas autrichiens.* - BTFG., 62 (1984) 289-301.
332. L[owyck] A., *Broekburg, eigenaardige belasting.* - OH., 37 (1983) 187.
De z.g. deurbelasting, 17de eeuw.
333. Menache S., *Philippe le Bel. Genèse d'une image.* - BTFG., 62 (1984) 689-702.
334. Smits A., *Enkele studies en uitgaven over de scheiding tussen Noord en Zuid Nederland 1830.* - BMGN., 99 (1984) 229-235.
Recensieartikel.
335. Van Biervliet L., *Het Itinerarium van Maria van Bourgondië met Brugge als uitverkoren verblijfplaats.* - KB., 3 (1981-1982) 87-95. ill.
336. Van Caeneghem R., *Forum. Van Isacker : Mijn land in de kering II.* - Streven, 51 (1984) 556-560.
337. Vermaseren B., *Twee onderzoeken over Vlaanderen en Prins Willem van Oranje. II. Jr. Willem van Blois van Treslong (Trélong) als superintendent van West-Vlaanderen, 1579-1584. Een onbekende priode uit zijn leven.* - HEM., 121 (1984) 5-96.
Vervolg van Boekenschouw 1983 (HEM. 1984) nr. 332.
338. Verschaffel B., *De functie van geschiedtheorie. Over Raoul Bauer en «de Nieuwe Orde».* - Onze Alma Mater, 38 (1984) 45-60.
339. Verstraete P.J., *Robrecht van Kassel en Vlaanderen.* - Antwerpen, De Nederlanden, 1982, z. blz. (32), ill., krt. (Huize Robrecht van Kassel-reeks nr. 1).

2. Plaatselijke geschiedenis.

Aalter.

Zie nr. 586.

Aardenburg.

Zie nr. 145.

Aartrijke.

Zie nr. 456.

Adegem.

Zie nr. 226.

Alveringem.

Zie nr. 552.

Anzegem.

Zie nr. 529.

Assebroek.

340. Degrande V., *Rondleiding doorheen het historische Assebroek*. - Arsbroek. Kring Hervé Stalpaert 1 (1984) 51-61, ill.
341. Dalle D., *Kennismaking met de kerkgeschiedenis van Ver-Assebroek*. - Arsbroek. Kring Hervé Stalpaert, 1 (1984) 20-26, ill.
342. Goegebuer N., «*Het Bisdom*» en de *lustige Bisdomvrienden*. - Arsbroek. Kring Hervé Stalpaert, 1 (1984) 27-30.
343. Stalpaert H., *Oeroude Assebroekse historie*. - Arsbroek. Kring Hervé Stalpaert, 1 (1984) 31-34.
344. Sys E. Een Assebroeknaar vertelt... - Arsbroek. Kring Hervé Stalpaert, 1 (1984) 73-77.

Zie ook nrs. 61, 305, 306, 317, 631, 839 en 851.

Aubers-en-Weppes.

Zie nr. 102.

Bailleul.

Zie nr. 253.

Bavikhove

345. Huys P., *Pastoor Keppens van Bavikhove of de tribulaties van een 18de eeuwse dorpsheer*. - LG., XXVI (1984) 1, 97-102.

Beernem.

346. Slos E., *De Beernemse Dorpskern 1850* (4de & laatste deel). - JBB., 17 (1984) 77-85, ill.
347. Vlamynck J., *De walmolen te Beernem*. - JBB., 17 (1984) 63-70, ill.

Bellegem.

Zie nrs. 230 en 243.

Beveren-Leie.

348. Debrouwere M. & Ducatteeuw E., *Toponymische wandelingen door Beveren-Leie*. - IGOKW., 12 (1984) 447-508.

Blankenberge.

Zie nrs. 481, 482, 572 en 690.

Boulogne.

Zie nr. 38.

Bredene.

349. Coenye J., *Wel en wee van de Ebescentrale te Slijkens Bredene*. - JHC., (1984), 49-102, ill., krt. (1906-1984).
350. Desopper G., *De oeververbindingen te Bredene en omliggende*. - JHC., (1984), 3-48, ill. (toen tot nu).

351. Geselle C., *Mensen van bij ons*. - JHC., (1984), 117-134, ill.
(gesneuvelden uit Bredene in WO I).
352. Gevaert F., *De Bredense kerkwegels*. - JHC., (1984), 103-116, tek., krt.
Zie ook nr 761.

Brugge.

353. Baelde M., *Brugge in 1584 ; terug naar de koning, los van Oranje*. - BS., 5 (1984) 2, 8-9.
354. Beuckels L., *De watertoren langs de Gentpoortvest*. - KB., 4 (1982-1983) 195-198.
Te Brugge.
355. De Clerck G., *Ketterij in Brugge ten tijde van Luther*. - BS., 5 (1984) 1, 14.
356. Decoene R., «Mengelingen» uit «Kunst en Letterblad» - Gent, drukkerij van L. Hebbelynck. - BS., 5 (1984) 4, 13.
Brugse gebeurtenissen in 1841, 42, 43 en 46.
357. De Mulder L., *Het Columna-hospice*. - Schr., 14 (1984-1985) 4, 10-11, ill.
Te Brugge.
358. De Soete E., *Brugge boven (2)*. - Schr., 14 (1984-1985) 1-2-3, 5-11.
Herinneringen aan de Boeveriestraat vóór W.O. II.
359. Geirnaert N., *De Beiaardiers te Brugge in het verleden*. - Brugge ; Belfort en Beiaard, Brugge, 1984, 50-53, ill.
360. L[owyc] A., *Kantverkopers in Brugge in 1847*. - OH., 37 (1983) 185-186.
Namenlijst.
361. M.D.D., *Brugge en zijn Boom van Vrijheid*. - KB., 5 (1984) 103-107.
Planting van een linde nabij de Gentpoort op 21 december 1919.
362. Meulemeester J.-L., *De Brugse Belofte*. - KB., 5 (1984) 85-88, ill.
363. Penninck J., *De godshuizen Lemaire te Brugge*. - OH., 38 (1984) 91-92.
Stichting van het begin van de 20ste eeuw.
364. Rau J.A., *Brugge, de memoires van een stad ; een kijkje in het verleden van de historische stad (1800-1950) en van de vroegere randgemeenten aan de hand van oude afbeeldingen*. - Brugge, Marc Van de Wiele, 1984, 240 blz., ill.
365. Rotsaert J., *Op wandel in de Ezelstraat. Toponymische sprokkelingen in en om een oude Brugse poortstraat*. - BO., 24 (1984) 184-204, ill.
366. V(an) A(cker) L., *Zevende zoon te Brugge in 1725*. - B., 84 (1984) 199.
367. Van den Abeele A., *Het stadhuis van Brugge en het landhuis van het Brugse Vrije werden ook als hotel gebruikt*. - B., 84 (1984) 422-428.
368. Van den Berghe Y., m.m.v. Secelle M., Debou H. en Engelrelst R. (ed.), *Jozef Van Walleghem. Merckenweerdigste voorvallen en daagelijksche gevallen. Brugge 1788*. - Brugge, 1984, 160 blz., omslagill. (Brugse geschiedbronnen uitgegeven door het gemeentebestuur van Brugge, 13).
369. Van den Berghe Y., m.m.v. Secelle M., Debou H. en Engelrelst R. (ed.), *Jozef Van Walleghem. Merckenweerdigste voorvallen en daagelijksche gevallen. Brugge 1789*. - Brugge, 1984, 211 blz., omslagill. (Brugse Geschiedbronnen uitgegeven door het gemeentebestuur van Brugge, 15).
370. Vanhoutryve A., *Het ambacht van de Brugse kaarsgieters*. - BS., 5 (1984) 4, 5.
371. Vanhoutryve A., *Het Luikse «Perron» in Brugge 1467-1478*. - BS., 5 (1984) 3, 7, ill.
372. Vlaemynck C., *De bevrijding van Brugge op 12 september 1944*. - BS., 5 (1984) 3, 8-9, ill.
373. Welvaert F., *Het toerisme te Brugge 1890-1914*. - HEm., 121 (1984) 167-219, tab.

Zie ook nrs. 2, 5, 7, 9, 10, 11, 22, 23, 24, 44, 47, 55, 107, 108, 109, 126, 145, 146, 153, 157, 180, 223, 237, 242, 246, 278, 290, 293, 294, 304, 335, 458, 462, 467, 469, 472, 475, 476, 477, 491, 497, 499, 510, 518, 527, 543, 547, 548, 551, 566, 567, 575, 576, 577, 593, 597, 599, 601, 605, 607, 608, 609, 610, 613, 614, 615, 616, 620, 622, 623, 629, 630, 636, 640, 641, 643, 645, 646, 660, 665, 666, 668, 670, 671, 674, 678, 687, 689, 692, 698, 700, 707, 710, 711, 713, 714, 718, 719, 720, 723, 725, 726, 727, 735, 738, 741, 742, 744, 745, 749, 751, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 762, 763, 764, 765, 766, 776, 777, 778, 785, 789, 793, 794, 801, 803, 804, 806, 815, 817, 818, 819, 820, 829, 832, 839, 853 en 856.

Cassel.

Zie nr. 120.

Dadizele.

Zie nr. 828.

Damme.

Zie nrs. 21, 127 en 132.

Deerlijk.

Zie nrs. 169 en 734.

De Panne.

374. Beun J., *De rol-strandkabiennen te De Panne*. -BdK., 26 (1984) 85-88, ill. Exploitatie en gebruiken.

375. Beyen J.A., *200 jaar De Panne*. - VS., 20 (1984) 120-122.

376. Van Acker L., *De Panne in Le Magasin Pittoresque*. - B., 84 (1984) 5-14, ill. Zie ook nr. 92.

Desselgem.

377. Debrouwere M. en Ducatteeuw E., *Van woonsteden en mensen in Desselgem*. - IGOKW., 12 (1984) 395-446.

Zie ook nrs. 49, 54, 64 en 169.

Diksmuide.

378. Denys R., *De broeders van Liefde te Diksmuide 1910-1914*. - DD., 3 (1984) 118-121, ill.

379. Hondekijn J., *50 jaar Rode Kruis te Diksmuide*. - DD., 3 (1984) 80-83.

380. Tanghe J., *Bijdrage over de Dixmudschen Almanach*. - DD., 3 (1984) 106-109, ill.

Vanaf 1798.

Zie ook nrs. 48, 96, 268, 322, 519, 530, 538, 598, 664, 676, 860 en 903.

Dottenijs.

381. Selosse Ch.-Cl., *Vieilles censes de la région : la seigneurie de la Haverie*. - MSHM., 6/2 (1984) 15-30.

In Dottenijs.

Zie ook nrs. 110 en 895.

Douai.

Zie nr. 790.

Duinkerke.

Zie nrs. 17, 489, 493, 522, 533, 731 en 807.

Eeklo.

Zie nr. 190.

Elsegem.

Zie nr. 387.

Emelgem.

Zie nr. 715.

Esen.

Zie nr. 904.

Esquelbecq.

Zie nrs. 76, 637, 712 en 780.

Gent.

Zie nrs. 38, 117, 118, 119, 122, 154, 311 en 486.

Geluwe.

382. Debuf A., e.a., *Geluwe, zo was het.* - (Oorlog 1914-1918 en historiek van Geluwse hoeven), Geluwe, 1985, 2de druk, 196 blz., ill.

Gistel.

Zie nrs. 705 en 728.

Gravelines

Zie nr. 506.

Gullegem.

383. Cottyn J., *Gullegem tijdens de Franse overheersing 1792-1814* / Johan Cottyn ; [voorwoord : G. Synaev]. - Wevelgem : Gemeentebestuur. Culturele Raad, 1983, 123 p. : ill.

Zie ook nr. 168.

Handzame.

Zie nr. 582.

Harelbeke.

Zie nrs. 47 en 542.

Haringe.

384. R.A.B. (Blondeau Roger-A.) (ed.), *Heiligschendende diefte gepleegd in de kerk te Haringhe, ten jare 1773.* - IJzb., 14 (1984) 305-306, ill.

Hazebrouck.

Zie nr. 732.

Heestert.

Zie nr. 115.

Helkijn.

Zie nrs. 103 en 104.

Herseeuw.

Zie nrs. 823 en 895.

Heule.

Zie nrs. 154, 164 en 168.

Hollebeke.

Zie nr. 828.

Hoogstade.

385. Van Buggenhout J., *Geschiedenis van onze parochies. Hoogstade.* - BdK., 26 (1984) 29-32.

Houplines.

Zie nrs. 75 en 85.

Ieper.

Zie nrs. 45, 47, 71, 149, 163, 182, 253, 459, 467, 571, 595, 596, 621, 736, 768, 788, 808, 809, 841, 842, 843, 854, 858 en 881.

Izenberge-Leisele.

Zie nr. 722.

Kaprijke.

386. Steeghers W., *Overleden begijntjes van het Groot-Begijnhof Sint-Elisabeth te Gent afkomstig van Kaprijke in de 18de eeuw.* - AM., 34 (1983) 165-166, ill.

Keiem.

Zie nrs. 67 en 164.

Kerkhove.

387. Opsommer R., *Kerkhove en Elsegem volgens het twintigste penningkohier van 1572.* - IGOKW., 12 (1984) 229-242.

Zie ook nr. 123.

Knesselare.

388. Ryserhove A., *Historische verkenning door Knesselare.* - JBB., 17 (1984), 90-137, ill.

(Van begin tot nu), snel overzicht.

Knokke.

Zie nr. 138.

Koekelare.

Zie nr. 106.

Koksijde.

Zie nrs. 20, 30, 31, 112, 129, 130, 139, 141, 142, 143, 158, 454, 662 en 663.

Komen.

389. Duvosquel J.-M., *Inventaire et partage des archives communales de Comines à la fin du XVIII^e siècle.* - MSHC., 14 (1984) 149-156.

390. Duvosquel J.-M., *La Société d'Histoire de Comines-Warneton et de la Région en 1983-1984.* - MSHC., 14 (1984) 5-32.

Zie ook nrs. 51, 58, 78, 81, 82, 89, 284, 295, 474, 483, 492, 495, 498, 512, 524, 545 en 617.

Kooigem.

Zie nr. 93.

Koolskamp.

Zie nrs. 535 en 569.

Kortemark.

Zie nr. 177.

Kortrijk.

391. Baelde M., *Een «brugkwesitie» tussen Rijsel en Kortrijk in 1542.* - LG., XXVI (1984) I, 105-106.

392. Baelde M., *Opheffing van voogdijtaak ten gunste van Kortrijks chirurgijn (1565).* - LG., XXVI (1984) I, 103-104.

393. Boncquet P., *Heerlijkheid en leen in Kortrijk-Buiten XIVde - XVde eeuw.* - LG., XXVI (1984) I, 53-75, ill.

394. Debrabandere P., *Nachtwacht in Kortrijk.* - LG., XXVI (1984) I, 113-118, ill.

(18de-19de eeuw).

395. Goethals M.-J., *De reis rond de wereld van twee Kortrijknaars in 1871-1872.* - HGOK., 50 (1983) 153-194, ill., krtn.

Reisbrieven van Albert Goethals (1844-1916) aan zijn moeder.

396. Goethals-Vercruysse J., *Jaerboek der stad en oude casselry van Kortryk, verzameld uyt menigvuldige auteurs en handschriften.* - Kortrijk : Sanderus, 1984, 298, 192 p.

Anastatische herdruk van de uitg., Kortrijk : Louis Blanchet, 1814.

397. Vanbossele J., *Gebruiken in het begijnhof van Kortrijk.* - LG., XXVI (1984) 1, 107-112.

(16-17-18de eeuw ? i.v.m. kopen van huisjes in het begijnhof).

Zie ook nrs. 41, 42, 66, 97, 104, 105, 154, 164, 186, 199, 202, 288, 328, 500, 570, 600, 632, 634, 658, 659, 664, 729, 730, 752, 779, 821, 827, 873 en 880.

Krombeke.

Zie nr. 683.

Langemark.

Zie nr. 167.

Leffinge.

Zie nr. 866.

Lembeke.

398. De Wilde J., *Uit de kronieken van Lembeke*, Lembeke, 1985, 192 blz., ill.

Lendelede.

Zie nrs. 104 en 653.

Lo.

Zie nr. 695.

Loppem.

Zie nr. 456.

Luingne.

Zie nr. 895.

Maldegem.

Zie nrs. 124, 125 en 135.

Mannekensvere.

Zie nr. 798.

Maria-Aalter.

399. Dauw A., *Hoekske Statie*. - OR., 1 (1984) 2, 59-62, ill.
Station Maria-Aalter.

Mariakerke.

Zie nr. 29.

Marke.

Zie nr. 286.

Meetkerke.

400. Lowyck A., *De laatste Duinheer, Niklaas de Roover, en de kerk van Meetkerke*. - B., 84 (1984) 392-393.

Menen.

Zie nr. 260.

Mesen.

Zie nrs. 160 en 503.

Middelburg.

Zie nrs. 34 en 217.

Middelkerke.

Zie nrs. 267, 568, 868, 886, 890, 897, 898, 899 en 900.

Moeskroen.

401. Debaes J., *La politique et l'administration communales à Mouscron durant les années 1870-1900.* - MSHM., 6/2 (1984) 99-149.

Vervolg van Boekenschouw 1983 nr. 435.

402. Depauw Cl., *Mouscron vers 1690 d'après une description des paroisses du diocèse de Tournai.* - MSHM., 6/2 (1984) 31-43.

403. Vandenberghe R., *La Société d'Histoire de Mouscron et de la Région en 1983-1984.* - MSHM., 6/2 (1984) 7-10.

Zie ook nrs. 121, 234, 235, 295, 495, 888 en 895.

Moorsele.

Zie nrs. 168, 502 en 650.

Nieuwkapelle.

Zie nr. 309.

Nieuwpoort.

404. (Callenaere J.), *De «Stadsboeren» te Nieuwpoort.* - BdK., 26 (1984) 42.

Rechtzetting en aanvullingen op Beun J., «De Stadsboeren te Nieuwpoort», BdK., 25 (1983) 113-129 (Boekenschouw 1983, HEM. 1984, nr. 441).

Zie ook nrs. 39, 128, 287, 478, 479, 480, 501, 677, 815 en 856.

Nieppe.

405. Meauxsoone R., *Niepkerke, Recueil complet des 306 articles sur l'histoire de Nieppe en Flandre publiés (...) de 1948 à 1972.* [Armentières], 1984, z.p. (c. 350 blz.).

Grotendeels een herneming van bijdragen die tussen 1948 en 1959 verschenen in de editie Armentières van *La Croix du Nord*.

Oedelem.

406. Crappé R., *Het klein Sint-Jansgoed te Oedelem.* - JBB., 17 (1984), 138-143, ill.

407. Gelber L., *Zangtraditie te Oedelem.* - JBB., 17 (1984), 9-62, + muziek. 20ste eeuw.

408. Verstraete D., *Het maandagse.* - JBB., 17 (1984), 86-89.

Wijk van Oedelem, palend aan Assebroek.

Zie ook nr. 140.

Oekene.

409. Houthaeye R., *Kroniek van een dorp, anderhalve eeuw geschiedenis van de Roeselaarse deelgemeente Oekene.* - Deel I, 1830-1899. Deel II, 1900-1984. Roeselare, 1983-1984, 460 en 522 blz., ill.

Oeren.

Zie nr. 98.

Oostduinkerke.

Zie nrs. 134, 454 en 869.

Oostende.

410. Dreesen J.B. & Vandamme G., *Geschiedenis van een parochie te Oostende : Sinte-Catharina vergaan ... Sinte-Godelieve ontstaan.*/ auteurs : Jan B. Dreesen, Gerard Vandamme ; medewerkers : Jenny Decommines, Lieve Devisscher, André Van Caillie.. [et al.]. - Oostende : Arnold Van de Sompele, 1984, 240 blz., ill.
411. Van Caillie A., *Oud Oostende in beeld*/ André Van Caillie ; [voorwoord Norbert Hostyn]. - Oostende : Toulon, 1983. [204] p. : ill.
412. Vancraeynest R., *Nieuwe vismijn 50 jaar.* - JHC., (1984) 135-150.
(Na-oorlogse perikelen + nieuwe vismijn in Oostende) 1914-1918.
Zie ook nrs. 111, 207, 212, 214, 216, 257, 507, 525 en 573.

Oostkamp.

413. Claeys G., *Oostkamp onder de oorlog 1914-1918.* - HBBO., 15 (1984) 7-8, 19-24, 30-32, 40-44, 51-52, 64, 69-72, 81-84, 94-96, 103.
Zie ook nrs. 8 en 122.

Oostkerke.

Zie nr. 113.

Oostnieuwkerke.

Zie nr. 13.

Oudenburg.

Zie nrs. 46, 463, 657, 724, 769, 800, 835 en 849.

Passendale.

Zie nr. 877.

Pittem.

414. Demeulemeester A., *Losse aantekeningen over enkele adellijke families te Pittem tussen 1850 en 1900.* - RT., 15 (1984) 1-2, 4-74, ill.

Ploegsteert.

Zie nrs. 77, 79, 80, 83, 84, 86, 87, 88, 90 en 781.

Poeke.

415. Hoste I. & Stockman L., *Geschiedenis van Poeke.* Aalter 1985, 536 blz., ill.

Poperinge.

416. Dusauchoit R., *De 26 jaren van het «strooien lijntje» of ... «Poperingsje». De geschiedenis van lijn 76 : Poperinge - Adinkerke - De Panne.* - Oostende, Wefis (Westvlaamse filatelistische studiekering), 1984, 16 blz., ill. (Wefis-studie 36).
417. Leeuwerck E., *'t Een en 't ander over het oud Gasthuis te Poperinge.* - AdS., 14 (1984) 2, 26-29, ill.
Iconografische toelichting
418. Van Hille W., *Hoe een Poperingenaar advocaat werd in de pruijken tijd.* - B., (1984) 400-403.
Zie ook nrs. 52, 184, 253, 531, 532, 587, 588, 627, 638, 647, 775, 871, 874, 875 en 881.

Boekenschouw

Rekkem.

419. Haeyaert Ph., *Taaltoestanden in Rekkem van 1789 tot 1964*. - LG., XXVI (1984) 4, 293-344, ill.
420. Huys P. & Maddens N., *Een Rekkemse lijst van weerbare mannen in 1638*. - LG., XXVI (1984) 4, 411-422.
421. Warlop E. & Soete R., *De heerlijkheid Ten Bulcke in Rekkem*. - LG., XXVI (1984) 4, 391-410, krtn.
- Zie ook nrs. 174, 585, 633 en 708.

Rijsel.

Zie nrs. 277, 488, 517 en 844.

Roesbrugge.

Zie nr. 603.

Roeselare.

422. Callewaert F., *Koning Albert en president Wilson te Roeselare*. - GiK., 22 (1984) 2, 20-21, ill.
19 juni 1919.
423. Coussement Ph., *Funkties en beroepen op het einde van het Oude Regime*. - GiK., 22 (1984) 2, 14-19, ill.
Roeselaarse voorbeelden.
424. De Bruyne M., *De Congo-club te Roeselare, 1898-1901*. - B., 84 (1984) 160-163.
425. De Bruyne M., *Jongmans en getrouwden in de Bollestrijd*. - 84 (1984) 224-226.
Bolwedstrijden te Roeselare, einde 19de eeuw.
- Zie ook nrs. 175, 176, 219, 461, 584, 619, 782 en 881.

Roubaix.

Zie nr. 733.

Ruiselede.

426. Deguffroy G., *Rond het veldkapelleke*. - OR., 1 (1984) 2, 87-90.
Nieuws uit Amerika + Ruiselede en omgeving.
427. Depredomme J., *50 jaar geleden : dubbel gouden jubileum in de Kruisbergstraat*. - OR., 1 (1984) 2, 70-74, ill.
o.a. over de cafés in Ruiselede (Kruiskerke) in 1934.
428. De Wulf G., *420 jaar brouwers en brouwerijen te Ruiselede*. - OR., 1 (1984) 2, 63-69, ill.
429. *Foto's uit de oude doos*. - OR., 1 (1984) 1, 23-26, ill. - OR., 1 (1984) 2, 79-86, ill.
Ruiselede.
1. voetbalploeg 1915 ; stoet 1921, gesticht vóór 1914 ; drukkerij Standaert ± 1900.
2. zwart muzieksken 1934, stoetrij 1925, schilderwerken aan de kerk 1913, veldstraat 1910, 't Schoonberg 1940, Akkerweg 1910, Toneel 1952, BJB 1932-33.
430. Nuytten R., *Ruiselede - 1106*. - OR., 1 (1984) 1, 5-8.
Oudste doc. i.v.m. Ruiselede (naam).
431. Silversmet Th. A., *Ruiseleedse deserteurs onder Napoleon*. - OR., 1 (1984) 2, 95-97.

432. Stockman L., *Een dorpsgezicht van Ruiselede in 1680.* - OR., 1 (1984) 2, 76-78, ill.

Zie ook nrs. 40, 639, 739, 876 en 883.

Sijsele.

Zie nr. 35.

Sint-Andries.

433. Moeyaert W., *Het oude estaminet «De Witte Beer» te Sint-Andries.* - BO., 24 (1984) 173-175.

Sint-Anna-ter-Muiden.

Zie nr. 38.

Sint-Eloois-Vijve.

434. Delmotte M., *Gemeenteraadsverkiezingen en buskruitexplosie te Sint-Eloois-Vijve anno 1911.* - IGOKW, 12 (1984) 209-228.

Zie ook nr. 104.

Sint-Kruis.

Zie nr. 753.

Sint-Michiels.

Zie nr. 672.

Sint-Rijkers.

435. Van Buggenhout J., *Geschiedenis van onze parochies. Sint-Rijkers.* - BdK., 26 (1984) 113-119, ill.

Tielt.

436. De Gryse Ph., *Tien Tielte politiecommissarissen.* - RT., 15 (1984) 1-2, 75-80, ill.

(19de & 20ste eeuw).

Slijpe.

Zie nrs. 116 en 891.

Staden.

Zie nr. 771.

Stalhille.

Zie nr. 237.

Stavele.

Zie nr. 302.

Steenbrugge.

Zie nr. 32.

Steenvoorde.

Zie nr. 732.

Théroutan.

Zie nr. 94.

Tielt.

Zie nrs. 599 en 881.

Torhout.

437. Cools E., *De Romeinse elementen in de resten van de Karolingische kerk te Torhout.* - JHKH., (1984), Rom. El., 1-6.

438. Decoster M., *Demografie van Torhout Tweede deel : periode van 1941-1957.* - JHKH., (1984), Dem. Tor., 1-25.

439. Pyck M., *De Zeeweg, Een Gallo-Romeinse weg doorheen Torhout ?* - JHKH., (1984), Zeew., 1-13, krtn.

440. Van Acker L., *Het oude hospitaal van Torhout.* - JHKH., (1984), Hosp. Tor., 1-20.
(° → 16de eeuw).

441. Vanderhaeghe D., *Lijst burgemeesters en raadsleden van Torhout. Periode 1822-1952.* - JHKH., (1984), B.R. Tor., 1-8.

Zie ook nrs. 47 en 811.

Varsenare.

442. Franchoo A., *Oude landgoederen te Varsenare. Een aanvulling : het grondbezit in 1834.* - BO., 24 (1984) 161-166.

Zie ook nrs. 196 en 465.

Veldegem.

Zie nr. 456.

Veurne.

443. Anseeuw J. & Vilain W., *Het Veurnse van toen : een verzameling foto's en prentbriefkaarten aangevuld met beknopte historische gegevens.* - Brugge : Marc Van de Wiele, 1983, 160 blz., ill. (Van toen ; 8).

444. Cailliau J., *Redenaars van de Spycker van de stede en de kasselrij van Veurne.* - Brugge : Vlaamse Vereniging voor Familiekunde. Afdeling Brugge, 1983, 34 blz.

445. Hindryckx J., *Bijdrage tot de geschiedenis van de Veurnse brandweer. Vanaf de Franse revolutie tot omstreeks 1850.* - BdK., 26 (1984) 45-56, 80-84, 97-109, 132-140, 164-168.

Zie ook nrs. 47, 131, 161, 166, 484, 485, 535, 537, 583 en 743.

Vivenkapelle.

446. Boterberge R., *Geschiedenis van het kerkdorp Vivenkapelle.* - Vivenkapelle, Damme, 1985, 152 blz., ill.

Vlamertinge.

447. Duflo L., *Het station van Vlamertinge heeft 130 jaar «geleefd».* - IK., 20 (1983) 91.

Vleteren.

448. (Dejonckheere M.) (ed.), *Oostvleteren op de vooravond van de eerste wereldoorlog.* - Vl., 6 (1984) 1, 7-24, ill.

Beknopte monografie.

449. Vanden Broucke A., *Vleteren en Beborna, jare 806 (5)*. - Vl., 6 (1984) 4, 18-26.

Sint-Sixtus (West-) Vleteren. Vervolg op Vl., 4, 21-26. (Boekenschouw 1982, HEM. 1983, nr. 411).

450. (Vandemaële R.), *De Franse bezetting anno 1793-1794 te Oostvleteren*. - Vl., 6 (1984) 4, 27-41, ill.

Zie ook nrs. 65 en 575.

Voormezele.

451. Desodt W., *Voormezele, een kijkboek*. - Voormezele, 1982, 11 hoofdstukken, niet gepagineerd, ill.

Waasten.

Zie nr. 894.

Waregem.

452. Wante L. & Vandermaelen L., *De zaterdagmarkt te Waregem*. - IGOKW, 12 (1984) 243-268.

Zie ook nrs. 649, 796, 830, 865 en 893.

Watervliet.

Zie nrs. 38 en 91.

Werken.

Zie nrs. 99, 100 en 101.

Wervik.

453. X., *Wervik in de eerste wereldoorlog*. - SOCW., jaarboek 3 (1984) 1-196.

Westende.

Zie nr. 279.

Wevelgem.

Zie nrs. 168 en 694.

Wilskerke.

Zie nr. 901.

Woesten.

Zie nr. 225.

Wulpen.

454. Bijnens B., *Het Wulpen, Oostduinkerke en Koksijde van toen : een eeuw aanloop tot Groot-Koksijde in beeld aan de hand van oude foto's uit privécollecties van de bevolking. / samengesteld door Bert Bijnens ; met historische aantekeningen van Godgaf Dalle ; en met medewerking van Freddy Beun, Christine Boeve, Simonne Delporte ... [et al.] ; [voorwoord : Henri Dewulf]*. - Brugge : Marc Van de Wiele, 1984, 118 blz., ill. - (Van toen).

455. Bijnens B., *Wulpen tijdens de eerste wereldoorlog*. - BdK., 26 (1984) 1-8. Notities van Pastoor Jules Leroy in «Liber memorialis parochiæ de Wulpen».

Zedelgem.

456. Bonduel L., *Het Zedelgem, Veldegem, Loppem en Aartrijke van toen : een verzameling foto's en prentbriefkaarten aangevuld met beknopte historische gegevens.* / samengesteld door Luc Bonduel ; [voorwoord Guido De Sutter]. - Brugge : Marc Van de Wiele, 1983, 160 blz., ill. (Van toen ; 7).
Zie ook nr. 456.

Zeebrugge.

- Zie nr. 624.

Zomergem.

- Zie nr. 845.

Zwevegem.

457. Degroote R., *Terugblik op Zwevegem.* / Roger Degroote ; [voorwoord Jozef Vandevelde]. - Nieuwenkerken-Waas : Het Streekboek, 1983, 95 blz., ill.
Zie ook nr. 457.

III. BIJZONDERE GESCHIEDENIS.

1. Recht en instellingen.

458. Baelde M., *Een niet-aangestelde Brugse schepen in ere hersteld (1566).* - B., 84 (1984) 169-170.
 Betreft J(eh)an Speeck.
459. Baelde M., *Een vergelijk tussen het Leenhof van Ieper en de Raad van Vlaanderen (1540).* - B., 84 (1984) 88-89.
460. Beun J., *Vente d'un fief tenu du bourg et château de Warneton en 1770.* - MSHC., 14 (1984) 143-148.
461. Coussement Ph., *Enkele sprokkelingen uit het Roeselaars notariaat.* - GiK., 22 (1984) 2, 5-6.
462. De Clerck G., *Joos Anegheer, onverbeterlijk valsspeler en oplichter.* - BO., 24 (1984) 179-183.
 In 1522 geëxecuteerd op de Burg te Brugge.
463. De Hemptinne Th., *Het graafschap Vlaanderen tijdens de eerste eeuw van de abdij van Oudenburg : een nieuwe maatschappij in wording.* - Tentoonstellingscatalogus ; Sint-Arnoldus en de Sint-Pietersabdij te Oudenburg, Oudenburg, 1984, 23-26.
464. De Win P., *In het kader van de «Inventaris van het rechtshistorisch patrimonium van België» : de schandstrafinstrumenten.* - OH., 37 (1983) 137-158, ill.
465. Franchoo A., *Misdrijven, aanklachten en vonnissen te Varsenare in de Franse Tijd.* - BO., 24 (1984) 77-87.
466. Gerits J., *Rechtshistorische sprokkelingen.* - OH., 37 (1983) 160-169, ill.
 o.m. betreffende strafbedevaarten.
467. Monballyu J., *Schadelike toerij te Brugge en te Ieper in de 15de eeuw.* - HEM., 121 (1984) 265-269.
468. Morel E., *Over klokken en klokkehoven.* - IK., 20 (1983) 72-74.
 Feodale voorrechten, vnl. in «Zee-vlaanderen».
469. Schotte B., *De bestrijding van «kwaad gedrag» in Brugge tijdens de 18de eeuw.* - BS., 5 (1984) 1, 5.

470. Trenard L., «*Les Etats dans les Pays Bas méridionaux, 1668-1788*», In : *Liber amicorum John GILISSEN*, Antwerpen, 1983, blz. 343-362.
471. Van den Abeele A., *Gezwoven koornwegers en -dragers in de 19de eeuw.* - B., 84 (1984) 313.
472. Vermeersch - Sioen M., *Het Sint Nicolaes Sestendeel te Brugge.* - KB., 4 (1984) 141-147, ill.
- Zie ook nrs. 330, 332 en 401.

2. Economische en sociale geschiedenis.

Historische demografie.

473. Aneca H., *Het visbedrijf Van den Abeele 125 jaar : een historisch groeiproces.* - BS., 5 (1984) 3, 5, ill.
474. Ansar P., *Emigrés de la région de Comines-Warneton à Quesnay-sur-Deûle en 1911.* - MSHC., 14 (1984) 311-328.
475. Beuckels L., *Kamer van Koophandel te Brugge.* - KB., 4 (1982-1983) 126-132, ill.
476. B(euckels) L., *Het Sint-Dominikusgesticht te Brugge.* - KB., 5 (1984) 1-8. Instelling voor geesteszieken, 1834-1926.
477. Beuckels L., *Tol-Waag-Kraan.* - KB., 4 (1982-1983) 93-97. Te Brugge.
478. Beun J., *Het einde van Deswarte's fabriek te Nieuwpoort.* - BdK., 26 (1984) 36-40, ill.
Produits chimiques de Nieuport. Sluiting in 1966 en latere ontmanteling. Ook BdK., 25 (1983) 36-44, 129 (Boekenschouw 1983, HEM. 1984, nr. 440).
479. Beun J., *Leven en werken in «Deswarte's fabriek».* - BdK., 26 (1984) 11-19, ill.
Nieuwpoort. Wederopbouw in 1925 onder de benaming «Produits Chimiques de Nieuport». Ook BdK., 25 (1983) 36-44 (Boekenschouw 1983, HEM.1984, nr. 440).
480. Beun J., *Nieuwpoortse kinderen tijdens de eerste wereldoorlog.* - BdK., 26 (1984) 141-147, ill.
Geëvacueerd. In Zwitserland en Noord-Frankrijk.
481. Boterberge R., *Branden en brandweer te Blankenberge.* / Robert Boterberge ; [tekening D. De Leener ; ten geleide Luc Baert]. - Blankenberge : Kring voor Heemkunde Dr. Van Damme, 1983, 100 blz., ill.
482. Boterberge R., *Herbergcontrole te Blankenberge in 1756.* - B., 84 (1984) 192-194.
483. Bruyneel J., *Les Français de Comines-Warneton et le travail frontalier aujourd'hui.* - MSHC., 14 (1984) 451-474.
484. Cailliau J., *Het scheprecht te Veurne in de 18de eeuw.* - Molenecho's, 13 (1985), 228.
485. Cailliau J., *Volkstelling 1701 van de kasselrij Veurne.* - Brugge : Vlaamse Vereniging voor Familiekunde. Afdeling Brugge, 1983, 93 bl.
486. Castelain R., *De kasselrij Oudenaarde slachtoffer van het militair optreden van Gentenaren en gereformeerde Hollanders (1582-1609).* - IGOKW, 12 (1984) 97-124.
487. Christiaens M., *Adjudication des meubles et linges provenant de la succession de Claude Philogone Delepaut, garde champêtre à Luïngne, le 24 prairial an VI.* - MSHM., 6/2 (1984) 45-49.
488. Clauzel D., *Aspects de la vie des Lillois pendant la période bourguignonne.* - FN, (1984) 144-160.

489. Clauzel D., *Les techniques quantitatives à l'aube des temps modernes : le cas de Dunkerque*. - RSDHA., n° 18 (dec. 1984) 9-36.
490. Collin L., *De activiteit van priester Adolf Daens vóór 1893 en de Daensistische beweging*. - Collationes, 14 (1984) 56-67.
491. Constandt M., *Het ontstaan van de Brugse hoteliersbond in 1924-1925*. - BO., 24 (1984) 5-9.
492. Counet M.-Th., *La culture du tabac dans la région de Comines*. - Liège, 1985 (Musée de la Vie Wallonne).
493. Dams J., *La correspondance de Jean Pennincq, greffier de l'amirauté de Dunkerque (1632-1633)*. - RSDHA., n° 18 (dec. 1984) 37-44.
494. De Keyser B., *Uurwerkmakers in Vlaanderen*. - OH., 37 (1983) 117-118, ill.
Enkele losse gegevens uit het Rijksarchief te Gent.
495. Delhaye J.P., Ducastelle J.P., Duvosquel J.-M., Sonnevile M., *Histoire des Fédérations [du P.O.B.-P.S.B.] 1885/1985. Hainaut occidental*. Bruxelles, 1985, 181 blz. (Institut Emile Vandeveld, Collection Mémoire Ouvrière, t. 4).
Geschiedenis van het socialisme, o.m. in de streek van Komen en Moeskroen.
496. Delmeire G., *Les petits métiers à présent disparus : le marchand de moutarde*. - MSHM., 6/2 (1984) 177-178.
497. De Mulder L., *De oude Sint-Annawijk. De kantwerkschool in de Molenmeers (te Brugge)*. - Schr., 13 (1983-1984) 11, 10-12, ill.
498. Delsalle P., *Une approche anthropologique des ouvriers et ouvrières de Comines-France (1805-1848)*. - MSHC., 14 (1984) 157-164.
499. De Soete E., *Brugge boven !* - Schr., 13 (1983-1984) 10, 6-12, ill.
Herinneringen van een uitgeweken Bruggelinge aan haar geboortestad vóór W.O. II.
500. Dewilde B., *Het nationaal vlasmuseum te Kortrijk*. - Museumleven, 11 (1983) 71-75.
501. Dewulf-Heus R.L., *Boedelbeschrijvingen der stede ende port van Nieuport*. - Brugge : Vlaamse Vereniging voor Familiekunde. Afdeling Brugge, 1984, 3 vol.
502. Dewulf-Heus R.L., *Boedelbeschrijvingen van de heerlijkheid Moorslede*. - Brugge : Vlaamse Vereniging voor Familiekunde. Afdeling Brugge, 1984, 65 bl.
503. Dewulf-Heus R.L., *Wezerijakten van de stede Meessen*. - Brugge : Vlaamse Vereniging voor Familiekunde. Afdeling Brugge, 1984, 64 blz.
504. Dezutter W.P., *Weggroep Brouwerijgeschiedenis*. - B., 84 (1984) 163.
505. Duflou L., *Het dagelijkse leven op het Vlaamse platteland gedurende de Tweede Wereldoorlog, Casus Vlamertinge*. - 1940-1945 Het dagelijkse leven in België, z.p. (Brussel), ASLK., 1984, 272-281, ill.
Bij de tentoonstelling 1940-1945. Het dagelijkse leven in België, ASLK-Galerij, 21.12.1984 - 3 - 03.03.1985.
506. Duplessy J., *Incident entre marins de Gravelines et garde-côtes havrais en 1634*. - RSDHA., n° 18 (dec. 1984) 45-50.
507. Falter R., *Het wakend oog van Koning Leopold II. Provinciegouverneur Ruzette over de opkomst van het socialisme in het arrondissement Oostende*. - B., 84 (1984) 17-24.
508. Favier J., *Circulation et conjoncture monétaires au temps de Marie de Bourgogne*. - RH., (1984) 3-27.
509. Geens J., *Guido Gezelle als ultramontaans en volks journalist. Kanttekeningen bij zijn volks-culturele en politieke activiteiten in zijn weekblad 't Jaer 80 (1864-1870)*. - Alumni Leuven, 16 (1985) 20-23.
(Driemaandelijks tijdschrift der Alumni K.U. Leuven).

510. Goethals W., *Brugge, wereldmarkt der middeleeuwen*. - KB., 5 (1984) 129-130.
Lijst van verhandelde koopwaren, met landen van herkomst.
511. Gyssels M.-Cl., *Het voorechtelijk seksueel gedrag in Vlaanderen (1700-1880)*. - TSG, 10 (1984) 71-104.
512. Heirwegh J.-J., *Aspects de la vie économique dans la ville et châtellenie de Warneton au XVIII^e siècle*. - MSHC., 14 (1984) 99-142.
513. J. Gh. H., *De Moeren (2). Menselijke overwinning op de natuur*. - IJzb., 14 (1984) 275, 278, ill.
514. Lanszweert R., *Wereldoorlog I 1914-1918 (25). De jongeren eisen medezeggenschap*. - IJzb., 14 (1984) 276, ill.
515. Lanszweert R., *Wereldoorlog I (26). De sociale tegenstelling in het Belgisch leger*. - IJzb., 14 (1984) 292.
516. Lis C., *Gezinsvorming en vrouwenarbeid tijdens een versnellingsfase in de ontwikkeling van het kapitalisme, 1750-1850*. - TSG, 10 (1984) 380-405.
517. Lottin A., *Mourir à Lille au XVII^e Siècle*. - Notre Histoire, n° 6 (1984) 38-42.
518. Mangodt L., *144 jaar spoorweg te Brugge*. - KB., 3 (1981-1982) 112-117, ill.
519. Mortelmans R., *De lakennijverheid van het middeleeuwse Diksmuide*. - DD., 3 (1984) 38-41.
520. Mortier M., *Het wereldbeeld van de Gentse almanakken, 17de en 18de eeuw*. - TSG, 10 (1984) 267-290.
521. Peeters J.P., *Het verschijnsel der gilden en hanzen in de middeleeuwse steden in de Nederlanden*. - BTFG., 62 (1984) 271-288.
522. Pfister C., *Ports, navires et négociants à Dunkerque (1662-1792)*. - Dunkerque, Société dunkerquoise de diffusion, 1985, 679 p.
523. Platelle H., *Mentalités religieuses au Moyen Age dans les Pays-Bas du Sud. Bilan d'une recherche*. - FN, (1984) 169-190.
524. Richart F., *Les produits de la draperie de la Lys et en particulier ceux de Comines aux XIV^e - XVI^e siècles*. - MSHC., 14 (1984) 43-50.
525. Rotsaert K., *Het Daensisme in het arrondissement Oostende*. - B., 84 (1984) 337-345.
526. Schoonheere A., *Comines-France aux marches du progrès sous les régimes seconds (1848-1870)*. - MSHC., 14 (1984) 165-296.
527. Schoutet A., *Wat is een kisteklopper ?* - B., 84 (1984) 404-405.
Helper bij de lijkdienst, Brugge 16de eeuw.
528. Soly H., *Plechtige intochten in de steden van de Zuidelijke Nederlanden tijdens de overgang van Middeleeuwen naar Nieuwe Tijd : communicatie, propaganda, spektakel*. - TG, 97 (1984) 341-361.
529. Speleers F., *Verboden te trouwen in Anzegem*. - IGOKW, 12 (1984) 509-510.
530. Tanghe J., *Vondelingen*. - DD., 3 (1984) 51-52.
Diksmuide, aanvangsjaren 19de eeuw.
531. Tillie W., *Het Weewu(h)of van Poperinge*. - AdS., 14 (1984) 4, 3-13, ill.
Ook Sint-Annahof genaamd. Stichting a° 1769 van onderhoudsbeurzen en van gegroepeerde woonhuisjes voor bejaarde weduwen en ongehuwde vrouwen.
532. Tillie W., *Woningen en inwoners van Poperinge 1815*. - AdS., 14 (1984) 1, 17.
Statistische tabel.
533. Unger W.S., *Deux comptes d'importation de bière hollandaise à Dunkerque au XIV^e siècle*. - RSDHA., n° 18 (dec. 1984) 5-8.
534. V(an) A(cker) I., *Beroepen vrijgesteld van patentrecht*. - B., 84 (1984) 432-433.
West-Vlaanderen, 1820.

535. Van Acker L., *De distributie van Koolskamp*. - B., 84 (1984) 348-361.
536. Van Acker L., *Enkele oude week- en jaarmarkten in het Leiedepartement*. - B., 84 (1984) 298-301.
537. Van Acker L., *De lambooiers in Veurne-Ambacht*. - B., 84 (1984) 177-183.
Lambooiën = voordorsen.
538. Van Acker L., *Tabaksteelt in het Diksmuidse*. - B., 84 (1984) 269-273.
539. Van Acker L., *Textiel tussen Leie en Schelde in de Franse tijd*. - B., 84 (1984) 227-228.
540. Van Acker L., *Vreemde vogels op bedeltocht in Vlaanderen*. - B., 84 (1984) 396-399.
Echte of vermeende christenslaven, 18de eeuw.
541. V(an) A(cker) L., *Waren er weinig Westvlaamse vondelingen?* - B., 84 (1984) 429-430.
542. Van Betsbrugge G., *Pachtbrieven van Hemsrode in Harelbeke, 1530-1557*. - B., 84 (1984) 144-146.
543. Van Damme L., *De zusters Apostolinen en de kantschool*. - Schr., 13
544. Van der Eecken F., *Kantnijverheid omstreeks 1878*. - OH., 37 (1983) 86-93.
Lijst van Belgische producenten en handelaren in kant, overgenomen uit de *Almanach du Commerce* van 1878.
545. Vanderstichelen A., *Anciens véhicules de ferme de la région de Comines-Warneton. Souvenirs d'un ancien forgeron d'Houthem*. - MSHC., 14 (1984) 389-396.
546. Vandommele H., *Kersen en krieken in de Lage Landen. Een historische schets*. - OH., 37 (1983) 177-182, ill.
547. Van Everbroek G., *De eerste tien levensjaren van de scoutsgroep Sint-Lodewijk (1923-1933)*. Hæcolimcollage, trimestrieel tijdschr. oudleerlingen St.-Lodewijkcollege Brugge, 11 (1984) 42-47.
548. Van Houtte J.A., *Herbergswesen und Gastlichkeit im mittelalterlichen Brügge*. - Peyer H.C. (ed.), *Gastfreundschaft, Taverne und Gasthaus im Mittelalter*. München 1984, blz. 177-187 (Schriften des Historischen Kolloquien 3).
549. Van Twembeke J., *Enkele middeleeuwse documenten als bronnen voor de studie van het lekedomein*. - OH., 38 (1984) 132-144.
550. Van Uyten R., *Rood - wit - zwart : kleurensymboliek en kleursignalen in de middeleeuwen*. - TG., 97 (1984) 447-469.
551. Verbruggen J.F., *De getalsterkte van de ambachten in het Brugse gemeenteleger (1297-1340)*. - BTMG., 25 (1984) 461-480.
552. Verschave R., *Van een oude brouwerij te Alveringem en andere wetenswaardigheden*. - BdK., 26 (1984) 54-73, ill.
«De Sterre». Reeds voor 1645. Opeenvolgende eigenaars. De familie Verschave (vanaf 1815).
553. Vervliet R., *Receptiesociologie als bijdrage tot de sociale geschiedenis*. - TSG., 10 (1984) 315-345.
554. Vlamynck J., *Naoorlogse herinneringen van Vrouwen*. - DD., 3 (1984) 11-16, ill. ; 53-58.
Na de wapenstilstand van 1918, de wederbevolking.
- Zie ook nrs. 3, 43, 260, 324, 438 en 559.

3. Literatuurgeschiedenis.

555. Ambrière M., *Douai et la Flandre dans l'œuvre de Balzac*. - FN, (1984) 29-44.
556. Arickx V., *Wat schreef Pieter-Domien Cracco?* - B., 84 (1984) 200-201.

557. Beuckels L., *Mogen we G. Gezelle nu weer vergeten ?* - KB., 4 (1982-1983) 113-116.
558. Bonneure F., *Toren en beiaard literair.* - Brugge ; Belfort en Beiaard, Brugge, 1984, 100-107, ill.
559. Boone M., de Hemptinne Th., Prevenier W., *Fictie en historische realiteit. Colijn van Rijseles «De Spiegel der Minnen», ook een spiegel van sociale spanningen in de Nederlanden der late Middeleeuwen ?* - Jaarboek van de Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Retorica «De Fontaine» te Gent, 34 (1984) 9-33.
560. Cockshaw P., *De la réalisation d'un livre à sa destruction : l'exemplaire de l'histoire de la Toison d'Or de Charles le Téméraire.* - Liber Amicorum Herman Liebaers, Brussel, 1984, 201-212, ill.
561. Demarest H., *Het onvoltooid Breydel-epos uit 1794.* - B., 84 (1984) 111-114, ill.
562. Huyghebaert J., *De Borchgrave en Jozef II.* - B., 84 (1984) 405.
Viervoudig acrostichon door Pieter de Borchgrave uit Wakken.
563. Huyghebaert J., *De Bo en Rodenbach.* - B., 84 (1984) 376-380.
564. Lowyck A., *Een vergeten rederijker : Benoot van Rechem.* - OH., 38 (1984) 78-83, ill.
Geboren te Hazebroek in 1772.
565. Priem R., *H.W. Longfellow en Brugge.* - KB., 3 (1981-1982) 155-158.
Met de gedichten *The Carillon, The Belfry of Bruges* en *The Arsenal at Springfield.*
566. Van den Abeele A., *Een «Brugs» toneelstuk tijdens de eerste Franse bezetting, 1792-1793.* - B., 84 (1984) 184-188.
567. Vanderschaeghe P., *Een dichter voor Bourgondië. Anthonis De Roovere, Brugge ca. 1430-1482.* - KB., 3 (1981-1982) 96-103, ill.
- Zie ook nrs. 27, 173, 180, 217, 221, 239, 262, 273, 509 en 863.

4. Geschiedenis van het onderwijs.

570. A.B., *Lopers en lopersscholen in Kortrijk.* - B., 84 (1984) 391.
D.w.z. (school met) externe leerlingen. Kortrijk, 19de eeuw.
571. Barbry N., *Anderhalve eeuw St.-Vincentiuscollege Ieper.* - 150 jaar Sint-Vincentiuscollege Ieper, (1984) 50-272, ill., plan.
572. Bilé E., *De rijksmiddenschool te Blankenberge : 1883-1983 : een eeuw schoolgeschiedenis.* / Elie Bilé ; [woord vooraf Daniël Coens, W. Content & W. De Breuck]. - [Blankenberge] : Kring oud-leerlingen en vrienden van de R.M.S., 1983, 239 blz., ill.
573. Decoutere A., *Het gemeentelijk onderwijs in Oostkerke (Diksmuide).* - DD., 3 (1984) 17-21, ill.
574. De Keyser R. & D'hoker M., *De geschiedenis van het secundair onderwijs in België.* - Nova et Vetera, 62, (1984-85) 15-40.
575. Denaux A., *Het Grootseminarie te Brugge, 1833-1983.* - De Duinenabdij (1627-1796) en het Grootseminarie (1833-1983) te Brugge, Tielt-Weesp, 1984, 43-74, ill.
576. Dewitte A., *Le Lycée de Bruges 1803.* - B., 84 (1984) 221-223, ill.
Tekst van een informatiefolder, met inleiding van A. Dewitte.
577. Dewitte A., *Middelbare scholen te Brugge vóór 1834. Bij 150 jaar St.-Lodewijkscollege te Brugge.* - B., 84 (1984) 218-220.

578. Doise J. & Verfaillie M., *Geschiedenis van de scholen te Westvleteren. Deel III De jongens- en meisjesschool op de Patershoek*. - Vl., 6 (1984), 3, 1-63, ill.
 Vervolg op Vl., 5 (1983) 3, 1-75 (Boekenschouw 1983, HEm. 1984, nr. 688).
579. Gerits J., *De «school van toen», aspecten voor een heemkundig onderzoek*. - OH., 38 (1984) 167-169.
580. Goetghebeur W., *Spermalie één grote familie*. - Tielt, 1984, 352 blz., ill.
581. Hoornaert G., *Functie en ontstaan van armenscholen in Midden-West-Vlaanderen*. - GiK., 22 (1984) 2, 7-13, ill.
582. Huyghebaert J., *De kostschool van Filip Verhoest te Handzame*. - B., 84 (1984) 70-87.
583. Leune J., *«Sinksenbruid» te Veurne*. - BdK., 26 (1984) 154-158, ill.
 Kleuterschool der Blauwe Zusters aldaar.
584. Meire R., *Vroegste geschiedenis van het vrij technisch instituut en van het vakonderwijs in Roeselare, de vrije beroepsschool voor kunsten en ambachten op weg naar officiële erkenning (ca. 1890-1934)*. Roeselare, 1982, 214 blz., ill.
585. Pyncket M., *Lager onderwijs in Rekkem in de 19de eeuw*. - LG., XXVI (1984) 4, 345-364, ill.
586. Scherpereel J. & Vandeputte V., *Het onderwijs te Aalter in de 18de eeuw*. - LW., 1984, 3-11.
587. Schoonaert G., *Onderwijsstructuren in de 16de eeuw te Poperinge. De graeuwe susteren alleenlyck dochterkens leerende*. - AdS., 14 (1984) 4, 28-31, ill.
588. Schoonaert G., *Onderwijsstructuren te Poperinge in de 16de eeuw. De cleene scoolen ende hooghere scoole*. - AdS., 14 (1984) 2, 4-9, ill.
589. Simon Fr., *Schoolgeschiedenis. De stand van het historisch onderzoek : kritische bemerkingen*. - OH., 38 (1984) 156-167.
590. Trio P., *Financiering van universiteitsstudenten in de late middeleeuwen*. - Onze Alma Mater. Driemaandelijks Tijdschrift van de Vlaamse Leergangen te Leuven, 38 (1984) 141-150.
591. Trio P., *Financing of university students in the middle ages : a new orientation*. - History of Universities, 4 (1984) 1-24.
 Met voorbeelden uit Vlaanderen.
592. V(an) A(cker) L., *Onze Westvlaamse zondagsscholen*. - B., 84 (1984) 202-203.
593. Van Biervliet L., *Sporen van Engels onderwijs te Brugge vóór 1830*. - B., 84 (1984) 66-69.
594. Van den Abeele A., *Jan van Hese studeerde te Leuven*. - B., 84 (1984) 164-166.
 Brugs priester en publicist, 1757-1803.
595. (Verfaillie M. & Barbry N.), *150 jaar Sint-Vincentiuscollege Ieper*. Ieper (Oudleerlingenbond St.-Vincentiuscollege), 1984, 272 blz., ill.
596. Verfaillie M., *Het onderwijs in de Nieuwe Tijd*. - 150 jaar Sint-Vincentiuscollege Ieper, (1984) 15-47, ill., plan.
 Inleidend deel. Het jezuietencollege te Ieper (1585-1773). Beknopte samenvatting van een licenciaatsverhandeling.
597. Viaene A., *De bibliotheek van het Grootseminarie te Brugge*. - De Duinenabdij (1627-1796) en het Grootseminarie (1833-1983) te Brugge, Tielt-Weesp, 1984, 189-199, ill.
 Ongewijzigde herdruk van een art. verschenen in Collationes Brugenses et Gandavenses 3 (1957) 433-448.
598. Vlaemynck J., *De Latijnse school te Diksmuide*. - DD., 3 (1984) 102-105, ill.
 Norbertijnerstichting in 1629.

599. Waelkens L., *Aimé Waelkens, directeur van de Tielse weefschool van 1875 tot 1896*. - B., 84 (1984) 93-95.
Zie ook nrs. 258 en 862.

5. Kunstgeschiedenis en monumenten.

600. A.D.V., *De St.-Maartenskerk te Kortrijk*. - CUR., 19 (1984) 42-50, ill.
Historische schets tot 1900.
601. Beernaert B., *Architectuur en architectuurtekenen te Brugge, van bouwvoorschrift tot opgelegd bouwplan*. - Architectuurtekeningen uit de historische steden van België, s.l., s.d., 49-63.
602. Belot E., *La peinture murale provinciale dans le Nord-Pas-de-Calais*. (Tentoonstellingscatalogus), Valenciennes 1984, 53 blz., ill.
603. Blondeau R.-A., *François Böhm (1801-1873) in de kerk van Roesbrugge*. - IJzb., 14 (1984) 281-282, ill.
Schilderij «Jezus op Kalvarie». Biografie van de kunstenaar.
604. Brys A., *Klein beeldhouwwerk in Vlaanderen. Nog een wandelstok*. - B., 84 (1984) 394-395, ill.
605. Beuckels L., *De Burgerlijke Griffie*. - KB., 3 (1981-1982) 39-43, ill.
Op de Burg te Brugge.
606. Beuckels L., *Gebrandschilderde glasramen*. - KB., 4 (1982-1983) 166-169.
607. Beuckels L., *Jef Claerhout en Brugge*. - KB., 4 (1982-1983) 78-80, ill.
Beeldhouwer, geb. Tielt 1937.
608. Beuckels L., *Het Keerske*. - KB., 3 (1981-1982) 3-6.
De oude Sint-Pieterskapel te Brugge.
609. Beuckels L., *Een kristalpaleis te Brugge !?* - KB., 3 (1981-1982) 117-118.
Het huys Dyver 7.
610. [Beuckels] L., *Maaswerk in de gotische Brugse Gevel*. - KB., 4 (1982-1983) 53-55, ill.
611. Beuckels L., *Pieter Pourbus*. - KB., 5 (1984) 77-84.
612. Beuckels L., *Roger Raveel*. - KB., 3 (1981-1982) 19-21.
613. Beuckels L., *De schilden van de Vliesridders in de O.L. Vrouwekerk*. - KB., 3 (1981-1982) 28-33, ill.
Te Brugge.
614. Beuckels L., *De schouw van het Vrije*. - KB., 3 (1981-1982) 50-52, ill.
Te Brugge.
615. Beuckels L., *Voorgevel Basiliek van het H. Bloed*. - KB., 3 (1981-1982) 15-18, ill.
Te Brugge.
616. Beuckels L., Hoeman R., *Zeven Werken van Barmhartigheid, Rozenhoedkaai, Brugge*. - KB., 5 (1984) 14-18.
Huis met in de gevel reliëfvoorstellingen van de Werken van Barmhartigheid.
617. Bourgeois J.-P., *Les orgues des églises actuelles de Comines-Warneton*. - MSHC., 14 (1984) 397-412.
618. Cailliau J., *Het molenbestand in de Westhoek in 1700*. - Molenecho's, 13 (1985), 172-178.
619. Callewaert F., *Twee schilderijen uit atelier van Van Dijk te Roeselare*. - GiK., 22 (1984) 2, 22-24, ill.
620. Carlier W., *Het Brugse Belfort en Hallen*. - Brugge ; Belfort en Beiaard, Brugge, 1984, 16-27, ill.

621. Constandt H., Mus O. & Vandenbussche P. (samenstellers), *Het Ieper van toen*. - Brugge, M. Van de Wiele, z.j. (1984), 159 blz., ill.
Iconografie.
622. Constandt L., *Het Paradijsportaal gerestaureerd*. - BS., 5 (1984) 3, 11, ill.
van de O.-L.-Vrouwekerk te Brugge.
623. Constandt L. & Geirnaert N., *De eerste twee nieuwe stadhuisbeelden. Filips de Schone en Marghareta van Oostenrijk*. - KB., 4 (1982-1983) 191-194, ill.
Overgenomen uit Info-Boetiek, Brugge, 6 (1983), nr. 7.
624. Constandt M., *Het fonds Zeebrugge. Inleiding en beknopte catalogus*. - Jaarboek 1982. Brugge Stedelijke Musea, Brugge 1983, 68-95, ill.
625. Coornaert M., *De windmolens in de parochie Sint-Pieters-op-de-Dijk*. - BO., 24 (1984) 15-20, ill.
626. Cornette J., *De vergroting van de kerk van Staden in 1752-1757*. - IK., 20 (1983) 62-64 ; 93-96.
627. Cossey S., *Middeleeuwse Credens en Piscina in de St.-Janskerk*. - AdS., 14 (1984) 1, 15-16, ill.
Poperinge.
628. Coune M., *De «Kruisweg» van Frank Brangwijn*. - KB., 5 (1984) 60-62, ill.
629. Dacquin H. & Formesyn M. (red.), *Brugge ; Belfort en Beiaard*. - Brugge, Marc Van de Wiele p.v.b.a. i.s.m. het Komitee voor Initiatief, 1984, 120 blz., ill.
Verscheidene bijdragen met tentoonstellingscatalogus in aparte katern.
630. Danhieux L., *Het belfort, een symbool*. - Brugge ; Belfort en Beiaard, Brugge, 1984, 8-15, ill.
631. Davans H., *Restauratie van het «Leenhof» te Assebroek*. - Arsbroek. Kring Hervé Stalpaert, 1 (1984) 17-19, ill.
632. Debrabandere P., *Kortrijkse gevels van neoklassicisme tot nieuwe zakelijkheid*. / door Paul Debrabandere ; [woord vooraf Emmanuel De Bethune]. - Kortrijk : De Leiegouw, 1983, 207 blz., ill.
(Verhandelingen uitgegeven door de Leiegouw ; 8).
633. Debrabandere P., *Het kunstbezit van de Rekkemse Sint-Niklaaskerk*. - LG., XXVI (1984) 4, 365-372, ill.
634. Debrabandere P. & Maddens N., *Enkele 18de en 19de eeuwse architectuurontwerpen bewaard te Kortrijk*. - Architectuurtekeningen uit de historische steden van België, s.l., s.d., 85-91.
635. De Bruyn J.-P., *Nieuwe toeschrijvingen aan twee Vlaamse kunstenaars : Jan Antoon Garemyn en een vroege navolger van Dieric Bouts*. - BO., 24 (1984) 211-215, ill.
636. De Bruyn J.-P., *Werk van Pieter Pourbus op kunstveilingen. Een bijdrage naar aanleiding van de tentoonstelling te Brugge*. - BO., 24 (1984) 155-160.
637. Decalf G., *Patrimoine artistique de l'église d'Esquelbecq*. - Annales du Comité Flamand de France, 47 (1984) 23-27.
638. De Gersem M., *De gerestaureerde St.-Janskerk te Poperinge*. / Maurits De Gersem ; foto's Bernhard De Grendel ; [voorwoord J. Pouseele]. - Poperinge : Maurits De Gersem, 1984, 63 blz., ill.
639. Deguffroy G., *Een hoeve nader bekeken : De Eendenkooi*. - OR., 1 (1984) 1, 17-22, ill.
Oude hoeve te Ruiselede.
640. Dehulster G., *Brugse Klokkenspelvereniging 1922-1939*. - Brugge ; Belfort en Beiaard, Brugge, 1984, 80-99, ill.
641. De Jaeghere T., *De bouwgeschiedenis van de Duinenabdij te Brugge*. - De Duinenabdij (1627-1796) en het Grootseminarie (1833-1983) te Brugge. Tielt-Weesp, 1984, 75-103, ill.

642. De Keyzer B., *Goud- en zilversmeden uit het graafschap Vlaanderen*. - OH., 38 (1984) 170-172.
643. De Meersman., *De glasramen in de H. Magdalenakerk*. - KB., 3 (1981-1982) 14.
Te Brugge.
644. Demoen H., *Terug van weggeweest*. - DD., 3 (1984) 69.
Voormalige Minderbroederskerk in Diksmuide, kruisbeeld met de namen van de kloosterlingen veteranen uit de Eerste Wereldoorlog.
645. De Mulder L., *De oude Sint-Annawijk. De abdij van Spermalie*. - Schr., 13 (1983-1984) 8, 7-12, ill.
Te Brugge.
646. De Mulder L., *De oude Sint-Annawijk. De vroegere brandvensters van de Sint-Annakerk*. - Schr., 14 (1984-1985) 5, 10-12, ill.
647. Deneire B., *Opmerkelijke vondst in het Talbot House*. - AdS., 14 (1984) 2, 4-9, ill.
Poperinge. Antiek stenen engelenkopje uit de voormalige Ieperse kathedraal. Aanvulling door Vandembroucke Alfons, AdS., 14 (1984) 4, 21, ill.
648. De Permentier C., *Meester Hugo van der Goes. Zijn leven, zijn werk*. - KB., 4 (1982-1983) 18-22, ill.
Overgenomen uit G.O.V.-Heiraut (Gent) 1982/4.
649. Despriet Ph., *De kerk van Sint-Amandus en Sint-Blasius in Waregem*. - IGOKW., 12 (1984) 125-208.
650. Despriet Ph., *De Sint-Maartenskerk in Moorsele*. - Archeologische en Historische Monografieën van Zuid-West-Vlaanderen 7, Kortrijk 1983, 100 blz., 26 ill.
Geschiedenis, opgravingen en kunstbezit.
651. Despriet Ph., *De Zuidwestvlaamse parochiekerken : een duizendjarige geschiedenis, deel II*. - Kortrijk, P. Despriet, 1984, 263 blz., ill.
652. Despriet Ph., *De Zuidwestvlaamse parochiekerken*. Deel 3 Synthese. Kortrijk, 1984, blz. 465-648, ill.
653. Despriet Ph.&Verhaest M., *De Sint-Blasiuskerk in Lendeledede : geschiedenis, opgravingen, kunstbezit*. - Kortrijk : Archeologische Stichting voor Zuid-West-Vlaanderen, 1984, 80 blz.
(Archeologische en historische monografieën van Zuid-West-Vlaanderen ; 9).
654. Devisscher H., *De landschapsschilder Kerstiaen De Keuninck, Kortrijk 1560 - Antwerpen 1632*. - LG., XXVI (1984) 1, 3-52, ill.
655. Devlieghe L., *De molens in West-Vlaanderen*. - Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, 9. Tielt-Weesp, Lannoo, 1984, 448 blz., ill.
656. Devlieghe L., *Over de oude driewielkar*. - Volkskunde in Vlaanderen. Huldeboek Renaat van der Linden, Brugge, 1984, 41-44, ill.
657. Devlieghe L., *De romaanse Sint-Pieterskerk te Oudenburg (1056-1070)*. - Tentoonstellingscatalogus ; Sint-Arnoldus en de Sint-Pietersabdij te Oudenburg 1084-1984, Oudenburg, 1984, 83-87, ill.
658. Devos A., *Het beeld van de H. Nepomucenus*. - CUR., 19 (1984) 171-175, ill.
Op de Broelbrug te Kortrijk.
659. Devos A., *De Grote Hallen te Kortrijk*. - CUR., 19 (1984) 155-158, ill.
660. De Vos D., *Het verzamelaarsmerk van Peter Stevens (1590-1668) en diens aantekeningen over 15de eeuwse Brugse meesters*. - Jaarboek 1982. Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1983, 253-260, ill.
661. Devyt C., *De Westvlaamse windmolens in 1984*. - B., 84 (1984) 440-441.

662. Dewaele M, Koksijde - *In 't vooruitzicht van de klokkenroof van 1943.* - BdK., 26 (1984) 20-23, ill.
 Klokkenredding uit de Sint-Pieterskerk.
663. Dewaele M., *Koksijde. Het kapelletje van «O.-L.-Vrouw Troost in Nood» - 100 jaar.* - BdK., 26 (1984) 151-154.
 De familie Vierval.
664. De Zegher C. & Devliegheer L., *Een vakwerkhuis te Sint-Anna Kortrijk.* - Provinciaal Museum van het Bulskampveld te Beernem. Katalogen en Bijdragen 3. Brugge, 64 blz., ill.
665. Dezutter W.P., *Het Gezellemuseum nogmaals heringericht.* - Jaarboek 1982. Brugge Stedelijke Musea, Brugge 1983, 123-126, ill.
666. Dezutter W.P., *Het Stedelijk Museum voor Volkskunde heropend.* - Jaarboek 1982. Brugge Stedelijke Musea, Brugge 1983, 116-123, ill.
667. Dhanens E., *De iconografie van de Neo-gotische kerk van Eeklo.* - AM., 34 (1983) 5-115, ill.
668. Dijkmans E.L., *Een schotelvorm uit de tinnegieterij van E. Van Houtryve (1704-43) te Brugge.* - Antiek, 19 (1984) 137-139, ill.
669. Dijkmans E.L., *Een zeldzame terrine van de Brugse tinnegieter François Dholander (1715-99).* - Antiek, 19 (1984) 80-82, ill.
670. Duverger E., *Peter-Pauwels Huybrechts, een 17de-eeuws Antwerps schilder werkzaam te Brugge.* - B., 84 (1984) 333-336.
671. Duverger E., *Schilderijen van Jan Garemyn met een binnengezicht van het hospitaal van Onze-Lieve-Vrouw van de Potterie.* - B., 84 (1984) 167-168.
672. Eeckeman W., *Graf- en gedenkschriften St.-Michielskerk te Brugge - Sint-Michiels.* - Brugge : Vlaamse Vereniging voor Familiekunde. Afdeling Brugge, 1983, 80 blz., ill.
673. Eisler C.T., *A nativity signed by Petrus XPI me fecit 1452.* - Liber Amicorum Herman Liebaers, Brussel, 1984, 451-469, ill.
674. Esther J., *Het Hof van Watervliet in de Oude Burg te Brugge : een restauratie van een veelzijdige 15de eeuwse hervorming.* - M. en L., 3 (1984) 42-50.
675. Evrard A., *[Hugo van der Goes], zijn oorsprong en levenseinde.* - KB., 4 (1982-1983) 22-25, ill.
676. Filliaert J., *Diksmuide, de Vlaamse Lijdensstad.* - BdK., 26 (1984) 24-26, ill.
677. Filliaert J., *De tragische geschiedenis van den Christus van den Ijzertoren.* - BdK., 26 (1984) 93-96.
 Herkomstig uit het Arme-Klarenklooster te Nieuwpoort. Overgenomen uit «De Standaard» van 22.08.1937.
678. Formesyn M., *Van «Banclocke» tot zegeklok.* - Brugge ; Belfort en Beiaard, Brugge, 1984, 54-61, ill.
679. Geirnaert N., *Hubertus Goltzius en Marcus Laurinus in 1566 : de breuk in hun samenwerking.* - B., 84 (1984) 310-312.
680. Geirnaert N., *Pieter Pourbus' geschil met de glazenier Vincent Hermans, 1552-1553.* - B., 84 (1984) 254-256.
681. Genicot L.-F. (dir.), *Architecture rurale de Wallonie. Tournaisis, Liège,* 1985, 200 blz., ill.
 Betreft o.m. de streek van Komen-Waasten.
682. Gerits J., *De «Stichting Wenzel Cobergher» voor het behoud van het bouwkundig erfgoed in Frans-Vlaanderen.* - OH., 38 (1984) 200.
683. Gheysens J., *Schilderijen in de monumentale kerk van Krombeke.* - AdS., 14 (1984) 4, 22-23, ill.
684. Goeminne L., *Alfred Ronse (1876-1962) en de Westvlaamse windmolenterminologie.* - Molenecho's, 13 (1985), 15-20.
685. Goeminne L., *Strubbelingen problemen bij het invoeren van Dekkerwieken in België in 1933.* - Molenecho's, 13 (1985), 22-27.

686. Goens O., *Een imkerij in Vlaanderen rond 1600*. - HBBO., 15 (1984) 102 en 104, ill.
gravure naar een tekening van de Brugse kunstenaar Jan van der Straeten (geb. 1523).
687. Goethals L., *De geschiedenis van de Brugse Beiaard*. - Brugge ; Belfort en Beiaard, Brugge, 1984, 40-48, ill.
688. Goethals W., *Van zilver en zilvermeden*. - KB., 4 (1982-1983) 63-68.
689. Goetinck M., *Een minderbroeder-recollect, D. Charlart, schreef over het Sint-Janshospitaal en Memling in 1642*. - Schr., 14 (1984-1985) 4, 6-10, ill.
690. Goossens M., *Het oud stadhuis van Blankenberge*. - M & L., 3 (1984) 14-22.
691. Gyselen G., *Bij het portret van François van der Straeten door Pieter Pourbus (1567)*. - B., 84 (1984) 257-258.
692. Gyselen G., *Pieter Pourbus 1584-1984*. - OE., 26 (1984) 600-602, ill.
Nabloop Brugse schildersschool, n.a.v. de tentoonstelling P. Pourbus, Brugge 29 juni - 30 september 1984.
693. Gyselen G., *De Steinmetz-verzameling eindelijk deels ontsloten*. - B., 84 (1984) 436-437.
694. Haeyaert Ph., *Schilders en tekenaars rond de verdwenen Guldenbergabdij in Wevelgem*. - B., 84 (1984) 362-375, ill.
695. Himpens G., *Jacobus Albert Senave, kunstschilder van Lo*. - B., 84 (1984) 384-391.
696. Hostyn N., *Kunstschilder François Bossuet. Vlaanderen en Brussel in zijn werk*. - B., 84 (1984) 276-286.
697. Huys P., *Over de naamgeving van Windmolens*. - Volkskunde in Vlaanderen. Huldeboek Renaat van der Linden, Brugge, 1984, 79-83.
698. *Jaarboek 1982. Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1983, 319 blz.*, ill.
699. Janssens de Bisthoven A., *De Dood van Onze-Lieve-Vrouw door Hugo van der Goes*. - KB., 4 (1982-1983) 33-37, ill.
Overgenomen uit *Openbaar kunstbezit in Vlaanderen*, 1965, nr. 25.
700. Janssens de Bisthoven A., *De graven van Vlaanderen en de abten van de Duinenabdij ; de grisailles bewaard in het Grootseminarie van Brugge*. - De Duinenabdij (1627-1796) en het Grootseminarie (1833-1983) te Brugge, Tiel-Weesp, 1984, 287-335, ill.
701. Janssens de Bisthoven A., *Memlings Catharina heeft niets te maken met Maria van Bourgondië*. - KB., 3 (1981-1982) 85-86, ill.
702. Köster K., *Gemalte Kollektionen von Pilgerzeichen und Religiösen Medailen in Flämischen Gebet- und Stundenbüchern des 15. und frühen 16. Jahrhunderts. Neue Funde in Handschriften der Gent-Brügger Schule*. - Liber Amicorum Herman liebaers, Brussel, 1984, 485-535, ill.
703. Koldewij A.M., *Zilver uit 's Hertogenbosch, van Bourgondisch tot Biedermeier*. - Catalogus van de tentoonstelling in Den Bosch, maart-mei 1985. 304 blz., ill.
704. *Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen. Jaarboek 1982-1983*. Brugge, 1984.
Dit jaarboek bevat o.a. op blz. 219-228 de jaarverslagen van de Provinciale Commissie West-Vlaanderen.
705. Kyndt O., *Gistel - Volwaardige molengemeente*. - Bdk., 26 (1984) 77-80.
De Oostmolen.
706. Laenen M., *Het woonhuis van de hofstede -Het Paddekot» in Abele (2 - slot)*. - AdS., 14 (1984) I, 18-31, ill.
Vervolg op AdS., 13 (1983) 4, 3-13 (Boekenschouw 1983, HEm. 1984, nr. 753).
Verschenen in VK., 79 (1978) 231-252 (Boekenschouw 1977-78, HEm. 1978, nr. 403).

707. Lannoo L., *Het orgel van de Sint-Annakerk*. - Schr., 13 (1983-1984) 9, 4-11, ill.
708. Lannoo L., *Het orgel van de Sint-Niklaaskerk te Rekkem*. - LG., XXVI (1984) 4, 373-379, ill.
709. Lannoo L. & Peeters P., *Orgeln in der alten Grafschaft Flanders*. - 109. Veröffentlichung der Gesellschaft der Orgelfreunde. Herausgegeben anlässlich der internationalen Orgeltagung vom 4. bis 10. August 1985 in Brugge. Kassel, Merseburger, 68 blz., ill.
710. Le Loup W., *Boekbanden uit de bibliotheek van het Grootseminarie te Brugge*. - De Duinenabdij (1627-1796) en het Grootseminarie (1833-1983) te Brugge, Tielt-Weesp, 1984, 214-229, ill.
711. Le Loup W., *F. Brangwyn en zijn Brugse prenten*. - KB., 5 (1984) 54-59, ill.
712. Lesage C., *La maison sculptée d'Esquelbecq*. - Annales du Comité flamand de France, 47 (1984) 29-31.
713. Lobelle H., *De herinrichting van het museum van de Potterie*. - Jaarboek 1982. Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1983, 109-115, ill.
714. Lobelle - Caluwe H., *Het schilderijenbezit van het Grootseminarie te Brugge*. - De Duinenabdij (1627-1796) en het Grootseminarie (1833-1983) te Brugge, Tielt-Weesp, 1984, 233-286, ill.
715. Maertens A. & Despriet Ph., *De Sint-Pieterskerk in Emelgem, geschiedenis, opgravingen, kunstbezit*. Kortrijk, 1983, 95 blz., ill.
716. Martens M.P.J. & Van Miegroot H.J., *Nieuwe inzichten omtrent de omstreden du Cellier-Dyptiek, toegeschreven aan Hans Memling*. - Gentse Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis, 26 (1981-84) 59-88, ill.
717. Maes Y., *De restauratie van wandtapijten in het algemeen en van twee Gruuthusetapijten in het bijzonder*. - Jaarboek 1982. Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1983, 99-107, ill.
718. Marechal D., *Het Brangwyn-fonds te Brugge*. - KB., 5 (1984) 64-73, ill.
719. Marechal D., *Het Brangwynfonds te Brugge. Historiek en evaluatie*. - Jaarboek 1982. Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1983, 55-67, ill.
720. Marechal D., *Frank Brangwyn als meubelontwerper voor de internationale tentoonstellingen te Venetië (1905) en Gent (1913). Enkele meubels in het bezit van de Stedelijke Musea te Brugge*. - BO., 24 (1984) 63-76, ill.
721. Marrow J.H., *Simon Bening in 1521 : a group of dated miniatures*. - Liber Amicorum Herman Liebaers, Brussel, 1984, 537-559, ill.
722. Messiaen M., *Het Openluchtmuseum «Bachten de Kupe» te Izenberge-Leisele*. - Museumleven, 11 (1983), 76-78.
723. Meulemeester J.L., *De familie Dumery en de Sint-Walburgakerk te Brugge*. - Brugge ; Belfort en Beiaard, Brugge, 1984, 74-79, ill.
724. Meulemeester J.L., *Nieuwe klokken voor de Oudenburgse Sint-Pietersabdij*. - BO., 24 (1984) 21-28, ill.
725. Meulemeester J.L., *Een onbekende ontwerptekening voor de westgevel van de Brugse Sint-Salvatorskathedraal*. - B., 84 (1984) 156-159, ill.
726. Meulemeester J.L., *Het refugeehuis van de Oudenburgse Sint-Pietersabdij te Brugge*. - Tentoonstellingscatalogus ; Sint-Arnoldus en de Sint-Pietersabdij te Oudenburg 1084-1984, Oudenburg, 88-98, ill.
727. Moerman K., *Vier architecten te Brugge : Charles Vermeersch, Philip Cardinael-Luc Laloo, Eugène Vanassche, Erik Van Biervliet*. / Karel Moerman ; [foto's Henk Tyberghein ... et al. ; woord vooraf Yvan Van den Berghe]. - Tielt ; Weesp : Lannoo, 1983, 133 blz., ill.
728. *Negende Eeuwfeest van de Heilige Godelieve te Gistel 1084-1984. Tentoonstelling van de Relieken en Reliekschrijven. Kataloog*. Gistel, Comité van het negende eeuwfeest 1984, z. blz. (52), ill.
729. Pauwels A., *De Venus van Kortrijk*. Museumleven, 11 (1983) 67-70.

730. Pauwels P.G., *Het nieuw Kasteel van Kortrijk 1394-1684. Bouwgeschiedenis en ikonografie.* - HGOK., 50 (1983) 5-138, ill.
731. Pfister C., *Les étainiers à Dunkerque. Identités et activités du XVII^e au XIX^e siècle.* - Annales du Comité flamand de France, 47 (1984) 57-61.
732. Pfister C., *Une famille d'orfèvres flamands, les Itsweire d'Hazebrouck et de Steenvorde.* - Annales du Comité flamand de France, 47 (1984) 43-56.
733. Plateaux A., «*Saint-Martin de Roubaix, une église au cœur de la cité*» (à suivre), In : Plein-Nord, 10e année, décembre 1984, pp. 21-28.
734. Priem R., *Het retabel van de H. Columba te Deerlijk.* - KB., 5 (1984) 10-12.
Anoniem werk van eind 15de - begin 16de eeuw.
735. Priem R., *De vensters in de Sint-Annakerk.* - KB., 3 (1981-1982) 44-46, 62-63, 74.
Te Brugge.
736. Priem V., *De Ieperse vestingen.* - GiK., 22 (1984) 1, 18-23, krtn., ill.
737. Rotsaert J., *De schenker van Jan Van Eycks Dresdener Reisaltaartje geïdentificeerd.* - BO., 24 (1984) 103-110.
738. Schouteet A., *Pieter Pourbus, Vinder van het ambacht van de schilders te Brugge.* - KB., 5 (1984) 119-120.
739. Silversmet Th. A., *De herberg De Wante 1699-1815.* - OR., 1 (1984) 1, 13-15, ill.
(één van de oudste herbergen van Ruiselede).
740. Smets M. (o.l.v.), *Resurgam - De Belgische wederbouw.* Brussel, 1985, 252 blz., ill.
741. Smeyers M. & Cardon B., *Vier eeuwen Vlaamse miniatuurkunst in handschriften uit het Grootseminarie te Brugge.* - De Duinenabdij (1627-1796) en het Grootseminarie (1833-1983) te Brugge, Tielt-Weesp, 1984, 137-188, ill.
742. Swimberghe P., *Enkele aspecten van de keramiekcollectie van het Gruuthuisemuseum.* - Jaarboek 1982. Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1983, 45-54, ill.
743. Termote J., *Het interieur van de Albertzaal in het stadhuis van Veurne. Enkele beschouwingen omtrent de hout- en lederbekleding in 1725-26.* - GiK., 22 (1984) 3, 15-22, ill.
744. Tuyaerts B., *Sieraden op het Goevernementsgebouw.* - KB., 3 (1981-1982) 37-38.
Te Brugge.
745. Tuyaerts-Vertommen B., *De Aanbidding der Wijzen.* - KB., 3 (1981-1982) 55-59.
Schilderij van Memling in het Memlingmuseum te Brugge.
746. Tuyaerts-Vertommen B., *De Crypte, oorsprong en betekenis.* - KB., 4 (1982-1983) 76-77, ill.
747. Tuyaerts-Vertommen B., *Johannes op Patmos (Memlings paneel in het Sint-Janshospitaal).* - KB., 4 (1982-1983) 8-14, ill.
748. Tuyaerts-Vertommen B., *De Nederlandse muziek onder de hertogen van Bourgondië.* - KB., 3 (1981-1982) 150-154.
749. Van Biervliet L., *De Bourgondische Praalgraven te Brugge, een toeristische attractie, 1830-1850.* - KB., 3 (1981-1982) 104-106.
750. Van Biervliet L., *Het glasschildersatelier van de firma S. Coucke en zonen. Geografisch overzicht van het werktierrein, 1858-1902.* - B., 84 (1984) 115-121, ill.
751. Van Biervliet L., *Reproducties en kopieën van oude meesters te Brugge rond 1900.* - B., 84 (1984) 346-347.
752. Van Bossele J., *Het Patershuis van de Groeningebdij.* - CUR., 19 (1984) 89, ill.
Geschiedenis van een afgebroken gebouw te Kortrijk.

753. Van Cleven J., *Twee neogotische graftekens onder invloed van A.W.N. Pugin op de begraafplaats van Sint-Kruis-Brugge*. - Gentse Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis, 26 (1981-84) 45-58.
754. Van Coppenolle M., *Het huis «de Grote Blaasbalk» in de Korte Ridderstraat te Brugge*. - HBBO., 15 (1984) 78-81.
755. Van den Abeele A., *De Bruggeling Pieter Schoone maakte een ontwerp voor het bouwen van het Rijksmuseum te Amsterdam*. - B., 84 (1984) 96-97.
Fabrikanten van o.m. kerkgewaden.
756. Van den Abeele A., *Grossé van Brugge*. - BO., 24 (1984) 115-154, ill.
Fabrikanten van o.m. kerkgewaden.
757. Van den Abeele A., *De langzame verdwijning van de Sint-Donaaskathedraal, 1799-1805*. - B., 84 (1984) 317
Te Brugge.
758. Van den Abeele A., *Het relikwie-tabernakel in de basiliek van het H. Bloed te Brugge : een symboliek met dubbele bodem ? De edele Confrerie en «La Parfaite Egalité» tussen 1765 en 1772*. - B., 84 (1984) 235-249, ill.
759. Vandenberghe S., *Een asttegelvondst te Brugge en enige verwante tegels in België*. - Jaarboek 1982. Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1983, 267-271, ill.
760. Vandenberghe S., *Enige kwispedoors in het Gruuthusemuseum*. - Jaarboek 1982. Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1983, 273-277, ill.
761. Vandenberghe S., *Een faïence-bord met de walvis van Bredene in 1762*. - B., 84 (1984) 189-192.
762. Vandenberghe S., *Een gebeeldhouwde lijst voor de Confrerie van O.-L.-Vrouw van Loreto in de Sint-Salvatorskerk te Brugge*. - BO., 24 (1984) 167-172, ill.
763. Vandenberghe S. (ed.), *Het Hof van Watervliet in de Oude Burg te Brugge*. Brugge, 1983, 112 blz., ill.
Verschenen n.a.v. restauratiewerken. Behandelt de historiek (Geirnaert N.), bouwgeschiedenis (Esther J.P.), restauratie (Vandendorpe A.), balksleutels en archeologica (Vandenberghe S.).
764. Vandenberghe S., *Het Hof van Watervliet. Het boeiend verhaal van een Brugs huis en zijn restauratie*. - Archæologia Mediævalis 7. Sint-Pietersabdij 24-25/2/1984, Gent 1984, 48-49, 1 ill.
765. Vandenberghe S., *Twee tegeltableaus met toiletaangelegenheden in Brugge*. - Volkskunde in Vlaanderen. Huldeboek Renaat van der Linden, Brugge, 1984, 153-154, ill.
766. Vandenberghe S., *Een vervalste ketel van het brouwersambacht te Brugge*. - Museumleven, 11 (1983), 98-99.
767. Vandenberghe S., *Een zeldzaam bord uit de Beauvaisis*. - De Duinen, 13-14 (1983-1984), 87-89.
Sierschotel uit de eerste helft van de 16de eeuw gevonden in de Duinenabdij.
768. Vandebussche P., *De tekeningen van A. Böhm, een beknopte beschrijving en situering van de afgebeelde panden*. - IK., 20 (1983) 1-32, ill.
Iconografie van Ieper, 1842 en 1848-1849.
769. Vander Plaetse R., *De Divitiæ claustrales van de Sint-Pietersabdij van Oudenburg tot ca. 1600*. - Tentoonstellingscatalogus ; Sint-Arnoldus en de Sint-Pietersabdij te Oudenburg 1084-1984, Oudenburg, 1984, 68-82, ill.
Studie over bibliotheek en scriptorium.
770. Vandevivere J., *Juan de Flandes*. - Brugge, Louvain-la-neuve, 1985, 120 blz., ill.
771. Vanheule M., *De Parochiekerk Sint-Jan-de-Doper te Staden 1752-1880*. - GS., 14 (1984) 399-422, ill.

772. Vandevyvere E., *De blinde boognis aan het gewezen klooster Betanië*. - BS., 5 (1984) 1, 11, ill.
773. Van Hooreweder C., *Het bijbelse gebeuren en de Maria-iconografie bij Petrus Christus' «De Boodschap» en «De Geboorte» (1452)*. - KB., 4 (1982-1983) 154-158, ill.
774. Van Nerom C., *La galerie est du Grand Cloître de l'abbaye des Dunes. De Duinen*, 15 (1985), 25-38.
775. Verbiese F., *De St.-Janskerk te Poperinge. 7 eeuwen bouwgeschiedenis*. - 237 blz., ill + plannen.
Hoger Architectuurinstituut St.-Lucas Gent. Proefschrift 5de jaar architectuur 1983-84, Gent, 16 januari 1984.
776. Vermeersch C., *Het verdriet van Brugge*. - M & L., 3 (1984) 23-39.
Kritisch artikel over restauratie en stedebouw te Brugge.
777. Vermeersch M., *Het verplaatsen van de praalgraven*. - KB., 3 (1981-1982) 81-84, ill.
Praalgraven van Karel de Stoute en Maria van Bourgondië in de O.-L.-Vrouwkerk te Brugge. Overname uit de tentoonstellingscatalogus *Een eeuw zorg om monumentenzorg*, Gent 1981.
778. Vermeersch V., *Structuur van de Dienst van Stedelijke Musea*. - Jaarboek 1982. Brugge Stedelijke Musea, Brugge, 1983, 7-11, ill.
779. *De «verrijzenis van Kristus» in Onze-Lieve-Vrouwekerk*. - CUR., 19 (1984) 93, ill.
recente aanwinst van een schilderij van omstreeks 1630.
780. Waldschmidt Ch., *«Renaissance d'une église flamande» (l'église d'Esquelbecq, Nord, détruite par un incendie en 1976)*. - Annales du Comité Flamand de France t. 47, 1984, 1-11.
781. Walle J.-Cl., *Les victimes militaires de la guerre 1914-1918 originaires de Ploegsteert. A propos d'un monument aux morts*. - MSHC., 14 (1984) 329-388.
782. Werniers G., *Schilderij «Schuwe Maandag» weldra op Roeselaars stadhuis*. - GiK., 22 (1984) 2, 3-4, ill.
Herinnering aan Duitse inval te Roeselare, 19 oktober 1914. Schilderij van Alfons Blomme.
783. Wolfswinkel R.M., *De oprichting van de Imperial War Graves Commission*. - SpH., 19 (1984) 10, 431-437.
- Zie ook nrs. 2, 5, 16, 22, 24, 55, 76, 175, 176, 177, 186, 187, 188, 189, 195, 204, 205, 206, 208, 210, 211, 212, 214, 215, 216, 232, 233, 252, 254, 255, 266, 324, 347, 354 en 363.

6. Geschiedenis van de drukkunst, de pers en de communicatiemedia.

784. Devos A.N., *De telegrafie onder het regiem van Napoleon in onze streken*. - CUR., 19 (1984) 146-147, ill.
785. Dewitte A., *Het boekenbezit uit de 15de en 16de eeuw in de bibliotheek van het Grootseminarie te Brugge*. - De Duinenabdij (1627-1796) en het Grootseminarie (1833-1983) te Brugge, Tielt-Weesp, 1984, 201-213, ill.
786. Duvosquel J.-M., *Une édition plantinienne retrouvée : la traduction néerlandaise des Mémoires de Philippe de Comynnes par Cornelius Kiliaan (1578)*. - Liber Amicorum Leon Voet, Antwerpen (1985) 69-75.
De Gulden Passer. Bulletin van de Vereniging der Antwerpsche Bibliofielen, 61-63 (1983-1985). - Repris dans MSHC., 15 (1985) 61-68.

787. Gyselen G., *La clémence de Joseph II. Een politieke prent uit 1783.* - B., 84 (1984) 25-33, ill.
788. Huyghebaert J., *Laurens de Varver uit Ieper.* - B., 84 (1984) 97-98.
Uitgever, begin 19de eeuw.
789. Huyghebaert J., *Den Vriend van 't Vaderland of Nieuwe Brugsche Gazette (1797).* - B., 84 (1984) 304-309.
790. Labarre A., *L'imprimerie et l'édition à Douai au XVI^e et au XVII^e siècle.* - FN., (1984) 99-112.
791. Minne-Dussesoye W., *De drukkerij De Plancke-Vercruysse.* - B., 84 (1984) 321-332, ill.
792. Ruyschaert J., *De la bibliothèque du roi Matthias Corvin à celle du Brugeois Olivier de Wree.* - Liber Amicorum Herman Liebaers, Brussel, 1984, 121-129.
793. Schouteet A., *Documenten betreffende Brugse drukkers. Willem de Neve, 1610-1663.* - HEm., 121 (1984) 221-264, ill.
794. Van Biervliet L., *J. Petit en een J. Van Oost-album.* - B., 84 (1984) 234.
J. Petit : Brugs lithograaf, midden 19de eeuw.
795. Vervliet H.D.L., *Het landschap van de Nederlandse incunabelen : een verkennend onderzoek naar publikatiepatronen.* - Liber Amicorum Herman Liebaers, Brussel, 1984, 335-353, fig.

Zie ook nr. 55.

7. Kerkgeschiedenis.

796. Algoet G., *Geestelijken slachtoffer van de Franse revolutie.* - IGOKW., 12 (1984) 518-519.
Betreft enkel de streek van en rond Waregem.
797. Arickx V., *Laureys Abbey, berouwwol ketter van Mannekensvere, 1556-1557.* - B., 84 (1984) 128-143.
798. Art J., *Preken in pre-industrieel Vlaanderen. Aspecten van volksmissiepredikatie tussen 1830-1850.* - TG., 97 (1984) 407-421.
799. Backhouse M., *Hagepreken in het Vlaamse Westkwartier (mei-december 1566).* - FN., (1984) 127-143.
800. Baelde M., *Een abtsverkiezing te Oudenburg in 1568.* - Tentoonstellingscatalogus ; Sint-Arnoldus en de Sint-Pietersabdij te Oudenburg 1084-1984, Oudenburg, 1984, 55-60.
801. Baelde M., *Toelating om Brugs Kartuizer terug naar klooster te brengen (1548).* - B., 84 (1984) 274-275.
802. Baelde M., *Vrijstelling van belastingen bevestigd voor de vier bedelorden in Vlaanderen (1543).* - B., 84 (1984) 302-303.
803. Beuckels L., *Het Monasterium «De Wijngaard». Een benedictijnse priorij in ons oud begijnhof.* - KB., 5 (1984) 101-102.
Over de opvolgsters van de begijnen in het Brugse begijnhof.
804. Beuckels L., *Een tweede Karmel te Brugge.* - KB., 4 (1982-1983) 139-140, ill.
805. Blondeau R.-A., *Geuzen tussen Hondschote en Ieper.* - IJzb., 14 (1984) 308, 310, ill. ; 316, 318, ill. ; 323, 324, ill. ; 339-340, ill. ; 347-348, ill.
806. Bonny J., *De Duinenabdij te Brugge, 1627-1796.* - De Duinenabdij (1627-1796) en het Grootseminarie (1833-1983) te Brugge. Tielt-Weesp, 1984, 15-41, ill.
807. Bonte O., *Les protestants à Dunkerque ; origine et création de l'église réformée.* - RSDHA., n° 18 (dec. 1984) 65-78.

808. Boudin H.R., *Lijst van predikanten te Ieper*. - De hervorming in het Ieperse in heden en verleden, (1984) 56-58.
809. Boudin H.R., Libbrecht E., Linseele O. en Vandamme L., *De hervorming in het Ieperse in heden en verleden*. - Z.p.n.j. (Ieper, Protestantse Gemeente, 1984), 96 blz., ill.
810. Cloet M., *Een onbekende catechismus van bisschop de Rodoan (1602-1616) ontdekt in The British Library*. - Overdruk uit Het Brugs Ommeland, 23 (1983) 177-197.
811. De Blonde A., *Don Bosco (Torhout), 1780 uit het verleden, 1959 (wijding voorlopige kerk), 1976 (wijding definitieve kerk), 1984 zilverjaar*. (Vichte) 1984, 87 blz., ill.
812. Debusschere K., *Onze godsdienstige opvoeding in het Klein Seminarie (1924-1932)*. - Eertijds (semestrieel tijdschrift van de oud-leerlingenbond), 17 (1985) 4-12.
813. Declercq J., *De abdij van Andres gezien door kroniekschrijver Willem*. - FN., (1984) 11-28.
814. De Grauwe J., *Histoire de la chartreuse Sheen Anglorum au continent : Bruges, Louvain, Malines, Nieuport (1559-1783)* (Analecta Cartusiana, 48). Salzburg, 1984.
815. De Grauwe J., *Historia Cartusiana Belgica* (Analecta Cartusiana, 51). Salzburg, 1985, 278 blz., ill.
 Betreft de twee kartuizen van Brugge, deze van Nieuwpoort, en de anderen in België.
816. Degryse K., *Het archief van de congregatie der Gentse parochiepastoors (1612-1808)*. - Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1984, 29 blz.
817. De Jaegere T., *De geschiedenis van de Duinenabdij te Brugge. Het einde van de abdij ter Duinen*. - Schr., 13 (1983-1984) 12, 3-12, ill.
818. Demarest H., *Kan. Ch. Carton in de frontlijn voor Brugge-Mariastad*. - Volkskunde in Vlaanderen. Huldeboek Renaat van der Linden, Brugge, 1984, 35-40, ill.
819. De Mulder L., *De oude Sint-Annawijk. Het klooster van Bethanië in de Carmersstraat*. - Schr., 14 (1984-1985) 6, 5-8, ill.
820. Denaux A. & Vanden Berghe E. (red.), *De Duinenabdij (1627-1796) en het Grootseminarie (1833-1983) te Brugge, Bewoners/Gebouwen/Kunstpatrimonium*. - Tielt-Weesp, Lannoo, 1984, 342 blz., ill.
 Verzamelwerk van verscheidene artikels.
821. De Paepe R., *25 jaar Sint-Pius X Kortrijk*. Kortrijk, 1984, 96 blz., ill.
822. de Puydt R.M. e.a., *Godeliph 1084-1984*. - V., 33 (1984) 200, 1-52.
823. Deroubaix J., *A l'occasion du cinquanteaire de la paroisse d'Herseaux-Gare (1933-1983) : visite à l'église du Christ-Roi*. - MSHM., 6/2 (1984) 163-176.
824. Deschepper A., *Vraagtekens bij de Jeruzalemvaart van de Veurnenaar Omer Calle (1630)*. - B., 84 (1984) 105-110.
825. Devadder J., *De «Cistjes»-Xaverianen en de broeders Xaverianen*. - B., 84 (1984) 259-266.
826. Devriendt M., *De Broeders Xaverianen*. Heist, 1981, 131 blz., ill.
827. Dumortier-Renard S., *Protestantisme te Kortrijk*. - GiK., 21 (1983) 5, 2-24, ill.
828. Duvosquel J.-M., *Le pèlerinage des Trois Marie*. - B., 84 (1984) 100.
 Bedevaart op 8 september naar Hollebeke, Dadizele en Linselles.
829. Esther J.P. & De Graeve J., *Het Karthuizerklooster Genadedal in Brugge*. - SpH., 19 (1984) 6, 294-300, ill.
830. Follens N., *De paters in Waregem en Nieuwenhove (3)*. - IGOKW., 12 (1984) 23-96.

831. Giraldo W., *Van Pharaïldis tot Blasius*. - Volkskunde in Vlaanderen. Huldeboek Renaat van der Linden, Brugge, 1984, 60-66, ill.
832. Goethals W., *Van Begijnen en Begijnhoven*. - KB., 5 (1984) 94-100, ill.
Met o.m. een bespreking van de oudste regel van het Brugse Begijnhof.
833. Gyselen S., *De abdij Ten Putte en het leven van Sint-Godelieve*. - B., 84 (1984) 209-217.
834. Gyselen S., *Over relieken en hun verering*. - Negende eeuwfeest van de Heilige Godelieve te Gistel 1084-1984. Tentoonstelling van Relieken en Reliekschrijnen, Kataloog. Gistel, 1984, z. blz. (8-17).
835. Hoste A., *De geschiedenis van de Sint-Pietersabdij te Oudenburg : 1084-1984*. - Oudenburg : Gemeentebestuur, 1984, 160 blz., ill.
836. Hoste A., *Zeven eeuwen abdijschiedenis*. - Tentoonstellingscatalogus ; Sint-Arnoldus en de Sint-Pietersabdij te Oudenburg 1084-1984, Oudenburg, 1984, 42-54, ill.
837. Huys P., *Vlaamse bedevaarders omstreeks 1400*. - B., 84 (1984) 295-297.
838. Janssens de Bisthoven B., *De Brugse relikwie van het Heilig Bloed*. - Bulletin de l'association de la noblesse du royaume de Belgique, 157 (1984) 29-37.
839. Kimpe W., *700 jaar Engelendale. Een vergeten eeuweling ?* - Arsbroek. Kring Hervé Stalpaert, 1 (1984) 62-72, ill.
840. Lambrecht D., *De parochiale synode in het oude bisdom Doornik gesitueerd in de Europese ontwikkeling, 11de eeuw-1559*. - Brussel 1984, 328 blz. (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, 113).
841. Libbrecht E., *60 jaar Protestantse kerk te Ieper*. - De hervorming in het Ieperse in heden en verleden, (1984) 63-77, ill.
842. Libbrecht E., *De reformatie in het Ieperse in de 16e eeuw*. - De hervorming in het Ieperse in heden en verleden, (1984) 5-28, ill.
843. Linsele, O., *Anglikanen in Ieper*. - De hervorming in het Ieperse in heden en verleden, (1984) 92-86.
844. Lottin Alain, *Lille, citadelle de la Contre-Réforme ? (1598-1668)*. - Duinkerke 1984, 517 blz.
845. Maes Albert, *De Zomergemse zoeaven*. Zomergem, 1984, 44 blz., ill.
846. Milis Ludo, *Schets van het kloosterwezen in Vlaanderen voor het einde van de elfde eeuw*. - Tentoonstellingscatalogus ; Sint-Arnoldus en de Sint-Pietersabdij te Oudenburg 1084-1984, Oudenburg, 1984, 27-34, ill.
847. Rotsaert K., *De «Cistjes» in West-Vlaanderen en daarbuiten*. - B., 84 (1984) 46-65.
Aartsbroederschap van de H. Franciscus-Xaverius.
848. Schouteet A., *Een gehuwd man wordt Rooms-katholiek priester (1566)*. - B., 84 (1984) 90-92.
849. *Tentoonstellingscatalogus ; Sint-Arnoldus en de Sint-Pietersabdij te Oudenburg 1084-1984*. Oudenburg, Gemeentebestuur, 1984, 311 blz., ill.
Bevat tevens verscheidene artikels i.v.m. dit onderwerp.
850. Van Acker L., *Nog het doopsel aan doodgeboren kinderen*. - B., 84 (1984) 34-45.
851. Van Biervliet A.-T., *Geschiedenis van Sint-Trudo en Odegem*. - Arsbroek. Kring Hervé Stalpaert, 1 (1984) 35-45, ill.
852. Van Biervliet L., *Alles over pelgrimage in München 1984*. - B., 84 (1984) 250-253.
N.a.v. de tentoonstelling *Wallfahrt kennt keinze Grenzen* in het Bayerisches National-museum.
853. Van Biervliet L., *De Brugse jaren van Margaret Hallahan, stichteres van de dominicanessen in Engeland*. - B., 84 (1984) 288-294, ill.

854. Vandamme L., *Een calvinistische gemeente te Ieper tijdens het wonderjaar (1566-'67)*. - De hervorming in het Ieperse in heden en verleden, (1984) 37-55.
855. Vandamme L., *Geuzen in het Westquartier*. - (Kemmel) Malegijis, 1984, 42 blz., ill.
856. Van de Wiel C., *Kartuizerdocumenten van 1335 tot 1796*. - Ons Geestelijk Erf, 58 (1984) 374-387.
Het betreft documenten m.b.t. de twee kartuizen van Brugge, de kartuis van Nieuwpoort, en nog vele andere documenten van kartuizen, bewaard in het aartsbisschoppelijk archief te Mechelen.
857. Van Hille W., *Bekeerde slaven in Vlaanderen*. - B., 84 (1984) 256.
858. Verheyden A.L.E., *Martelaarslijst van Ieper 1547-1595*. - De hervorming in het Ieperse in heden en verleden, (1984) 29-36.
859. Veys J., *De verering van de heilige Machutus in onze gewesten*. - BdK., 26 (1984) 132-140, ill.
860. Zwaenepoel G., *Grauwe Broedersstraat*. - DD., 3 (1984) 110-113.
De Minderbroeders in Diksmuide.
- Zie ook nrs. 1, 9, 11, 17, 20, 23, 28, 29, 30, 148, 149, 194, 227, 326, 341, 355, 378 en 861.

8. Geschiedenis van de Vlaamse beweging

861. De Brouwer J., *Vijfentwintig jaar geleden : Kerk en politiek*. - OH., 38 (1984) 65-67.
Over de veroordeling van het Vlaams nationalisme door de bisschop van Brugge en vervolgens door alle Belgische bisschoppen in 1925-1929, en de reacties daarop. De titel zou dus moeten luiden : «Vijfenvijftig jaar geleden...».
862. Hanson M.B. : *Een omstreden punt : het moedertaalonderwijs. De vlaamsgezindheid en het vernederlandsingsproces in het middelbaar onderwijs in Vlaanderen (1850-1914)*. - WT., XLIII (1984) 2, p. 65-74.
863. Hulpiau K., *Dichter René De Clercq als flamingant. Na de oorlog in Nederland*. - WT., XLIII (1984) 2, p. 89-102.
864. Verstraete P.J., *Odiel Spruytte als Vlaams-nationaal denker*. - LG., XXVI (1984) 195-208.
- Zie ook nr. 323

9. Militaire geschiedenis

865. Algoet G., *Derserteurs uit het begin van Napoleon*. - IGOKW, 12 (1984) 516-518.
Betreft enkel de streek van en rond Waregem.
866. Barra J.-M., *De eerste schermutselingen te Leffinge in 1914*. - Gr. 4 (1984) 174-177.
867. Barra J.-M., *Rattevalle, april 1917, het eerste gas*. - Gr. 4 (1984) 17-20.
868. Barra J.-M., *W.O. I in onze streek*. - Gr. 4 (1984) 121-130.
Middelkerke
869. Bijmens B., *Oostduinkerke 1914-18*. - Uit het dagboek van E.H. Permeke. - BdK., 26 (1984) 89-92.
870. Bloes G., *Aanval op de Bamburghoeve in 1984*. - Gr. 4 (1984) 146-148.
871. Cossey S., *Zeppelin-aaval op Poperinge in 1915*. - AdS., 14 (1984) 1, 10-11, ill.
872. Decrock A., *Lyssenthoek Military Cemetery*. - GiK., 22 (1984) 1, 25-35, krtn., ill.

873. De Jonghe F., *21 juli 1944*. - CUR., 19 (1984) 7-10, 76-77, ill.
Over Engelse bombardementsvliegtuigen en hun bemanning na het bombardement op Kortrijk.
874. Depoorter Chr., *De bevrijding van Poperinge in september 1944*. - AdS., 14 (1984) 3, 2-11, ill.
875. Depoorter C., *Poperingse vliegvelden 1914-18*. - AdS., 14 (1984) 2, 12-21, ill., plannen.
876. Depredomme J., *Rond de bevrijding van Ruiselede in 1918*. - OR., 1 (1984) 1, 40-47, ill.
877. Deseyne A., «Tyne Cot Cemetery» *Passendale-Zonnebeke*. - GiK., 22 (1984) 1, 3-16, ill., krtn.
878. Despriet P., *De V1 en de V2 in Frans-Vlaanderen*. Roeselare, Cartoeristiek, 1983, 40 blz., ill.
879. Despriet P., *De V3 en de Atlantikwal*. Roeselare, Cartoeristiek, 1985, 44 blz., ill.
880. Devos A.N., *40 jaar geleden vielen bommen... op Kortrijk*. - CUR., 19 (1984) 123-129 en 138-142, ill.
881. *De eerste poolse paniserdivisie en de bevrijding van Vlaanderen in september 1944. Herdenking september 1984*. (Gemeentebesturen van Poperinge, Ieper, Roeselare, Tielt, Aalter, Lokeren, St.-Niklaas en Beveren-Waas), 1984, 40 blz., ill.
Bevrijding van de voornoemde plaatsen.
882. Falter R., *Een brief van Minister Van de Vijvere over de Vlamingen aan het IJzerfront*. - WT., XLIII (1984) 3, 167-172.
883. Fotoreportage : *De bevrijding van Ruiselede in 1944*. - OR., 1 (1984) 2, 101-112, ill.
884. Lanszweert R., *Wereldoorlog I 1914-1918 (27). De werken van «De Belgische Standaard»*. - IJzb., 14 (1984) 331-332.
Vervolg op IJz., 13 (1983) 180, 188-189, 196, 212, 243-244, 252, 260. (Boekenschouw 1983, nrs. 866 en 867).
885. *La Libération de la région de Comines-Warneton, 6 septembre 1945. Exposition organisée par la Société d'Histoire de Comines, Catalogue*. Comines, 1984, 3 fasc. en pagination continue, 68 blz. Fasc. 1 : *Comines*, par A. Vierstraet et C. Duvosquel (blz. 1-32) ; fasc. 2 : *Warneton* par R. Perez et A. Heugebaert (blz. 33-48) ; fasc. 3 : *Ploegsteert* par J. Potté et J.-Cl. Walle (blz. 49-68).
886. Loosbergh Estelle, *Duitse propaganda te Middelkerke tijdens W.O. I* - Gr. 4 (1984), 203-205.
887. Lottin A., Delmaire R., Sommé M., Vandenbussche R., *Les grandes batailles du Nord*. Paris, Editions Mazarine, 1984, 286 blz.
Militaire geschiedenis van Julius Caesar tot de bevrijding na W.O. II.
888. Maerten F., *La résistance dans la région mouscronnoise pendant la seconde guerre mondiale (mai 1940-septembre 1944)*. - MSHM., 6/1 (1984) 1-439.
889. Mehuys G., *De Spermaliehoeve tijdens de oorlog 14-18*. - Gr., 4 (1984) 131-140.
890. *Middelkerke tijdens W.O. I*. - Gr. 4 (1984), 101-110.
891. *Oorlog 1914-1918 te Slijpe*. - Gr. 4 (1984) 192-193.
892. Schepens L. en Vandewoude E., *Albert & Elisabeth 1914-1918. Albums van de Koningin. Nota's van de koning*. (Brussel), Gemeentekrediet, 1984, 229 blz., ill.
Hoofdzakelijk West-Vlaanderen. Uitgave ter gelegenheid van de reizende tentoonstelling «Albert & Elisabeth 1914-1918».
893. Speleers F., *Oorlogsschade in de dekenij Waregem (1940-44)*. - IGOKW, 12 (1984) 511-513.
894. Van Achter G., *Contribution à l'histoire de la Résistance à Warneton en 1943-1944*. - MSHC., 14 (1984) 431-450.
895. Vandenberghe R., *Mourir pour le Premier Empire. Martyrologe des Dottigniens, Herseautois, Luignois et Mouscronnois morts à la Grande Armée (1804-1815)*. - MSHM., 6/2 (1984) 51-97.

896. Van Doorselaer A., *La fortification celtique du Mont Kemmel et son importance dans la région côtière et dans la vallée de l'Escaut*. - Cahen - Delhayé A., Leman - Delerive G., Leman P., *Les Celtes en Belgique et dans le nord de la France. Les fortifications de l'Age du Fer. Numéro spécial hors série de la Revue du Nord*, 1984, 167-170.
897. Vanneste A., *Middelkerke tijdens W.O. I, deel 2*. - Gr. 4 (1984), 35-43.
898. Van Troostenberghe C., *Duitse propaganda te Middelkerke tijdens W.O. I*. - Gr. 4 (1984) 32-34.
899. Van Troostenberghe C., *Middelkerke ontsnapte in 1917 aan Engelse invasie*. - Gr. 4 (1984) 178-191.
900. Van Troostenberghe C., *De tentoonstelling W.O. I te Middelkerke*. - Gr. 4 (1984) 199-202.
901. Verdonck G. en E., *Duitsers te Wilskerke*. - Gr. 4 (1984) 141-145.
902. Verslijpe P., *Mijn oorlogsbelevissen*. - Gr. 4 (1984) 149-173.
903. Vlaemynck J., *De slag om Diksmuide*. - DD., 3 (1984) 22-25.
Eerste Wereldoorlog.
904. Vlaemynck J., *De Uhlanen te Esen*. - DD., 3 (1984) 44-50.
Eerste Wereldoorlog.
- Zie ook nrs. 133, 372, 486 en 781.

10. Geschiedenis van de wetenschappen

905. V(an) A(cker) L., *Genezing van stamelaars in 1828*. - B., 84 (1984) 440.
906. Van Laere J.E., *Sprokkelingen uit Jan Palfyn's leven en werken*. - HGOK., 50 (1983) 139-152.
907. Vlieghe-Steps P., «Mespoel», een oude remedie tegen «brand». - B., 84 (1984) 99-100.
Mest als geneesmiddel tegen huidbrand bij mens en dier.
- Zie ook nrs. 2, 22, 231, 261 en 264.

Lijst van afkortingen

- A. = Augustiniana, Heverlee.
- AB. = Analecta Bollandiana, Brussel.
- ABB = Archief- en Bibliotheekwezen in België, Brussel
- ABVH. = Annalen van de Belgische Vereniging voor Hospitaalgeschiedenis, Brussel.
- AdS. = Aan de Schreve, Poperinge.
- AESC. = Annales. Economies-Sociétés-Civilisations, Parijs.
- AHN. = Acta historicae Neerlandicae.
- ALW. = Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas.
- AM. = Appeltjes van het Meetjesland, Eeklo.
- B. = Bieckorf, Brugge.
- BCFF. = Bulletin du Comité flamand de France, Duinkerke.
- BG. = Bijdragen tot de Geschiedenis, inzonderheid van het hertogdom Brabant, Antwerpen.

- BGTWO. = Bijdragen tot de geschiedenis van de tweede wereldoorlog, Brussel.
BGWZ. = Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen.
BIHBR. = Bulletin de l'Institut historique belge de Rome.
BdK. = Bachten de Kupe, Westende.
BKCML. = Bulletin van de Koninklijke Commissie van monumenten en landschappen, Brussel.
BMGN. = Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden, Utrecht's Gravenhage.
BN. = Biographie Nationale, Brussel.
BO. = Het Brugs Ommeland, Sint-Andries (Brugge).
BOSKW. = Binding. Orgaan van de Stedelijke Kultuurraad, Wervik.
BROB. = Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.
BS. = Brugge die scone, Brugge.
BSAM. = Bulletin trimestriel de la Société académique des Antiquaires de la Morinie, Saint-Omer.
BSEPC. = Bulletin de la Société d'Etudes pour la province de Cambrai.
BTFG. = Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, Brussel.
BTMG. = Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis, Brussel.
BTNG. = Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, Gent.
BTOK. = Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis, Brussel.
C. = Cîteaux. Commentarii cistercienses, Westmalle.
CarB. = Carolus Bonus, Torhout.
CB = Cahiers bruxellois, Brussel.
CBdK. = Die Chronycke van Bachten de Kupe, Westende.
CBG. = Collationes.
CBKGW. = Circulaire van het Belgisch Comité voor de Geschiedenis der Wetenschappen.
CCM. = Cahiers de Civilisation médiévale, Poitiers.
CENB. = Cercle d'Etudes numismatiques. Bulletin, Brussel.
CII. = Cnoc is ier, Knokke.
Coc. = Coclariensia, Koekelare.
Cur. = Curtrike, Kortrijk.
DD. = Den Dyzere, Diksmuide.
Derlike = Derlike. Driemaandelijks tijdschrift van de Heemkring Dorp en Toren, Deerlijk.
DH. = Den Hert, Ingelmunster.
DJ. = Ledenblad. Heemkundige Kring David Jonckheere. Aartrijke.
Dot. = Dottiniacas, Dottenijs.
EHR. = The Economic History Review, Londen.
Ern. = Ernigahem, Geschied-, Heem- en familiekundige kring, Eernegem.
F. = Franciscana, Sint-Truiden.
FN. = De Franse Nederlanden. Jaarboek uitgegeven door de Stichting Ons Erfdeel, Rekkem.
FVJ. = Frans-Vlaams jaarboekje, Westende.
GB. = Gentse Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis, Gent.
GK. = Gezellekroniek, Antwerpen.
GP. = De gulden passer, Antwerpen.
Gr. = Graningate, Middelkerke.
GS. = Het gebied van Staden, Staden.
GT. = Gentse Tijdingen, Gent.

- HBBO. = Heemkundige Bijdragen voor Brugge en Ommeland, Sint-Andries (voorheen : MBO. = Mededelingen voor het Brugs Ommeland).
- Helinium.
- HEm. = Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge.
- HG. = Hansische Geschichtsblätter.
- HGOK. = Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk.
- HKCG. = Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, Brussel.
- HKCUOW. = Handelingen van de Koninklijke Commissie voor de uitgave van oude wetten en verordeningen van België.
- HKZNM. = Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis, Brussel.
- HMGOG. = Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent.
- IJZB. = De IJzerbode. Roesbrugge-Haringe.
- IK. = Iepers Kwartier, Ieper.
- Janus.
- JBB. = Jaarboek van de Heemkundige Kring «Bos en Beverveld», Oedelem.
- JGOKW. = Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring «De Gaverstreek», Waregem.
- JHC. = Jaarboek Heemkring Ter Cuere, Bredene.
- JHKH. = Jaarboek van de Heemkundige Kring Houtland, Torhout.
- JHKS. = Jaarboek van de Heemkundige Kring, «Het Scheldeveld», Sint-Martens-Latem.
- JRB. = Jaarboek van de Heemkundige Kring «Rembry-Barth», Menen.
- JVVA. = Jaarboek van de Vlaamse Vereniging voor industriële archeologie, Gent.
- KB. = Kontaktblad Gidsenbond Brugge en West-Vlaanderen, Brugge.
- KVA. = Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, Gent.
- LA. = Het Land van Aalst, Aalst.
- LB. = Het Land van Beveren, Kallo.
- Leth. = Lethae, Lendeledede.
- LG. = De Leiegouw, Kortrijk.
- LGe. = «'t Leiegouwjtje : mededelingenblad van de Leiegouw en de Roede van Harelbeke, Harelbeke.
- LW. = Land van de Woestijne, Aalter.
- M. = Mandeldal.
- MGN. = De middelaar tussen de genealogische navorsers.
- ML. = Museumleven.
- MMA. = Mededelingen van de Marineacademie, Antwerpen.
- MSHC. = Mémoires de la Société d'Histoire de Comines-Warneton et de la région, Komen-Waasten.
- MSHM. = Mémoires de la Société d'histoire de Mouscron et de la région, Moeskroen.
- N. = Naamkunde. Mededelingen van het Instituut voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor naamkunde en nederzettingsgeschiedenis te Amsterdam.
- NBW. = Nationaal Biografisch woordenboek.
- NRA. = Nieuwe Rumbeekse Avondstonden, Rumbeke.
- O. = Ostendiana, Oostende.
- OC. = Missiepost-Onder de Clocke, Beveren-Leie.

- OE. = Ons Erfdeel, Rekken.
OGE. = Ons Geestelijk Erf, Antwerpen.
OH. = Ons Heem, Sint-Martens-Latem.
OM. = Ons Molenheem, Nieuwerkerken.
OR. = Oud Ruisselede, Ruiselede.
OZ. = Oostvlaamse Zanten, Gent.
P. = Le Parchemin, Gentbrugge.
Pl. = De Plate, Oostende.
RB. = Revue Bénédictine, Maredsous.
RBNS. = Revue belge de Numismatique et de Sigillographie, Brussel.
RH. = Revue historique, Parijs.
RHBdK. = Regionale Heem musea Bachten de Kupe, Westende.
RHE. = Revue d'Histoire ecclésiastique, Leuven.
RN. = Revue du Nord, Rijsel.
RP. = Rond de Poldertorens, Oostkerke.
RSDHA. = *Revue de la Société dunquerquoise d'histoire et d'archéologie*.
RT. = De Roede van Tielt, Tielt.
S. = Scriptorium, Brussel.
Schr. = Het Schrijverke. Orgaan van de Culturele Kring Sint-Anna, Brugge.
SE. = Sacris Erudiri, Steenbrugge.
SH. = Scientiarum Historia, Antwerpen.
SL. = Standen en Landen, Leuven.
SOCW., jaarboek = Jaarboek van de Stedelijke Oudheidkundige Commissie, Wervik.
SpH. = Spiegel Historiae, Bussum.
Streven = Streven. Maandblad voor Geestesleven en Cultuur, Leuven.
TER. = Terroir : Bulletin trimestriel du musée de folklore Léon Maes, Mouscron.
TG. = Tijdschrift voor Geschiedenis, Groningen.
TGB. = Tijdschrift (driemaandelijks) van het Gemeentekrediet van België, Brussel.
TM. = Ten Mandere, Izegem.
TN. = Tijdschrift voor Numismatiek, Brussel.
TRG. = Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, Groningen.
TSG. = Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis.
TT. = Taal en Tongval.
V. = Vlaanderen, Tielt.
Vers. = Verschaeviana.
VJB. = Volkskundig jaarboek 't Beertje, Brugge.
VK. = Volkskunde, Antwerpen.
VL. = Vlietmara, Vleteren.
VMSOCW. = Verslagen en Mededelingen van de Stedelijke Oudheidkundige Commissie, Wervik.
VN. = La vie numismatique, Brussel.
VS. = De Vlaamse Stam, Antwerpen.
W. = 't Winterhoen, Menen.
WEH. = De Woonstede door de eeuwen heen.
WT. = Wetenschappelijke Tijdingen, Sint-Amansberg.
Z. = Zonneheem, Zonnebeke.
Zilleghem = Zilleghem, Zedelgem.
Z.T. = Zeeuws Tijdschrift, Middelburg.

Register op de auteursnamen

- A.B., 570
 A.D.V., 600
 Algoet G., 49, 796, 865
 Ambrière M., 555
 Andriessen J., 1
 Aneca H., 473
 Ansar P., 474
 Anseuw J., 443
 Arickx V., 276, 556, 797
 Art J., 798
 Awouters M., 2
 Baart A.G.H.A., 324
 Backhouse M., 799
 Baelde M., 277, 353, 391, 392, 458, 459,
 800, 801, 802
 Baert G., 159
 Baerten J., 148
 Baeteman C., 74
 Balthazar H., 324
 Barbier F., 28
 Barbier J., 75
 Barbry N., 571, 595
 Barra J.-M., 866, 867, 868
 Bauer R., 325
 Bautier R.-H., 3
 Beele W., 50
 Beernaert B., 601
 Belot E., 602
 Beuckels L., 354, 475, 476, 477, 557, 605,
 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612,
 613, 614, 615, 616, 803, 804
 Beun J., 160, 374, 460, 478, 479, 480
 Beyen J., 161
 Beyen J.A., 375
 Bijmens B., 454, 455, 869
 Bilé E., 572
 Blauwet J., 278
 Blockmans W., 324
 Bloes G., 279, 280, 281, 870
 Blondeau R., 162, 384, 603, 805
 Boesmans A., 282
 Bonaert A., 4, 163, 253
 Boncquet P., 393
 Bonduel L., 456
 Boniface F., 76
 Bonneure F., 558
 Bonny J., 806
 Bonte O., 807
 Boone M., 324, 559
 Bossuyt I., 164
 Boston K., 283
 Bostyn N., 20
 Boterberge R., 446, 481, 482
 Boudens R., 326
 Boudin H.R., 149, 808, 809
 Boudry M., 167
 Bourgeois H., 51, 284
 Bourgeois J., 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83,
 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90
 Bourgeois J.-P., 617
 Bovesse J., 26
 Braet A., 165
 Brems H., 324
 Bruyneel J., 483
 Bruynooghe O., 52
 Brys A., 604
 Buysens P., 150
 Cailliau J., 166, 444, 484, 485, 618
 Callenaere J., 404
 Callewaert F., 422, 619
 Camerlinckx J., 285
 Cardon B., 741
 Carlier W., 620
 Castelain R., 486
 Catteeuw P., 286
 Cattryse P., 91
 Cauchies J.-M., 26
 Chevaluer H., 94
 Christiaens M., 487
 Claeys G., 413
 Clauzel 488, 489
 Cloet M., 810
 Cockshaw P., 560
 Coenye J., 349

- Coigneau D., 324
Collin L., 490
Constandt H., 621
Constandt L., 622, 623
Constandt M., 491, 624
Cools E., 437
Coornaert M., 625
Cornette J., 626
Cossey S., 627, 871
Cottyn J., 383
Coulier E., 5
Coune M., 628
Counet M.-Th., 492
Coussé R., 167
Coussement Ph., 168, 169, 423, 461
Crappé R., 406
Crombé F., 123
Dacquin H., 629
Daelmans F., 324
Dalle D., 287, 341
Dambre F., 324
Dams J., 493
Danhieux L., 18, 630
Dauw A., 399
Davans H., 631
De Backer C., 11
Debacker R., 40
Debaes J., 401
De Belder J., 26
De Bersaques L., 41
de Bethune E., 170, 171
De Blauwe J., 172
De Blonde A., 811
De Borchgrave O., 173
Debou H., 368, 369
De Brabander G.L., 324
Debrabandere F., 53, 54, 55, 66, 174
Debrabandere P., 288, 394, 632, 633, 634
De Brouwer J., 861
Debrouwere M., 348, 377
De Bruyn J.-P., 635, 636
De Bruyne M., 175, 176, 177, 424, 425
Debuf A., 382
De Buschere K., 178, 179, 180, 289, 812
Decalf G., 637
De Caluwe A., 290
Decavele J., 327
De Ceunynck R., 74, 92
De Clerck G., 355, 462
Declercq J., 813
De Cock S., 93, 123
Decoene R., 356
Deconinck W., 328
Decoster M., 438
Decoutere A., 573
Decrock A., 872
De Gersem M., 638
De Graeve J., 829
De Grande V., 340
De Grauwe J., 814, 815
Degroote R., 457
Degryse K., 816
De Gryse Ph., 436
Deguffroy G., 426, 639
De Hemptinne Th., 463, 559
Dehulster G., 640
De Jaegere T., 817
De Jaeghere T., 641
Dejonckheere M., 448
De Jonghe F., 873
De Keyser B., 494, 642
De Keyser J., 2
De Keyser R., 574
Dekkers E., 181
De Langhe J.E., 56, 57
Deldicque H., 58
Delhaye J.-P., 495
De Lille K., 182
Delmaire R., 94, 887
Delmeire G., 496
Delmotte M., 434
Delsalle P., 498
Demarest H., 291, 561, 818
De Meersman, 643
Demeulemeester A., 183, 414
De Meulemeester J., 74, 95, 96, 97,
99, 100, 101, 132
Demoen H., 292, 322, 644
De Mulder L., 357, 497, 645, 646, 8
Denaux A., 575, 820
Deneire B., 647
Denys R., 378
De Paepe P., 97
De Paepe R., 821
De Pauw Cl., 402
De Permentier C., 648
Depoorter C., 184, 874, 875
Depredomme J., 427, 876

- de Puydt R.M., 822
 Derolez A., 324
 Deroubaix J., 823
 Derycke T., 97
 De Rycker K., 98
 Descamps P., 102
 Deschepper A., 824
 de Schietere de Lophem A., 18
 Deseyne A., 877
 De Simpel F., 89, 90
 Desodt W., 451
 De Soete E., 358, 499
 Desopper G., 350
 De Spriet Ph., 97, 103, 104, 105, 649, 650, 651, 652, 653, 715, 878, 879
 De Tollenaere F., 59, 60
 Devadder J., 185, 825
 Devisscher H., 654
 De Vleeschouwer F., 186, 187, 188, 189
 Devliegher L., 18, 29, 655, 656, 657, 664
 De Volder D., 329
 De Vos A., 190, 658, 659
 Devos A.N., 784, 880
 De Vos D., 6, 660
 Devos G., 293
 De Vos L., 324
 Devriendt M., 826
 Devyt C., 661
 De Waele M., 662, 663
 Dewilde B., 42, 500
 De Wilde J., 398
 De Wilde M., 74, 133
 Dewille M., 106
 De Win P., 330, 464
 De Wispelaere P., 324
 Dewitte A., 576, 577, 785
 De Witte H., 7, 18, 107, 108, 109
 De Wulf G., 428
 De Wulf-Heus R.L., 501, 502, 503
 De Zegher C., 664
 Dezutter W.P., 7, 8, 18, 191, 192, 294, 504, 665, 666
 Dhanens E., 667
 D'Hoker M., 574
 Dhondt L., 324
 D'Hondt M., 110
 Dijkmans E.L., 668, 669
 Doise J., 578
 Dreesen J.B., 111, 410
 Ducastelle J.-P., 295, 495
 Ducatteeuw E., 348, 377
 Duflou L., 193, 447, 505
 Dugardyn L., 151
 Dumont M.E., 26
 Dumortier-Renard S., 827
 Duplessy J., 506
 Dusauchoit R., 416
 Duverger E., 670, 671
 Duvosquel J.-M., 18, 43, 296, 389, 390, 495, 786, 828
 d'Ydewalle S., 194
 Eeckeman W., 672
 Eisler C.T., 673
 Elias N., 92
 Engelrelst R., 368, 369
 Esther J.-P., 674, 829
 Evrard A., 675
 Fabri R., 324
 Falter R., 507, 882
 Favier J., 508
 Fichet J., 195
 Filliaert J., 676, 677
 Follens N., 830
 Formesyn M., 629, 678
 Franchoo A., 196, 442, 465
 François A., 197
 François L., 26
 Galand M., 331
 Gaus H., 26, 324
 Gautier A., 112
 Geens F.N., 298
 Geens J., 509
 Geirnaert N., 7, 8, 9, 10, 359, 623, 679, 680
 Gelber L., 407
 Genicot L.-F., 681
 Gerits J., 198, 299, 300, 466, 579, 682
 Germonprez F., 199
 Geselle C., 351
 Gevaert F., 352
 Gheysens J., 683
 Ghyssaert J., 200
 Ghyssens J., 152
 Giraldo W., 831
 Goeghebuer N., 342
 Goeminne L., 684, 685
 Goens O., 686
 Goetghebeur W., 201, 580

Boekenschouw

- Goethals L., 687
Goethals M.-J., 395
Goethals W., 510, 688, 832
Goethals-Vercruyse J., 396
Goetinck M., 8, 202, 689
Goossens M., 690
Guyot G., 203
Gyselen G., 691, 692, 693, 787
Gyselen S., 833, 834
Gyssels M.-Cl., 511
Haesenne-Peremans N., 26
Haeyaert Ph., 419, 694
Hanson M.B., 862
Heirwegh J.-J., 512
Helin E., 26
Heugebaert A., 284
Heus J., 106
Hillewaert B., 113
Himpens G., 695
Hindryckx J., 445
Hoeman R., 616
Hondekijn J., 379
Hornaert G., 581
Hoste A., 835, 836
Hoste I., 415
Hostyn N., 204, 205, 206, 207, 208, 209,
210, 211, 212, 213, 214, 215, 216,
696
Houben G.M.M., 153
Houthaeye R., 409
Hulpiau, 863
Huyghe D., 114
Huyghebaert J., 217, 301, 562, 563, 582,
788, 789
Huys P., 345, 420, 697, 837
Huysentruyt A., 218
Isaac M.-T., 30, 31
Janssen H., 146
Janssens D., 115
Janssens V., 220
Janssens de Bisthoven A., 699, 701
Janssens de Bisthoven B., 11, 18, 219,
700, 838
Jansseune G., 116
Jennart N., 18
J.Gh.H., 513
Keukeleire A., 32
Kimpe W., 61, 839
Koldewij A.M., 703
Köster K., 702
Kyndt O., 705
Labarre A., 790
Laenen M., 706
Lagae P., 154
Lagrain R., 221
Laleman M.-C., 117, 118, 119
Lambrecht D., 840
Lannoo L., 707, 708, 709
Lanszweert R., 302, 514, 515, 884
Lavaert J., 155
Leclercq P., 152
Leeuwerck E., 417
Le Loup W., 44, 324, 710, 711
Leman P., 120
Lesage C., 712
Lesage X., 13
Lesenne M., 121
Leune J., 583
Libbrecht E., 809, 841, 842
Lindsay W., 147
Linsele O., 809, 843
Lis C., 26, 516
Lobelle H., 713
Lobelle-Caluwe H., 714
Loosbergh E., 886
Lottin A., 517, 844, 887
Louage J., 324
Louis A., 222
Lowyck A., 303, 332, 360, 400, 564
L.V.B., 62
Maddens N., 15, 420, 634
Maerten F., 888
Maertens A., 715
Maes A., 845
Maes Y., 717
Maliet V., 75
Mangodt L., 518
Marechal D., 223, 718, 719, 720
Maréchal G., 26
Marrow J.H., 721
Martens M.P.J., 716
M.D.D., 361
Meauxsoone R., 405
Mehuys G., 889
Meire R., 584
Menache S., 333
Mertens J., 18
Messiaen M., 722

- Messiant G., 152
 Meulemeester J.L., 156, 362, 723, 724,
 725, 726
 Michiels G., 304
 Milis L., 846
 Minne-Dussessoye W., 791
 Moerman K., 727
 Moyaert C., 63
 Moeyaert W., 433
 Molitor A., 224
 Monballyu J., 467
 Morel E., 468
 Mortelmans R., 519
 Mortier M., 520
 Mus O., 45, 621
 Musschoot AM., 324
 Neiryck G., 64
 Norton Ph., 122
 Noterdaeme A., 225
 Notteboom H., 226
 Nuytten R., 430
 Opsommer R., 387
 Parez R., 227, 284
 Pauwels A., 729
 Pauwels P.G., 730
 Peeters J.-P., 521
 Peeters P., 709
 Penninck J., 363
 Peperstraete J., 65
 Petit R., 26
 Pfister C., 16, 522, 731, 732
 Plateaux A., 733
 Platelle H., 18, 523
 Potié J., 284
 Prevenier W., 26, 559
 Priem R., 228, 565, 734, 735
 Priem V., 736
 Pyck M., 439
 Pyncket M., 585
 Rau J.A., 364
 Raveschot P., 117, 118, 119
 Renson G., 229
 Reynaert J., 324
 Richart F., 524
 Roeck A., 324
 Roelstraete J., 230
 Rogge M., 123
 Rolly M., 305, 306
 Rotsaert J., 365, 737
 Rotsaert K., 231, 525, 847
 Ruys R., 307
 Ruyschaert J., 33, 792
 Ryckaert M., 7, 8, 18, 46
 Ryserhove A., 388
 Schepens L., 892
 Scherpereel J., 586
 Scholliers P., 324
 Schoonaert G., 587, 588
 Schoonheere A., 526
 Schotte B., 469
 Schouteet A., 232, 233, 527, 738, 793,
 848
 Scafflaire A., 26
 Secelle M., 368, 369
 Sелosse Ch.-Cl., 234, 381
 Semey J., 124, 125
 Silversmet Th.-A., 431, 739
 Simon Fr., 589
 Six J., 18
 Slos E., 346
 Smets M., 740
 Smeyers M., 741
 Smits A., 334
 Snijders D., 308
 Soete J., 66
 Soete R., 421
 Soly H., 528
 Sommé M., 887
 Sonnevillе M., 235, 495
 Sorber F., 324
 Sornay J., 3
 Speleers F., 529, 893
 Sprangers H., 236
 Stalpaert H., 343
 Steeghers W., 34, 237, 386
 Stockman L., 19, 238, 415, 432
 Storme H., 20
 Streich, 47
 Swimberghе P., 7, 126, 742
 Symoen R., 67, 309
 Sys E., 344
 Taelman J., 157
 Tanghe J., 239, 380, 530
 Termote J., 21, 74, 92, 127, 128, 129,
 130, 131, 132, 133, 134, 743
 Theuwissen J., 324
 Thoen H., 74, 125, 135
 Tillie W., 531, 532

Boekenschouw

- Tits-Dieuaide M.-J., 26
Top S., 240
Trenard L., 470
Triaille-Closset C., 26
Trio P., 590, 591
Tuyaerts-Vertommen B., 310, 744, 745,
746, 747, 748
Unger W.S., 533
Valcke L., 18
Van Achter G., 894
Van Acker L., 241, 311, 312, 366, 376,
440, 534, 535, 536, 537, 538, 539,
540, 541, 592, 850, 905
Van Aken P., 324
Van Beek B.L., 136
Van Belle J., 242
Van Belle R., 35, 36, 37, 38
Van Bellingen F., 137
Van Betsbrugge G., 243, 542
Van Biervliet A.-T., 244, 851
Van Biervliet L., 245, 246, 247, 313, 335,
593, 749, 750, 751, 794, 852, 853
Vanbossele J., 397, 752
Van Buggenhout J., 385, 435
Van Caeneghem R., 336
Van Caillie A., 411
Van Cant L., 248
Van Cleven J., 249, 250, 251, 252, 753
Van Coppenolle M., 754
Vancraeynest R., 412
Vandamme E., 324
Vandamme G., 111, 410
Vandamme J., 314
Vandamme L., 809, 854, 855
Van Damme L., 543
Vandemaële R., 450
Van den Abeele A., 367, 471, 566, 594,
755, 756, 757, 758
Van den Baviere M., 253
Vanden Berghe E., 820
Vandenbergh R., 403, 895
Vandenbergh S., 2, 7, 8, 22, 138, 139,
759, 760, 761, 762, 763, 764, 765,
766, 767
Van den Berghe Y., 368, 369
Vandenbroeke C., 324
Vanden Broucke A., 449
Vandenbunder D., 254, 255
Vandenbussche P., 621, 768
Vandenbussche R., 887
Van den Bussche W., 324
Van den Hove L., 324
Van den Kerkhove A., 324
Vandeputte V., 586
Van der Eecken F., 544
Vanderhaeghe D., 441
Van der Hoeven J., 256
Vandermaelen L., 452
Vandermeersch P., 8
Vandermoere N., 125, 135, 140
Vanderpijpen W., 18
Van der Plaetse R., 23, 769
Vanderschaeghe P., 567
Vanderstichelen A., 545
Van Derveeghe D., 26
Vande Velde C., 24
Vandevivere J., 770
Vandevyvere E., 772
Vandewalle A., 7, 8, 18
Vandeweerd D., 324
Vandeweyer L., 257
Van de Wiel C., 856
Vandewoude E., 892
Vandommele H., 546
Van Doorne A., 258
Van Doorselaer A., 93, 123, 896
Van Eenoo R., 25, 26
Van Everbroeck G., 547
Van Gansbeke-Grothausen M., 158
Van Haegendoren M., 324
Van Haver J., 315, 324
Van Haverbeke E., 259
Vanheste B., 324
Vanheule M., 771
Van Hille W., 68, 418, 857
Van Hoonacker E., 316
Van Hooreweder C., 773
Vanhoutryve A., 370, 371
Van Houtte J.A., 548
Vanhuysse A., 69
Van Iseghem J., 7
Van Laere J.E., 906
Vanmarcke A., 260
Van Miegroet H.J., 716
Vanmoerkerke J., 124, 125
Van Neer W., 141
Van Nerom C., 142, 143, 774
Vanneste A., 897

- Van Nieuwenhuysse G., 317
 Vannoppen H., 318
 Van Oeteren V., 134
 Van Oost M., 144
 Van Overstraeten J., 70
 Van Schoor J., 324
 Vanthournout C., 99, 100, 101
 Van Troostenberghe C., 898, 899, 900
 Van Twembeke J., 549
 Van Uytlen R., 550
 Velle K., 261
 Verbieze F., 775
 Verbruggen J.-F., 551
 Verdonck E., 901
 Verdonck G., 901
 Verdoodt F.-J., 262
 Vereecke K., 263
 Verfaillie M., 264, 578, 595, 596
 Verhaeghe F., 74, 145, 146, 147
 Verhaest M., 653
 Verhelst J., 26
 Verheyden A.L.E., 858
 Verheye S., 71
 Verleyen H., 319
 Verleyzen W., 265
 Vermaseren B., 337
 Vermeersch C., 776
 Vermeersch D., 320
 Vermeersch M., 777
 Vermeersch P.-M., 114
 Vermeersch-Sioen M., 472
 Vermeersch V., 778
 Vermeulen U., 26
 Verschaffel B., 338
 Verschave R., 552
 Verschoore N., 266
 Verschueren Y., 8
 Verslijpe P., 902
 Verstraete D., 408
 Verstraete P.-J., 339, 864
 Vervenne A., 321
 Vervliet H.D.L., 795
 Vervliet R., 553
 Veys J., 859
 Veys J.-J., 72
 Viaene A., 597
 Vilain O., 267
 Vilain W., 443
 Vlaemynck C., 372
 Vlaemynck J., 48, 268, 598, 903, 904
 Vlaminck M., 39
 Vlaminck J., 347, 554
 Vlieghe-Steps P., 907
 Vuylsteke G., 269
 Vyncke J., 270
 Waegeman T., 324
 Waelkens L., 599
 Waldschmidt Ch., 780
 Walle J.-Cl., 781
 Waltenier G., 271
 Wante L., 452
 Warlop E., 421
 Waterschoot H., 324
 Waterschoot W., 324
 Wellens R., 272
 Welvaert F., 373
 Werniers G., 782
 Weyns N.-J., 273
 Willekens E., 27
 Wils L., 274
 Witte E., 26
 Wolfswinkel R.-M., 783
 Wyffels C., 275
 Zwaenepoel G., 322, 860

INHOUD

BIJDRAGEN

- P. Trio, *Een handschrift van de clericale O.L.V.-broederschap van studenten van Parijs te Ieper, bewaard in het Rijksarchief te Brugge (XIVde eeuw).* 5- 25
- P. Vandermeersch, *Brugse studenten aan de universiteit. Studiekosten en studiefinanciering in de tweede helft van de zestiende eeuw.* 27- 63
- A. Vandewalle, *De Brugse biervoeders en de aksijnskontrolle (eind 15de - 17de eeuw).* 65- 89
- G. Declercq, *Wanneer ontstond het Sint-Donaaskapittel te Brugge ?* 145-157
- Michael H. Gelting, *Un prélat flamand au Danemark au XIIIe siècle. Hélie, évêque de Ribe (1142-1162).* 159-179
- Jan Parmentier, *De handelaars en supercargo's in de Oostendse Moka- en Indiahandel (1714-1735).* 181-208
- Barbara Dewitte, *De afbraak van de waterhalle te Brugge (1787-1789).* 209-232

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- J. Devadder C.F.X., *De oorsprong van de kongregatie der Broeders Xaverianen.* 91-103
- B. Janssens de Bisthoven, *Brief van J.B. Malou, bisschop van Brugge, aan professor J. Moeller over het onderricht in de geschiedenis in de colleges, 20 september 1853.* 105-106
- M. Constandt, *Het aandeel van Oostende en Brugge in het «oorlogstoerisme» tijdens het interbellum.* 107-116
- Koen Rotsaert, *Daensistische kiezers in West-Vlaanderen.* 233-239

VLAAMSE BIOGRAFICA

- L. Valcke, *Ferdinand Augustijn Snellaert - Van armen huize ben ik «niet»*. 117-127
- B. Janssens de Bisthoven, *De Leyn's biografieën in twee registers van Sint-Salvators*. 241-243

BOEKBESPREKINGEN

- B. Janssens de Bisthoven en C. De Backer, *Inventaris van het Bisschoppelijk Archief van Brugge* (J. Bonny). 129-130
- J. Mertens, *De ontwikkeling van ons meetsysteem* (Chr. Vandebroeke). 130-132
- R. Calcoen, *Th. A. Mann en zijn studie over Nieuwpoort* (G.D. Dalle). 132-133
- J. Van Walleghem, *Merckenwaardigste voorvallen en Daegelijksche gevallen, Brugge 1788 (en) Brugge 1789* (A. Van den Abeele). 133-136
- S. Top, *Lodewijk Bakelandt en zijn bende. Bijdrage tot de studie van de groepsriminaliteit rond 1800 voornamelijk in het Leidedepartement* (A. Roets). 136-137
- Ensor in Oostendse Verzamelingen* (J. Mertens). 138
- B. Augustijn en E. Palmboom, *Bronnen voor de agrarische geschiedenis van het middeleeuwse graafschap Vlaanderen. Deel I. Dokumenten bewaard in het Rijksarchief te Gent* (J. Mertens). 245-246
- Adelbert Denaux en Eric Vanden Berghe (o.r.v.), *De Duinenabdij (1627-1796) en het Grootseminarie (1833-1983) te Brugge* (G. Dalle). 246-252
- KRONIEK 139-144
253-273
- BOEKENSCHOUW 275-337

MEDEWERKERS AAN DEZE JAARGANG

- J. Bonny, p/a Groot Seminarie, Potterierei 72, 8000 Brugge.
M. Constandt, Stokersstraat 10, 8400 Oostende.
D. Dalle, Leopold II-laan 8 (app. 2-4), 8470 De Panne.
G. Declercq, Avelgemstraat 22, 8550 Zwevegem.
J. Devadder C.F.X., Xaverianenstraat 3, 8200 Brugge, Sint-Michiels.
B. Dewitte, 't Zweerd 18, 8000 Brugge.
M.H. Gelting, p/a Rigsarkivet, Rigsdagsgaarden 9, DK 1218 Köbenhavn K.
B. Janssens de Bisthoven, Langestraat 21, 8000 Brugge.
J. Mertens, p/a Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge.
J. Parmentier, Antoon Sanderusstraat 38, 9000 Gent.
A. Roets, Zomerstraat 46, 9000 Gent.
K. Rotsaert, Weimanstraat 30, 8411 Zuienkerke.
P. Trio, Langemarkstraat 24, 8688 Zonnebeke.
L. Valcke, Bossuytlaan 53, 8340 Brugge-Assebroek.
A. Van den Abeele, Stijn Streuvelsstraat 56, 8000 Brugge.
C. Vandenbroeke, Ruitersdreef 13, 8790 Waregem.
P. Vandermeersch, Congreslaan 16, 9000 Gent.
A. Vandewalle, Ter Zwanekerke 60, 8200 Brugge.

**GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
SOCIETE D'EMULATION
TE BRUGGE**

Sekretariaat en redactie : p.a. Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge.
Postrekening : Genootschap voor Geschiedenis, Brugge 000-0107939-75
Jaarlijkse lidmaatschapsbijdrage : 500 F.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden.

Om lid van het Genootschap te worden, wende men zich tot het Bestuur (p.a. Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge) met opgave van naam, beroep en adres. Het lidmaatschap verplicht tot betaling van de jaarlijkse contributie (500,-fr.) en geeft recht op de toezending van de «Handelingen». Bovendien wordt aan de leden een korting van 20 % verleend op de prijs van de «Handelingen» die vóór hun toetreding tot het Genootschap zijn verschenen en op de afzonderlijke uitgaven.

BESTUUR : B. Janssens de Bisthoven (voorzitter), J. Marechal (onder-voorzitter), L. Valcke (secretaris), J. Mertens (redactie-secretaris), A. Vandewalle (penningmeester), M. Cloet, D. Dalle, L. Devliegher, A. Janssens de Bisthoven, O. Mus, M. Ryckaert, A. Schoutet, C. Vandembroeke, W. Vanderpypen, R. Van Eenoo, A. Van den Abeele.

Druk : Grafisch Bedrijf Schoonbaert - 8200 Brugge 2

ISSN - 0770 - 0822

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD :

- Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, (vanaf 1929 ; ontbreken : 1939, 1-2 ; 1963, 1-3 ; 1975, 1-2, 1976, 1-4 ; 1977, 1-2), per jaargang 500 fr.
- H. Dussart, *Fragments inédits de Rombout de Doppere, Chronique brugeoise de 1491 à 1498*. Brugge, 1892, in 4°, XIV - 137 blz. 375 fr.
- A. Heysse, O.F.M., *Tabulae capitulares almae provinciae Sancti Joseph in comitatu Flandriae Ordinis Fratrum Minorum Recollectorum (1629-1796)*. Brugge, 1910, in 4°, XXV - 169 blz. 375 fr.
- L. Gilliodts-van Severen, *Mémoriaux de Bruges*, Dl. II, in 8°, 327 blz. 500 fr.
- A. Schouteet, *Gedenkwaardige aenteekeningen van Jan Karel Verbrugge. Brugse kroniek over 1765-1825*. Brugge, 1958, in 8°, 147 blz. 250 fr.
- A. Schouteet, *Een beschrijving van de Bogardenschool te Brugge omstreeks 1555 door Zeger van Male*, Brugge, 1960, in 8°, 225 blz. + 6 pl. 500 fr.
- A. Van Walleghem. *De oorlog te Dickebusch en omstreken 1914-1918*. Uitgegeven door J. Geldhof. Tweede en derde deel, in 8°, 256, 213 blz., ill ; samen 500 fr.
- J. Cuyper, *Journal de Campagne 1914-1917. Oorlogsdagboek van een hulpdokter bij het Belgisch leger*. Uitgegeven door A. De Cuyper. Brugge, 1968, in 8°, XXI ° 242 blz. ° 5 pl. 500 fr.
- L. Devliegher, *Oorlogsdagboeken uit de streek tussen IJzer en Leie*. Brugge, 1972, in 8°, 247 blz. + 20 pl. 500 fr.
- J. Geldhof, *Het Handboek van P. Vandendorpe, pastoor van Nieuwkerke, (1730-1806)*. Brugge, 1974, in 8°, 310 blz. 500 fr.
- A. Schouteet, *Stadsarchief van Brugge, Regesten op de oorkonden. 1089-1300*, 1973, in 8°, 217 blz. (400 fr.) Tweede deel, 1301-1339. Brugge, 1978, in 8°, 362 blz. (600 fr.) Derde deel, 1340-1384. Brugge, 1979, in 8°, 352 blz. (600 fr.) Vierde deel, 1385-1420. Brugge, 1982, in 8°, 325 blz., (700 fr.) samen 2.300 fr.
- J. Geldhof, *Oorlogsdagboeken over Ieper (1914-1915)*. Tweede deel. Brugge, 1977, in 8°, 472 blz. 700 fr.
- G. Gyselen en J. Hindryckx, *Veurne tijdens de wereldoorlog 1914-1918. Dagboek van J. Gesquiere*. Brugge, 1979, in 8°, 432 blz., ill. 700 fr.
- E. Dhanens, *De iconografie der Van Eycks Brugge*, 1982, 88 blz., ill. 290 fr.
- A. Delva, *Vrouwengeneeskunde in Vlaanderen tijdens de late middeleeuwen*. Brugge, 1983, 240 blz., ill. 550 fr.
- J. Marechal, *Europese aanwezigheid te Brugge*, 1985, 283 blz., ill. 980 fr.